

ÇERKEZ ETHEM'İN

ELE GEÇEN HATIRALARI

Ara / Rahmi

ÇERKES ETHEM'in
ELE GEÇEN
HATIRALARI

Dizildiği yer: DÜNYA Matbaası

Basıldığı yer: GÜNİZ Basımevi

1962

Çerkes Ethem kimdir!

Çerkes Ethem, Bandırma'da bir çiftlik sahibi Ali bey isminde bir zatın en küçük oğludur. İki büyük kardeşi askerdir. Ethem'i babası asker yapmamak isteyince, 19 yaşında iken İstanbul'a kaçmış, nefer olarak süvariliğe girmiş, okur yazar olduğundan talimhanelerde staj görmüştür. Başçavuş olarak terhis olunmuştur.

Daha sonra Balkan Harbinde İstanbul'a geçerek Bakırköy'de bulunan süvari zabitan mektebine ayrılmış, bir müddet sonra da küçük zabit vekili olarak Çürüksulu Mahmut Paşa Kolordusunda karargâh muhafız bölüğünde bulunmuştur. Bulgarlarla olan savaşa katılmış, Birinci Dünya Harbinin ilk senesinde kardeşi Reşit ile birlikte Ruslara karşı İran'da İngiliz ler bölgesinde ve Afgan sefer heyetinde de bulunmuştur.

BAŞLANGIÇ

1918 mütarekesinden sonra, işgal kuvvetlerinin türlü baskıları üzerine, İzmir'e Yunanlılar çıkmazdan çok önce Anadolu'da mukavemet hareketleri belirmiştir. Kuvay-i milliye dediğimiz devir iki kısma ayrılabilir: Birinci kısımda yalnız Çerkes Ethem, Demirci Efe ve Topal Osman gibi isimler duyulur. (1) Bunlardan bilhassa Çerkes Ethem'in akıncıları büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Yunan istilâsına karşı başarıları geçici olmuşsa da, Anzavur kuvvetlerini yenip dağıtmak, İstanbul'dan gelen halife ordusu kıtalarını vurmak ve geri çevirmek, Düzce ve Adapazarı, daha sonra Yozgat isyanlarını bastırarak Ankara'yı ve orada toplanan Millet Meclisini korumak ve kurtarmak gibi hareketleri Kurtuluş Savaşımızın gelişmesinde pek büyük rol oynamıştır.

Halifenin fetvaları ile bilhassa azıtan isyanları bastırıp sındırmak, daha sonra Büyük Millet Meclisi idaresine normal seferberlik faaliyetlerine girişmek fırsatını hazırlamıştır.

İkinci devir, Atatürk ve İnönü tarafından Nizam ordusunun kuruluş ve hâkimiyeti devridir. Çerkes Ethem ve Demirci Efe bu devrin şartlarına uyarak çekilseler veya kumanda altına girselerdi, tarihimizde kahramanlar gibi kalacaklardı. Dar düşünüşleri buna engel olmuştur. Ordu en başta bu çeteleri ortadan kaldırmak zorunda kalmıştır. Adana ve Gazi Antep'in gerçek mukavemet kahramanları ise çekilmeği ve tevazu içinde yaşamağı bilmişlerdir.

İlk zamanlarda Birinci Dünya Harbinden kalma dağınık ordu kuvvetleri ciddî bir iş göremiyorlardı. Askerler güçlükle silâh altında tutulabiliyordu. Tümen ve Kolordu Kumandanlarının Çerkes Ethem'den imdat istedikleri ve onun tarafından kurtarıldıkları olmuştur. Halife-

nin fetvaları Anadolu'da büyük tesir yapmıştı. Ankaraya karşı kolayca isyanlar çıkarılabiliyordu. Askerlikten yetişmemekle beraber kuvvet toplayıcı ve tutucu bir adam karakterinde olan Çerkes Ethem bu isyanların bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Kuvvetlerinin adı «Kuvay-ı seyyare», kendi sıfatı «Kuvay-ı seyyare kumandanlığı» idi. Hâtıralarından da anlaşılacağı üzere Ankaradaki Atatürk düşmanları onu telkinleri altına almışlar, «Sen varken orduya ve Mustafa Kemal'e ne lüzum var?» fikrini vermişler, Çerkes Ethem'in Mustafa Kemal'i öldürerek ve yakın arkadaşlarını bir yana atarak hareketin başına geçmeğe teşvik etmişlerdir. Bu teşvik Ankaraya ikinci gidişinde bilhassa tesirli olmuş ve Yozgat isyanını bastırdıktan sonra, kendisine Mustafa Kemalden kurtulma hevesi gelmiştir. Hâtıralarının başında şu itirafta bulunmaktadır: «**İcap ederse Mustafa Kemal'i de atabilirdim ki, buna hiçbir mâni yoktu. Bana İsmet mi, Fevzi mi, muhalefet edecekti? Filhakika (İhtiraskârâne) ve (her şeyi ihtiva eden) öyle bir teklif karşısında kalmamış da değildim.**»

Ethem'in itiraf ettiği bu yolda iki teşebbüsünün de, henüz hiçbir kuvveti olmayan Atatürk tarafından en iyi tertiplerle suya düşürülmüş olduğudur.

Çerkes Ethem hâtıralarını Atina'da yazmıştır. Bu hâtıraların bir kopyesi sonradan affedilerek memlekete dönen bir arkadaşında kalmıştı. İşte ondan aldığımız hâtıraları yayınlıyoruz.

Hâtıraların bir kısmı kendisini tenkil edenlere küfür den ibaret, Bu kısım okunmağa bile değmez. Fakat vesikalarla dolu olan ve kurtuluş savaşının ilk dasitânî devrini anlatan kısım tarih bakımından da, bazı özellikleri bakımından da pek önemlidir.

Çerkes Ethem kimlerden ne kadar ve nasıl haraçlar aldığı, gezici harb divanları ile kimleri, nerelerde, ne sıl yargılatarak astırdığını, Atatürk'ü iki defa nerelerde ve nasıl öldürmeğe kalktığını açıkça anlatmaktadır. İnönü hakkında da böyle bir karar verdiğini, karargâhını basıp nasıl öldürmek istediğini de yazmaktadır.

O devirlerin havasını vermek için hâtıratalım ki, uzun müddet Mustafa Kemal'in ve Millet Meclisinin Ankara'da hiçbir kuvvetleri olmamıştır. En küçük isyan hareketlerini bile bastıramıyacak halde idiler, Daha sonra

ları Mustafa Kemal dahi kendine ilk muhafız kıta olarak bir başka çeteci ve çeteyi topal Osman ve adamlarını almak zorunda kalmıştı. Mustafa Kemal daha sonra eski yalıkları ile baş edilemeyen bu muhafızlarını da yeni orduya tenkil ettirmişti.

Halife fetvaları, işgal ordularının yardımı ile halife ordularının ve halifeci çetelerin, halife isyanlarının tehditleri Kuvay-ı Milliye'nin ilk devirlerini korkunç tehlikeler altında bırakmıştı. Çerkes Ethem'in hâtıraları işte bu devri bütün havası ile teneffüs ettirmektedir.

Bu hâtıralar sonradan ve haksız yere Atatürk ve İnönü'ye düşman kesilen, çünkü nihayet bir başçavuş kafası ile çete savaşlarının Yunan ordularını yenmeğe yeter olacağını sanan ve nizam ordusunun kurulmasını kendisine ve hizmetlerine karşı hiyanet ve nankörlük sayan bir kimsenin olmakla beraber, büyük ve ölmez liderin nizam ordusu kuruluncaya kadar ne korkunç tehlikelerle karşılaştığını, ne kadar iç hiyanetlere uğradığını, ve de hasının büyük özelliği olan suplesi ile hepsini nasıl yenerek amacına kavuşmuş olduğunu, ne kadar sabır, ne kadar tahammülle, olayları zorlamaksızın, fırsat kolladığını göstermektedir.

1920 Anadolu kurtuluş savaşının en nazik devri idi. Bir zamanlar bu savaşçılara «**Ethemist**» dedirtmiş olan Çerkes Ethem, işte bu nazik zamanların Atatürk tarafından iyi kullanılan bir kahramanı, fakat durumunu ve içinde bulunduğu şartları hazmedemediği için de dar görüşünün, fesatçı telkinlerin kurbanı olmuştur.

150 likler af edildiği zaman yalnız Ethem, Türkiye'ye dönmemişti. Şam konsolosumuz kendisine vizesi hazır olduğunu söylediği vakit, harb zamanı kendi ordusuna karşı isyan etmek ve Yunanlılara sığınmak hâtırasının tesiri altında:

— Memlekette kimin yüzüne bakabilirim, demişti.

Bir başka gün pasoportunu almak niyetinde olup olmadığının bir daha sorulması üzerine de konsolosumuza:

— Hayır, ben kendimi memleket dışında ölmeğe mahkûm ettim. cevabını vermişti.

• • •

Okurlarımızın bu hâtıraları iyi takip edebilmeleri için pek kısa bir tarihçe yapmayı faydalı bulduk.

Yunanlılar, İzmire 1919 Mayıs ortalarında çıktılar,

22 Haziran 1920 de ilk büyük taarruzlarını yaparak Kuzey'den, Bursa'yı işgal ettiler, Doğu'da Dumlupınar sırtlarının önüne kadar geldiler. Türk kuvvetleri Eskişehir ve Dumlupınar'a çekildi.

Bu taarruz Büyük Millet Meclisinde büyük tartışmalara sebep olmuştur. Mustafa Kemal:

— Yalnız millî ve gönüllü kuvvetlerle Yunan ordusuna karşı koyamıyacağımız anlaşılmıştır. Bir muntazam Türk ordusu teşkil etmeğe ve seferberlik yapmağa ihtiyacımız var, diyordu.

Millet Meclisi 1920 Temmuzunda buna karar verdi. İsmet Bey (İnönü) Garp cephesi kumandanı olunca, Çerkes Ethem ve kuvvetleri onun emrine girmek istemediler.

Yunanlılar 6 Ocak 1921 de Bursa ve Uşak cephelerinden, Eskişehir ve Afyon istikametinden yürüyüşe başladılar. Çerkes Ethem kuvvetlerinin isyanı bu tarihtedir. İsmet Bey (İnönü) Ethem ve kuvvetlerinin tenkil'i meselesini tamamlamadan düşman karşısına gitmedi. 10 Ocak 1921 de Birinci İnönü Savaşı olmuştur.

Çerkes Ethem ve kardeşlerinin işgal topraklarına sığınmaları bu günlerdedir.

ÇERKES ETHEM'in ELE GEÇEN HATIRALARI

«Ben kimim? Ben emlâk ve arazi sahibi, mesut ve müreffeh yaşayan ve aynı zamanda «Ekmeğinin hasmı» denecek kadar cömert bir ailenin evlâdıyım. Merhum babam Ali Bey, malikânesinin bulunduğu Bursa vilâyetinde şeref ve haysiyeti ile tanınmış bir kimse idi. Ben, babamın çok sevdiği en küçük oğlu, ağabeyimin de evlâtlarına tercih ettiği bir kardeşi idim.

Zabit ve erkânıharb değilim. Askerlik mesleğine girmeği çocuklukta çok istedim ise de rahmetli babam iki büyük kardeşimin asker olmalarını yeter görmüş olacak ki, beni bu şereften mahrum etti. Bununla beraber ben aynı hevesle ondokuz yaşımda babamın Bedel-i nakdî vermesine meydan bırakmadan İstanbul'a kaçmış, nefer olarak süvariliğe girmiş, okur yazar olduğumdan pek de zorlanmadığım halde talimhanelerde staj görmüştüm. Terhis tezkeremi başçavuş olarak aldım. Daha sonra Balkan Harbi sırasında İstanbul'a geçerek Makrıköyünde (Bakırköy) bulunan süvari zabitan mektebine ayrılmış ve bir müddet geçince de süvari zabit vekili olarak Çürüksulu Mahmutpaşa kolordusunun karargâh muhafız bölüğünde bulunmuştum. Bu kolordunun Bulgarlarla Çongri'de yaptığı muharebeyi yakından görerek o kargaşalık arasında mensup olduğum karargâhla Çatalcaya dönmüştüm. Daha sonra bölüğümle tekrar tatbikat mektebine gittim. Orada birkaç ay kalarak askerlik hayatım bundan ibarettir. Nazarî olarak ise iki büyük kardeşim Harbiye mektebinden her sene izinli olarak geldikçe, beraberlerinde getirdikleri askerlik kitaplarını çiftlikte okurdum.

Birinci Dünya Harbinin ilk senesinde büyük kardeşim Reşit beyin kendi başına askerî ve siyasî bir maksadı hedef tutan, kürtlerden ve başka milletlerden toplanmış «Teşkilât-ı Mahsusa» kuvvetleri ile Ruslara karşı, daha sonra İran cenubunda İngiliz bölgesinde ve

Efgan sefer heyetinde bulundum. Pek uzun sürecek olan bu mâceralardan bahsetmiyeceğim.

Ben kuvvetlerim için talim ve terbiye fırsatı bulamadım. Fakat onları kahramanca döğüştürmeğe alıştırdım. Ve devamlı olarak silâh elimde yaşadım. Askerlerim de her zaman silâhlı idiler. Hele Birinci Dünya Harbi bozgunundan sonraki millî teşettüt, fikir değiştirme, silâh azlığı dikkate alınırsa, şahıs'arı seçmekte ne kadar isabetli olmak lüzumu meydana çıkar.

Bana karşı iki itham ileri sürülmüştür. İdam cezaları vermek ve haraç almak. Kuvvetlerimin bulunduğu yerlerde irtikâp, rüşvet, gasp, hırsızlık pek az olurdu. Bunun sebebi, suçluları arasıra Sehpay-ı adalete havale etmekliğimdir. Ne gibi hallerde nasıl cezalar verdirdiğimi Yozgat ve Düzce isyanı hareketleri sırasında anlatacağım. İsyan olan yerlerde vazifeye yolladığım bazı müfreze kumandanları uygunsuzluk yapmış olabilirler. Bunu da kaydederim.

İAŞELERİNİ KENDİ USULÜM ÜZERE TEMİN EDERDİM

Seyyar haldeki kuvvetlerimin iaşelerini kendi usulüm üzere temin ederdim. Bir yerde kaldığımız zamanlarda da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Müdafaa-i hukuk, ve işgalden sonra da Redd-i ilhak ve daha sonraları Müdafaa-i milliye cemiyetleri vasıtasiyle askerlerimi besletirdim.

Maaşlarımı da bu cemiyetler vasıtası ile verirdim. İşgalden önce Yunan tehlikesi belirdiği vakit İzmir Valisi Rahmi beyden (2) elli bin lira ve isyanları bastırma sırasında Adapazarı tüccarlarından Arapzâde bilmem kimden elli bin lira, bir de Karacabey eşrafından birisinden beş bin lira almıştım. Cepheleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tutmak, itilâf devletlerinin işgalleri altındaki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cephane alabilmek için bana para lâzımdı.

Kütahya cephaneliğinin kaçırılması mücadelemiz

(2) *Buna ait not 203 üncü sayfadadır.*

için büyük kayıp olmuştur. Hafız bey kumandasında Akhisar ve Salihliden yolladığım bir süvari kıtasının nümayişi ile Kütahya'daki İngilizleri ürküterek cephaneliği kendi nezaretimiz altına almıştık. Fakat hafız bana lâzım olduğundan kendisini geri aldım.

Bir müddet sonra cephaneliğin İngilizler tarafından İzmit'e taşındığını haber alarak beynimden vurulmuşa döndüm. Bana bu haberi veren alay komutanı «Gebeş» lâkaplı Haydar bir ay süren nakil işini bizden gizli tutmuştu. Bu cephanelik böylece elden gitti.»

YUNANLILAR KARŞISINDA

Çerkes Ethem hâtıralarına Yunanlılarla çarpıştığı günlerden, 1919 - Kasım sonlarından başlamaktadır:

«1919 Kasım sonlarına doğru Sivas'tan Ankara'ya gelen Heyet-i temsiliye'nin de tamimi ile İzmir millî cephesi merkezlerinde ve bütün Anadolu vilâyetlerinde mebus seçimlerine başlanmıştı. Yunan ordusu da, tam bu sırada, Ödemiş'den şimale doğru Bozdağ yaylalarını hedef tutan bir askerî harekete girişmiştı. Yunanlıların bu taarruzdan maksatları Nazilli'den idare olunan cenup cephesi ile merkezi Salihli olan garp ve merkez cephesi arasındaki dağlık ve az meskûn yerleri elde ederek hem Kuvay-ı Milliye aleyhine kışkırtmak, hem de bir seneden beri süren harpler sonunda Avrupa ve Yunan gazetelerinde tek tük görülen muvaffakiyetsizlik haberlerinin tesirini gidermekti

Yunanlılar Bozdağ'ını işgal edecek olurlarsa Yunan ordusu gerilerini tehdit eden akıncı kollarımızı istinatsız bırakacaklar, kendilerini de o görünmez tehlikeden kurtarmış bulunacaklardı.

Yunanlılar Ödemiş'in Şarkı şimalisinde Birgi nahiye merkezini iki piyade taburu ile işgal ettiler. Zaten Ödemiş ilk zamanlarda Yunan eline düşmüş bulunuyordu. Birgi merkezi Salihli olan Garp cephesi ile cenup cephesinin telâki noktasını teşkil eden bir yerde olup Bozdağ yaylasına yakındır ve Demirci Efe'nin adamlarından Mestan Efenin idaresinde bulunuyordu.

Demirci Efe ile muhabere ederek Yunan kıtaları üzerine müşterek bir harekete geçmeyi kararlaştırdık.

Ben Salihliden dörtyüz mevcutlu bir müfreze yolladım. Bu müfrezenin başına tecrübeli arkadaşlardan Gâvur Aliyi tayin ettim. Hareketé o zamana kadar Kuvay-i Milliyeci görünen Alaşehirli Mustafa bey de iştirak edecekti. Bozdağ grup kumandanı Sarı Efe (Miralay Edip bey) Ödemiş'in şimalinden Salihli cephesinin sol cenahına hücum eden bir başka Yunan kolu ile çarpışıyordu.

BİRGİ'DE İLK BAŞARIYI KAZANDIKSA DA...

Birgi üzerine taarruz eden kıtalarımız ilk baskında Yunanlıları kovmağa muvaffak oldularsa da geriden yetişen imdat kuvvetlerine karşı mağlûp olarak çekildiler. Birgi harbinde şehit olanlardan başka Gâvur Ali Bey de dahil olmak üzere onbeş kadar arkadaşımız yaralı olarak esir düşmüşlerdi. O günlere kadar Yunanlıların eline esir düşen zabit ve askerlerimiz İzmir'e götürülür, basit bir tahkikattan sonra kurşuna dizilirdi. Biz de pek tabiî olarak kıtalarımızın esir ettiği Yunan zabit ve askerlerini öldürürdük. Ben iki taraf için de gayrıinsanî olan bu hale mânî olmak için ismini hatırlayamadığım, Salihliye kontrol için gelen ve İzmire serbestçe seyahat edebilen bir Fransız zabiti vasıtasiyle Yunan fevkalâde komiserî İskirkiyadise haber yollamıştım. Fransız zabiti, fevkalâde komiserin Yunan Başkumandanlığı ile muhabere ederek mübadele usulünü kabul ettirmeğe çalışacağını vaadettiğini söyledi. Fakat bu teşebbüs hayli zaman evvel olmuştu.

Hâlâ da iki taraf da esirleri öldürmekte devam ediyorduk. Birgi harbinde esir düşen arkadaşım, bilhassa Gâvur Ali bey namuslu ve fedakâr mücahitler olduğu için çok müteessir olmuştum. Fransız zabitini tekrar karargâhıma çağırdım. Ayni gün «Sart» tarafında bize esir düşen ve henüz karargâhıma gelen yaralı bir Yunan süvari zabiti ile iki Yunan askerini kendisine göstererek mübadele hakkındaki eski teşebbüslerini tekrarlamasını rica ettim. Yaralı Yunan zabiti fevkalâde komiserin akrabası olduğunu da söylüyordu.

Fransız zabitinin bu yaralı zabiti de alarak İzmire götürmesine muvafakat etmiştim. İşte böylece aramız-

da ilk defa esir mübadelesi başlamıştır. Ertesi günü idam edilecek olan Gâvur Ali bey ve arkadaşları trenle bize iade olundular.

POYRAZ VE ALAŞEHİR ÇETELERİ MESELESİ MEYDANA ÇIKTI

Tam bu sırada Salihli merkez cephesi yakınlarında ve gerilerinde bir uygunsuzluk başgösterdi. Silâhlı olarak muhalefete geçen «Poyraz» ve «Alaşehir» çeteleri beğliği meselesi çıktı.

Bunlar millî cephemize hizmet edeceklerini söyliyerek teşekkül etmişler ve birkaç defa da bizimle harplere iştirak eder gibi görünmüşlerdi. Birkaç gün devam eden hastalığımdan istifade ederek vaziyet aldılar. Mevcutları beşer yüz kişiden bin silâhlı, kısmen Alaşehir eşrafından Mütevellizâde Mustafa Bey le «Poyraz» eşrafından Hacı Ali bey namlarındaki iki fesatçının idaresinde idiler. Aralarına bazı hüviyetleri meçhul zabitler de katılmıştı. Hattâ Poyraz âsilerinin kumandanı Ahmet bey isminde bir binbaşı ben hasta iken Salihliye girerek karargâh kurmuş, bazı eşrafı kandırmış, gizli içtimalar tertip etmişti. Alaşehirli Mustafa bey ise, aynı zamanda kandırarak kendi tarafına çektiği bir kuvvetle Alaşehire çekilerek orasını merkez ittihaz etmiş, kuvvetini arttırmaya çalışıyordu. Ben evvelce bunların bazı hallerinden şüpheye düşmüştüm ve bu şüpheyi halletmek istemiştim. Lâkin ağabeyim Reşit beyin müdahalesi bu teşebbüsüme mâni olmuştu. Bunlar Reşit beyi samimî vatanperver olduklarına kandırmışlardı.

Hastalıktan kalktıktan sonra bunları kat'î tedibe karar verdim. Ancak karar ve tertiplerimi Reşit beye hissettirmedim. Çünkü hâlâ ağabeyimi kandırabilmekte idiler. Halbuki Salihliye sokulup ayrı ayrı yollarla kandırmakta olan Poyraz kumandanı yanımdaki adamlarımı ve cephedeki bazı kimseleri dahi kandırarak kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Maiyetimden ona katılanlar olmuyor değildi.

Bu kurnaz muhaliflerimin gizli maksadlarını öğrenmek, ne yapmak istediklerine iyice vakıf olabilmek

için sadık adamlarımdan bazıları bana isyan etmiş şekilde gösterip aralarına soktum. Hattâ bunlar arasında en dirayetli iki arkadaşım da karargâhlarına kadar girdiler. Bütün sırlarını öğrenebilecek bir vaziyete girdiler. Artık her karar ve mahrem teşebbüslerinden haberdar oluyordum.

Anlaşıldığına göre bu zümrei muhalefet İstanbul Ferid paşa hükûmetiyle ve İngiliz muhipler cemiyeti ile münasebette idi. Ve hemen hepsi de İttihad ve itilâf zihniyetinin esiri idiler. Küstah ve hüviyeti meçhul bu isyan karargâhından son sızan malumat neticesi, İzmir yolu ile Uşak cihetine geçmiş bulunan yüzbaşı Rıfat (hatırımda kaldığına göre) ve polis ser komiseri olduğu tahakkuk eden ve ismi hatırımda kalmayan di-

Çerkes Ethem'in kardeşi Reşit'in millî mücadele sırasında Ankara'da mebus iken çektirdiği bir resmi.

ğer bir arkadaşı da Uşak civarında bir kereste bıçkısında fesat saçmakla meşgulken yakalanmışlar ve mahfuzen Salihli'ye karargâhıma gönderilmişlerdi.

Bu muzır teşkilâtçıların dahilden cephemizi dağıtmağa ve dağıtmaya uğraştıkları tahakkuk ediyordu. Son plân ve tertibatlarından biri de beni öldürmek suretiyle maskeyi atmaktı. Bu suikasd plânı, Salihlideki karargâha hastalığım sırasında bir baskın yapmak suretiyle başlayacak idiyse de her nasılsa buna cesaret edemedikleri anlaşılıyor. Ve her halde ihtiyatlı hareket düşüncesi ve tedbirleri buna müsait değildi.

BENİ VE KARDEŞİMİ ÖLDÜRMEK İSTEDİKLERİNİ ÖĞRENDİM

Nihayet iyileştim ve kalktım. Kurnaz (!) muhalifler aradaki suitefehhümün kaldırılması için, beni, kardeşim Reşit ve karargâh kumandanım Yusuf beyleri bir ziyafete davet ettiler. Davet tezkeresi geldi. Reşit ve Yusuf beyler daha evvelki temaslarında bu davete icabet etmek hususunda ikna edilmişler. Onlar da muvafakat edecekleri cevabını vermişler. Reşit ve Yusuf beyler bu davete gitmekliğimiz için çok ısrar ettiler. Ben hastalıktan yeni kalktığımı, doktor tarafından yemek ve içmekten menedildiğimi ileri sürerek her ikisinden de itizar ettim, affetmelerini istirham ettim. Fakat onlar ısrardan vazgeçmiyorlardı. «Biz sizi de bu davete getireceğimize dair söz vermiştik. Gitmemeniz çok ayıp olur, biz sözümüzü yerine getirememiş bir vaziyete gireriz» diye söylendiler. Buna rağmen ben aslâ gitmeyeceğimi bildirdim. Ve kendilerine de şunu söyledim: «İhtiyatlı olunuz ve hattâ davet saatinden bir saat sonra gidiniz.» Onlar benim bu sözlerime hayret ettiler. Dudak bükerek bir şey anlamadıklarını söylediler. Fakat içlerine de bir şüphe düşmüş olacak ki, ihtiyatlı olmaları tavsiyeme de riayet etmeyi ihmal etmediler.

Halbuki ben konuşurken, bütün suikast tertibatını çoktan öğrenmiştim. Davet, her üçümüzü de öldürmek için hazırlanmıştı. Ben ise buna karşı tertibatımı çok-

tan aldırmış bulunuyordum, bu iki yüzlü suikast kumpanyasının tertibatı şöyle idi:

Davet akşamı karargâhlarının bulunduğu çıkmaz sokaktan geçerken, yani davete giderken, sol taraftaki cami mezarlığının duvarı arkasında pusuya düşürülecektim. Burada Kel Ömer, Gebeşli Osman, Çalılı köyden başka bir Osman ve Tekeşinli bilmem kim bana ateş açacaklardı. Eğer plânları muvaffak olamazsa sofra başında öldürülecektim.

Bize pusu kuracak olanlar hakikaten cüretli ve çok cesur adamlardı. Tertibat muvaffak olursa ve onlar işlerini tamamlayabilirlerse kendilerine hem yüklü maaş bağlanacak, hem de ayrıca mükâfatı nakdiye verilecekti. Garip olan taraf şu ki, bunlar bizim ekmeğimizi yemişlerdi. Bilhassa ikisi umumî harb sıralarında Reşit beyin himayesine sığınarak cepheden kurtulmuşlardı. Salihli'de çiftlikte koruculukla uğraşıyorlardı.

Pusu yerinin tam karşısında iki katlı bir han vardı. Burası kuvvetlerimizin erzak deposu gibi kullanılıyordu. Suikast tertibini öğrenince, oraya Halil efe ve Ali çavuş namında itimada şayan iki arkadaşımın idaresinde on kişiyi bir gün evvel gizlice yerleştirmiştim. Suikasdciler mezarlık arkasında pusuya girince, bunlar han pencerelerinden âni bir ateş açarak onları öldüreceklerdi. Bundan sonraki vaziyetin ne olacağı da düşünülmüştü.

SUİKASTCİLER ANSIZIN BİR YAYLIM ATEŞİNE UĞRADILAR

Reşit ve Yusuf beyler yarım saatlik bir gecikme ile yola çıktılar. Fakat onlar sokağa girmeden önce, suikasçılar baskına uğramıştı, silâhlar patlamıştı. Bu yaylım ateşinden sonradır bir sokak munarebesi başladı, Halil efe vazifesini tam zamanında başarmış, suikasdcılar daha ilk yaylım ateşinde imha edilmişlerdi. Biraz sonra ben de, makineli tüfekle mücehhez bulunan maiyetimle derhal şehre girdim. Zaten şehir karargâhıma çok yakındı. Bütün endişem, Reşit ve Yusuf beylerin tehlikeli halde bulunmalarından ileri geliyordu. Fakat ikisini de selâmette buldum. Yüzleri gülüyordu, ya-

rım saatlik gecikme onları ölümden kurtarmıştı.

Akşam üzeri başlayan şehir içindeki müsademe sabaha kadar sürdü, iki taraf da bir hayli kayıp verdi. Cepheye buradan telefon ettim. Bir süvari müfrezesi istedim. Bu kuvvet geldikten sonra âsîleri şehir kenarına sürdük. Orada müdafaaya geçtiler, Aynı zamanda Alaşehir'de bulunan âsî taraftarlarının imdatlarına geleceğini düşünerek Alaşehir yolunu kestirmiştim.

Bir mahalleye sıkıştırılan âsîleri her taraftan bir ateş çenberi içine aldığımız sırada, Ahmetli cephesinden bir Yunan müfrezesinin ileri harekete geçtiği haberini aldım. Bu, bizim iki ateş arasında kalmamıza sebep olacaktı. Bereket versin, şehirde sıkışanlar mütareke talebinde bulunmuşlardı. Beni, şehir ileri gelenlerinin araya girmesi değil, cepheden gelen haber mütareke teklifini kabule mecbur ediyordu. Bu arada âsîlerin kumandanı olan binbaşı Ahmet, karargâhında Reşit ve Yusuf beylerin eline esir düşmüştü. Âsîlerin mütareke tekliflerine razı olduktan sonra şehirden serbestçe çıkıp gitmelerine mânî olmadık. Onlar da böylece gittiler.

ÂSİLERİ TUTAN İKİ KİŞİNİN EVLERİNE ATEŞ ETTİRDİM VE EVLERİNİ YAKTIRDIM

Şehirde sükûnet teessüs edince ben hemen cepheye gittim. Yunanlılar, «Bin Tepeler»de kanlı bir muharebeden sonra Ahmetli'ye çekilmişlerdi. Bunu gördükten sonra yüz elli kadar suvari ile Salihli'ye döndüm. Asîleri tutan ve onları bizim aleyhimize teşvik eden iki kişinin evlerini ateş ettirdim. Evlerini yaktırdım. Ele geçenleri cezalandırıyordum. Müfrezem'e geri kalan firari asîlerin peşlerine düştüm. Gece Alaşehir'e gelen ve giden yollara pusular kurdum. Poyraz grupu ile temas eden Alaşehir'den Hacı Mustafa ile dört arkadaşı pusularımıza düştüler. Alaşehir'li Mustafa bey kuvvetlerinin de hazırlandıkları, ancak müdafaa tertibatı almakta oldukları anlaşılıyordu.

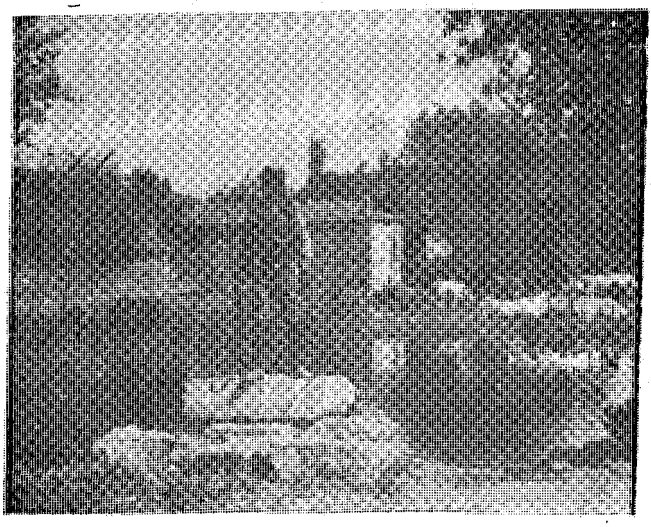
Müfrezem ertesi günü asîleri Poyraz dağlarında şiddetle takip etti. Karşı koymakta devam edenlerin evlerini yakıyordum. Nihayet af istediler. «Silâhları ile

gelsin teslim olurlarsa af ederim» dedim. Kabul ettiler, teslim oldular. Bunun üzerine de ben Salihli'ye döndüm.

«Alaşehirli Mustafa bey de gelsin, dehâlet etsın» diye haber yolladım. Ancak bazı şartlarım vardı: Cephede bizimle beraber Yunanlılara karşı döğüşmeli idi! Alaşehirde gadrine uğrayanların tazminatını tamamen vermeli, mallarını iade etmeli idi. Ve bu, onların rızası alınmak suretiyle yerine getirilmeli idi. Alaşehir'de tüyler ürpertici cinayetler işlediğini de işitiyordum.

Mustafa bey cevap vermedi, bununla beraber cepheye de gelmedi. Bir gün bir zabitimizin muhafazası altında getirttiğim cephane sandıklarımızın Alaşehir istasyonunda Mustafa beyin adamları tarafından zapt ve müsadere olunduğu haberi geldi. Artık bunların da başı ezilmeli idi! Buna zaruret hasıl olmuştu.

Alaşehir, Salihli cephesinden yedi saatlik bir mesa-

MİLLİ MÜCADELENİN İLK ZA MANLARINDAN BİR HATIRA — Bir çeteci düşman bas kınına karşı köşil bekliyor.

fede ve gerimizde bulunuyordu. Son aldığım haberlere göre, Afyon fırkasının Alaşehir'deki nokta ve irtibat memuru Gebeş Haydar bey namındaki askerî kaymakam ile mülkiye kaymakamı da, Mustafa beyin rezalet ve cinayetlerine boyun eğmiş, göz yumuyorlardı. Alaşehirdeki millî heyet âzaları bu vaziyet üzerine birer ikişer Salihli'ye sığınıyorlardı.

Kuvvetlerine çok güvenen Mustafa beye karşı bir akşam üzeri harekete geçtim, sabaha karşı şehri kuşattım. Tabiatiyle Mustafa bey tertibatsız değildi. Nitekim bir zabit kumandasında 80 kişilik bir karakol müfrezesi ile karşılaştık. Fakat silâh kullanmalarına fırsat bırakmadan tesirsiz hale getirdik. Bu 80 kişiyi hesap edemedikleri bir tertiple böylece yakalamıştık.

Bomba ile mücehhez seçkin 150 kişiden mürekkep bir hücum müfrezesinin şehre hücum etmesi ile, şehir içinde ve kenarında müsademe başladı. Kuvvetlerinin zayıf düştüğünü görmesi üzerine, Mustafa bey şehrin dağ cihetinden kırk kadar maiyetiyle kaçtı. Sonradan öğrendiğime göre, Afyon Karahisar'ına kadar firar eden Mustafa bey, orada kıyafet tebdil ederek soluğu İstanbul'da almış!

BU MÜSADEMEYİ DE KAZANDIM VE MUSTAFA BEYİ KAÇIRTTIM

Buradaki müsademeyi de kazanmıştım. Asîlerden bir çoğu yakalanmış, aman dileyenlerin delaletleri kabul olunmuş, askerî kaymakam Gebeş Haydar ile kaza kaymakamı da tevkif edilmişlerdi. Bu isyan gailesi de böylece kapandı.

İş ad'î icraat safhasına gelmişti. Afyon'da bulunan fırka kumandanı Ömer Lütfi bey, telgrafla Gebeş Haydar'ın serbest bırakılmasını rica ediyordu. Tavassutunu kabul edip bıraktım. Kaza kaymakamı da mahkemede beraat etti.

Alaşehir'de para vermedikleri için yataklarında boğulan karı - koca, ırzlarına tecavüzden sonra öldürülüp gömülen kızların ve bazı Alaşehirli'lerin cesetlerini gömülü bulundukları yerlerden çıkarttık. Bu arada gas-

pedilen para ve mücevherler de yine gömüldükleri yerlerden çıkarıldı.

Bütün bunları yapanlar, Mustafa beyle adamlarından Alaşehir'li reji kolcu başısı Salih ve yirmibeş kişi idiler. Salih ile on adamı müsademe sırasında ele geçirilmişlerdi. Bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da Mustafa beyle kaçmışlardı. Cinayet eserlerini kendi elleriyle kuyulardan çıkarttım. Ondan sonra da idam sehpalarının başına getirttim. Bunlar asılmak suretiyle idama mahkûm olmuşlardı.»

SALİH, İPE ÇEKİLMEDEN ÖNCE HALKA HİTAP ETTİ

İçlerinden en metin görüneni Salihti. İp evvelâ bunun boynuna takılacaktı, cellât bir eliyle Salih'in bağlı koluna yapışmış, diğer eliyle de ipi, tutuyordu. Salih'e «Son sözün nedir, söyle?» denilince kolcubaşı sandalye üzerine metanetle çıktı ve yüksek sesle şöyle dedi:

« — Ey, beni görmeye gelenler! Ben bu cezaya ve bu kötü akıbete çoktan müstehak olmuştum. Yoldan ve insanlıktan çıkmıştım. Bana insanlık, vatanperverlik telkin edecek yerde yoldan çıkmama sebep olanlara da lânet ediniz komşuluk hakkını helâl ediniz.» Salih, sözlerinin bittiğini cellâdın yüzüne bakarak anlattı ve bunun üzerine ipi çekildi. Bunu diğerlerinin ipilerinin çekilmesi takip etti.

Bundan sonra teslim olanlardan bir müfreze kurdum, ve hemen cepheye gönderdim. O zamanlar için suçu hafif olanlara ceza, cepheye göndermekti. Dört gün sonra kuvvetlerimle Salihli'ye döndüm.

İzmir'den trenle gelen ve geçen yolcuların kontroluna daha ziyade ehemmiyet vermek icap ediyordu. İzmir'den karargâhımı ziyaret etmek için hususî izin isteyen bazı yabancılara müsaade ederdim. Tam bu zamanda idik ki, İskoçyalı bir İngiliz miralayı ikinci defa Salihli'ye geldi ve karargâhımda iki gün kadar misafir kaldı, döndü.

Yunan erkânı harbiyesi Birgi'yi isgalden sonra Boz dağ cihetinden, düşündüğü plânını tatbike devam ediyordu. Nihayet bazı mühim mevkilerimizi eline geçirdi ve Salihli merkez cephesini sol taraftan tehdide başla-

dı. Edip bey grubu üç tepelere çekilmiş, merkezden Ahmet'i cephemizin sol cenahını korumaya çalışıyordu. Bu arada, karargâhı Afyon'da bulunan nizamî fırkanın kumandanlarından kaymakam Ömer Lütfü beyden de muavenet görmeye başlamıştık. Yunan kıtalarının aldıkları son tehditkâr vaziyet üzerine Ömer Lütfü bey, süvari kaymakamlarından Arif beyin kumandasında bir piyade müfrezesi yardımımıza gönderdi. Bu müfrezeyi Salihli merkez cephesinin sol cenahını tehdit eden ve Bozdağ yaylasını işgal etmiş bulunan Yunanlıların karşısına sevkettim.

ARİF BEY MÜDAFAA CEPHESİNİ TERKEDİP ÇEKİLİNCE!...

Fakat, önce vazifesini iyi yerine getiren Arif beyin, birkaç gün sonra bir Yunan hücumu karşısında müdafaa nokta'arını bırakarak Alaşehir'e çekildiği haberini aldım.

Tabiatiyle bu ricat Yunanlıların işine çok yaramıştı, ilerleyen ve cephemizin sol geri cenahına düşen Yunan süvarileri ile keşif kıtaatımız arasında Salihli'nin şark ve yakın istikametinde müsademe başladı. Bunu hayretle gördük. Bu süvariler aynı gün püskürtüldü ise de, daha geride geceden hâkim noktaları ellerine geçirmiş bulunan düşmanın piyade kıtaları yerlerinde sebatla mukavemet ettiler. Onbeş kilometre ilerdeki Ahmetli cephemizi tehlikede bırakmış olduklarından, ova kısmını müdafaa eden kıtalarımızı geri çekmeye mecbur kaldık. Hattâ bir müddet için Salihli'yi bile boşaltmaya mecburiyet hasıl oldu ise de, gerideki tuttuğumuz hattın tehlikesi karşısında düşman kıtaları şehre giremediler.

O günlerde Alaşehir'e gelmiş olan Ömer Lütfü beye bir telgraf çekerek, Arif beyin kaçışından dolayı tevkifi lâzım geldiğini bildirdim. Ömer Lütfü bey bunun üzerine karargâhıma geldi, aldığım vaziyetin iyi olduğunu söyledi. O da kaymakam Arif beyin cepheden kaçışına teessüf ediyordu. Müfrezesiyle kaçan ve bu müşkül vaziyeti yaratan Arif beyin tevkifine, hal ve vaziyet icabı yanaşamıyacağını ifade ediyordu. Halbuki ben daima

bu gibi müsamahaların aleyhinde bir ruh ve fikir sahibi idim. Ve emsaline ibreti müessire olmak üzere hatâ sahiplerinin derhal cezalandırılması fikrini müdafaa ederdim. Bununla beraber Ömer Lütfü beyin sözlerine karşı ses çıkarmadım. Çünkü karşımızda düşman vardı, kaybedilecek fırsatların telâfisi lâzımdı. Birlikte hareket ederek Salihli şehrini yakından tehdit eden Yunan kıtalarını ricata mecbur ettik. Bir gün sonra da beraberce şehre girdik. Bu sefer şehrin beş kilometre cenubunda müdafaa hatlarımızı teşkil ettik. Fakat gerek Yunan'ların ve gerek karşılarında bizim tuttuğumuz hatlar ve askerî durum her iki taraf için emniyet verici ha'de değildi. Bintepe grubumuz eski vaziyetini muhafaza ediyor. Yunan hatlarını daima yan ateş altında tutuyordu.

SALİHLİ ŞEHRİNİ YUNANLILAR TOP MERMİSİ İLE DÖĞÜYORLARDI

Beri yanda ise Salihli şehri bile düşman top mermilerinin tesiri altında idi, düşen mermiler tahribat yapıyordu. Yunanlılar yan ateşten kurtulmak maksadiyle, birkaç gün sonra Papaslı tarafından Bintepe grubumuza karşı taarruza geçtiler. Şiddetli ve kanlı bir muharebe ile bu taarruzu kırdık. Düşman kıtaları geri sürüldü. Bintepe grubu ile ova cephemiz arasındaki Gediz nehri bir fasıla ve mania teşkil ediyordu. Başarısızlıkları üzerine Yunanlılar Sarı hattını kendi'iklerinden bırakıtlar, ova kısmından da Ahmetli ve Mersin Dere hattına çekildiler. Bu, eski vaziyetlerine girişleri demekti. Bozdağ cenup yaylalarını ise daha bir müddet bırakmadılar.

Bu sıralarda İstanbul hükûmeti adına Anado'uda intihap sona ermiş, mebuslar İstanbul'da toplanmak üzere idiler. Kardeşim Reşit bey de Saruhan (şimdiki Manisa vilâyeti) mebusu seçilmişti. Ve İstanbula hareket etmişti. Fırka kumandanı Ömer Lütfü bey de vazifesinden ayrılmıştı. Yerine erkânı harbiye kaymakamlarından Aşır bey fırka kumandanlığına tayin edilerek gönderilmişti. Fırkası da Afyon'dan Alaşehir'e nak'edilmişti. Bu, nizamî bir fırkanın ilk defa olarak cep-

hemize yaklaştırılması demekti ve bu fırka, cephemizin ihtiyat kuvvetini teşkil ediyordu.

İstanbul'da Meclis-i Mebusan çok devam edemedi. Ecnebi işgal kumandanlığının fiilî müdahalesiyle 16 Mart 336 (1920) de dağıtıldı. İşgal kuvvetleri bir yandan Meclis-i Mebusan'ı dağıtırken, Vahdettinin iradesiyle tekrar sadrazâm olan Damat Ferit (paşa) kabinesine Şeyhülislâm olarak aldığı Dürrî Zâde Aptullah efendiye (Kuvay-ı Milliyecilerin eşkiya) olduklarına dair fetva çıkartmış, bunu çoğaltarak her tarafa dağıtmış bulunuyordu. Ve Anadolu'ya da onbin'erce fetva sureti gelmişti.

HALİFE ORDUSU, KUVAY-İ İNZİBATİYE İZMİT'E GÖNDERİLMİŞTİ

İstanbul hükûmeti, halkı millî hareket aleyhine tahrik ve teşvik ediyor, bir yandan da Anzavur Ahmet i Marmara'nın cenup bölgesine sevketmiş bulunuyordu. Bununla millî kuvvetler cephesinin şimalden ve arkadan tehdit altına girmesi tehlikesi başgösteriyordu. Anzavur ilk defa olarak Biga ve civarını kolaylıkla işgal etti. Ve Biga'da teşkilât vücuda getirmekle meşgul bulunan eski Edremit kaymakamı Hamdi beyi ve arkadaşlarını öldürttü. Hamdi bey, Biga'ya teşkilât kurmak üzere gönderilmiş bulunuyordu. Kara Hasan namında birisi, etrafına top'adığı bazı kimselerle bu mıntıkaya hâkim olmuştu. Hem millî kuvvetlere, hem de İstanbul hükûmetine taraftar görünürdü. Mesleksiz bir insandı. Hamdi bey ise, Ayvalık şehrini Yunanlılara karşı müdafaa eden kaymakamlardan biri idi. Biga'ya gidince önce Kara Hasan'ı temizlemiş, şehri onun şerrinden kurtarmıştı. Bir ara bir miktar malıyyetiyle Gelibolu'ya da geçerek Fransızların işgali altında bulunan Osmanlı askerî silâh depolarını basmış, hayli silâh ve cephaneyi Biga'ya geçirmeğe muvaffak olmuştu. Anzavur, Biga'ya doğru yürürken bütün bu silâh ve cephaneleri yaktırmış. Anzavur ile savaşından mağlûp olup da esir düşünce öldürülmüştü.

Yine bu sıralarda İstanbul'da Mirliva Süleyman Şe-

fik Paşa'nın kumandasında «Halife ordusu - Kuvay-i İnzibatiye» teşkil olunarak İzmit'e gönderilmiş, asker ve sivil bir kısım insanlar, yine Ferit Paşa hükümeti tarafından Anadolu'ya teşkilât için yollanmışlı. Ecnebilerin bu teşkilâtın vücuda getirilmesi için Bab-ı Âli emrine bir milyon lira verdikleri söylenıyordu. Anadolu'ya dağıtılan «Teşkilâtçı Eşhas»ın yer yer isyanlar çıkarmaya muvaffak oldukları görüldü. Ve bu ayaklanmalar kısa zamanda büyümek ve yayılmak istidadını gösterdi. Vaziyet müşkülleşiyordu. Ankara'da yeni toplanan Millet Meclisi, diğer taraftan cephelerde Yunanlılara karşı döğüşen millî kuvvetler birbirlerine yardım etmek suretiyle isyanları bastırmak için ellerinden gelen bütün gayretleri esirgemiyorlardı. Fakat bu isyanların söndürülmesi mümkün olmuyor bilâkis Anadolu vatanperverane hareketini dehşete salıyordu. Her tarafta endişe ve telâş vardı. Benden yardım isteyen telgraflar karşısında işin dehşetini görüyordum ve maneviyatım sarsılıyordu.

İsyanların en kuvvetlisi cenup Marmara mıntıkası idi Burada İstanbuldan gönderilen teşkilâtçı şahıslar, rollerini iyi başarmışlardı. İzmit, Adapazarı, Gerede, Düzce, Mudurnu, Bolu isyan mıntıkasında idi. İzmit'e gönderilen Kuvay-i İnzibatiye de buradaki isyanı takviye ediyordu. Diğer bazı yerlerde de isyan emareleri vardı. Suriye hududunda aşiret reisi İbrahim Paşazâdeler ayaklanmıştı. Fakat bu isyan Viranşehir kaymakamı Hüseyin bey tarafından genişlemesine meydan verilmeden bastırıldı.

Biga'yı ve civarını ele geçirmiş bulunan Anzavur'un üzerine Balıkesir ve Bandırmadan Yusuf İzzet Paşa Kolordusundan yedi bin kişilik bir kuvvet gönderilmişse de, bu kuvvet mağlûp olmuş, toplarını Anzavur'a bırakarak ricat etmiş, kuvvetin başında bulunan Erkân-ı Harp binbaşısı Derviş bey ile süvari kaymakamı Süleyman Sami bey, pek az bir maiyetleriyle Balıkesir'e dönmüşlerdi.

Bu muvaffakiyet Anzavur'a büyük bir cesaret vermişti Bu sırada şimal cephesi kumandanı miralay Kâzım bey (general Kâzım Özalp) ın müracaatı üzerine, kendisine imdat olarak Edip beyin (Sarı Efe) kuman-

dasında dörtyüz mevcutlu bir süvari müfrezesini Salihli'den Balıkesir'e yolladım. Benim cepheden ayrılıp Anzavur üzerine yürümem istediğini ise yerine getiremiyordum. Bunu geciktiren sebep şu idi: Salihli cephesinin kuruluşundan beri fiilen istinadgâhı bulunan Uşak, Kula, Demirci, Borlu, Alaşehir ve sair müdafaayı milliye cemiyetleri benim cepheden ayrılmamamı istiyorlardı. Sekiz ay önce Anzavur'un birinci isyan hâdisesi sırasında, cepheden bir buçuk ay kadar ayrılışım üzerine, Yunanlılar Salihli cephesine mevzii bir taarruzda bulunmuşlar, hem cepheyi ve hem de gerisini tehdit etmişlerdi. Bu arada bir iki muvaffakiyet de elde etmişlerdi.

Çerkes Ethem ile birlikte Yunanlılara ve sonra Anzavur'a karşı savaşan Edip bey (Sarı Efe)

MİRALAY KÖPRÜLÜLÜ KÂZIM BEY BENİ ACELE YARDIMA ÇAĞIRIYORDU.

Şimal cephemiz ve 28 inci fırka kumandanı Köprülülü miralay Kâzım bey (Kâzım Özalp) den müstacel ve şifreli bir telgraf aldım. şöyle diyordu:

«Salihli kumandanı Ethem beyefendiye:

10 Mart 1336 (1920)

Her tarafta, hattâ cephemize yakın ve geri mıntakalarında vaziyet had ve vahim bir şekil almıştır. Biga civarında kuvvetlerimizi bozmaya muvaffak olan Anzavur mel'unu birkaç gün evvel Gönen üzerine ilerliyerek kaymakam Rahmi bey alayını mağlûp etmiş, alay kumandanı Rahmi dahil olduğu halde bazı zabitlerin

şehit olması üzerine alay dağılmış, mütebaki asiler Gö nen şehrine ve civarına hâkim olmuşlardır. Anzavur, bu sefer mahirane ve desiseli hareket ediyor. Esir ettiği zabitleri ve askerleri halife adına yemin ettiriyor, sonra serbest bırakıyor. Böylelikle zihinlerini karıştırıyor ve Kuvay-i milliyye aleyhine tahrik ediyor. Vaziyeti tehlikeli gören kolordu kumandanımız Yusuf İzzet Paşa Bandırmadan çekilmiş, Anzavur ise mukavemetsiz bulduğu Bandırmaya girmiştir. Hattâ Bandırmada kalan bazı zabitler ve bir kısım halk tarafından Anzavur istikbal edilmiştir.

Anzavur kuvvetleri şimdi iki koldan Bandırma üzerine istikamet almışlardır. Bir kolu Balya istikametinde ilerlemektedir. Bu kuvvetler Gâvur imamın kumandasındadır. Bunların karşısında Edip bey, kuvvetlerinin mâneviyatsızlığından sızanmaktadır. Diğer koldan, yani bizzat Anzavurun emrinde bulunan asilerin bir müfrezesi dün Karacabeyi işgal etmiştir.

KÂZIM BEY, «BEN SON NEFESİME KADAR DÖĞÜŞECEĞİM» DİYOR

Yusuf İzzet Paşa ile çekilmeyen ve Bandırmada kalan bazı zabitlerin fırkama katılmaları lüzumunu, aksi takdirde şiddetle cezalandırılacaklarını kendilerine bildirdim. Ben civardaki kıtaları Balıkesire toplamakla meşgulüm. Yusuf İzzet Paşanın Bursaya âni olarak çekilişi, fırkamızın vaziyetini tehlikeye düşürdüğü gibi bu, mâneviyat üzerinde de fena tesirler yaratmıştır. Bize ne Bekir Sami bey fırkasından, ne de bir başka taraftan muavenet imkânı olmadığını bilminiz.

Asilerin Balıkesiri ellerine geçirmeleri, Yunanlılarla irtibat temin etmelerine imkân verecekti ki, bunun ne kadar vahim bir netice doğuracağını tahmin edebilirsiniz. Gerçi ben son itaat eden neferim kalıncaya kadar döğüşeceğim. Vaziyeti Balıkesirde müdafaaya ve öyle bir hale meydan vermemeye çalışacağım. Lâkin maksat şahsî şeref değil müşterek ve mukaddes bir gayedir. Vaziyet muhatara'dır. Binaenaleyh bizzat ve herhalde kâfi bir kuvvetle ve sür'atle Balıkesire hareket ediniz.

Kuvvetlerinizin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür. Ve sür'atle gelmenize yar dım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum.»

BU TELGRAF ÜZERİNE DERHAL SALİHLİDEN BALIKESİR'E HAREKET ETTİM

Bu telgrafı aldıktan iki gün sonra, karargâhımla Salihliden ayrıldım. Kuvvetlerimi trenle kısım kısım Balıkesire sevkettim. Kardeşim Tevfik bey ile bazı zabitlerim dahi kuvvetlerim arasında idiler. Bir kısım kuvvetlerimi de fırka kumandanı Aşır beyin doğrudan doğruya kumandasına bıraktım.

Balıkesir'e vardıktan sonra, yayılmakta bulunan isyanlar hakkında aldığım resmî ve hususî malûmata göre, vaziyet çok ağırdı. Tehlike büyüktü. Bir an evvel Anzavur kuvvetlerini mağlûp edip dağıtmakla, diğer mıntıkalardaki âsilerin de mâneviyatları kırılacaktı. Vaziyet o kadar feciydi ki, Balıkesir'in içinde bile Anzavurun lehinde propagandalar yapılıyor, halk efkârı zehirleniyordu. Bu arada Anzavuru karşılamak üzere gizli hazırlıklar da bulunuyordu. Bunlardan Anzavur haberdar edilmişti bile!

Köprülülü Kâzım bey olarak hâtıra'larda ismi geçen Kâzım Özalp'ın İstiklâl Savaşı sırasında çekilmiş Mirlivalık (Paşa) resmi

Balıkesir'de ancak iki gün kalabildim. Fazla vakit geçirmeye zaman yoktu. Miralay Kâzım bey ile birlikte kıtalarımızı teftiş ettikten sonra, Balıkesir'den Susurluk'a gitmek üzere ayrıldık. Bu sırada Anzavur, Ka-

racabeyi işgalden sonra ilerliyerek, Kirmastı, kasabasını müdafaaya memur ve 56 ncı fırkaya mensup kaymakam Osman beyin alayı ile çarpışarak dağıtmış, Kirmastıya girmiş ve daha da ilerlemişti.

Miralay Kâzım bey (Kâzım Özalp) Anzavur kuvvetleri ile muharebeyi doğrudan doğruya benim idare etmemi teklif etti, kabul ettim. Kendisi ufak bir müfreze ile sol ve geri cenahımıza düşen Manyas isyan mıntakasından gelmesi melhuz tehlikeye karşı setir ve emniyet vazifesini yapmak üzere geride kaldı. Ömer köy istasyonu merkez olmak üzere Kâzım gelen yerleri tutacaktı. Miralay Kâzım bey, fırkasına mensup kıtaların çoğunu, Susurluk'a emrime göndermişti. Susurluk'a varışımızın ertesi sabahı, Anzavur kuvvetleriyle temasa gelmek ve muharebeye tutuşmak için, Susurluk'un şimal-i şarkısine sevkettiğim ileri kıtalarımızın idare ve kumandasını büyük kardeşim Tevfik bey üzerine almıştı. Şehrin 4-5 kilometre şimal-i şarkısinde Taşköprü hattında Anzavur kuvvetleriyle karşılaşıldı. Muharebe, gün doğarken başlamıştı. Anzavur kuvvetlerinde mitralyoz ve top vardı. Kanlı mücadele gittikçe şiddetlendi, 9 — 10 saat fasılasız devamı etti. Şüphesiz iki taraf da top ve mitralyozlarını kullanıyor, bütün kuvvet ve mevcudiyetini sarfediyor, hasımını yenmek hususunda elinden gelen gayreti esirgemiyordu.

9 — 10 SAAT SÜREN MUHAREBE SONUNDA ANZAVUR KUVVETLERİ BOZULDU

Neticede Anzavur kuvvetleri fena halde bozuldu, dağıldı. Top ve mitralyözleri elimize geçti. Bu derece hezimetleri süvarilerimin arkadan yıldırım gibi üzerlerine saldırmaları idi. Anvazur'un kuvvetlerinden bir kısmını esir etmiştik. Bir kısmı da sonradan nadim olarak bize katıldılar. Bu muharebe sırasında paşalığa terfi ettiğini öğrendiğim Anzavur ise altı arkadaşiyle Bandırmaya doğru kaçtı ve yakasını kurtarabildi.

Anvazur paşanın bizim elimizden yakasını kurtarmasiyle tehlike bitmiş sayılamazdı. Zira, ellerine ge-

çirdikleri mıntaka çok genişti. Çanakkale dahil — Bursa'nın içi hariç — bütün cenubî Marmara mıntıkası işgalleri altında idi. Bandırma'da bulunan kolordunun mühimmat depolarını da almıştı. Bu itibarla kaçtığı yerlerde bu mühimmattan ve zehirlediği insanlardan faydalanır ve yine karşımıza çıkabilirdi. Buna meydan bırakmamak lâzımdı. Tedip kıtalarımız süratle takiplerine devam etmeli idiler. Kıtalarımız bu mühim vazifesini yapmakta kusur etmedi. Tedip kuvvetleri Kirmastı ve Karacabey şehri ve civarının emniyet ve asayişini geriye bıraktığı ufak müfrezelerle iade ve temin ederken, büyük kuvvetler süratle Bandırma'ya girdiler. Sokak muharebeleriyle yeniden toplanmaya başlayan Anzavur kuvvetlerini dağıttılar, Bandırma'yı geri aldılar. Anzavur buradan da, on kişilik maiyetiyle atlı olarak, Gönen ve Biga istikametine kaçtı.

KİRMASTI'DA ASILACAK OLANLAR NASIL KURTARILDI?

Kirmastı'da geçen garip bir vakayı burada nakledeyim: Anzavur Taşköprü hezimetinden sonra, Kirmastı önünde ileri müfrezelerimize karşı mukavemette iken, kardeşim bunları mağlup ederek şehre girmiş, şehri ikiye ayıran köprü üzerinde kurulmuş üç sehpa görmüş.

Bunların altında da, Anzavur'un divan-ı harbi tarafından idama mahkûm edilen üç kişi elleri kolları bağlı durmaktadır. Bunlardan biri kuvvetlerimizden olup Anzavur'a esir düşenlerdendir. Kardeşim Tevfik bey her üçünün de ellerini çözdürmüş, tahkikat yaptığı zaman üçünün de yarım saat evvel idama mahkûm edildiklerini, divan-ı harb heyetinin henüz şehirde bulunduğunu öğrenmiş, araştırma sonunda da divan-ı harb heyeti ele geçirilmiştir. Bu heyetin reisi askerî kaymakamlardan Tatar Hasan beydir. Umumî harb sırasında Bandırma'da irtikâptan dolayı askerlik mesleğinden tardedilmiştir. Bu tard kararını veren de ağabeyim Tevfik beydir. Kendisini görünce, artık uzun uzadıya tahkike lüzum hissetmeden, aynı sehpada

idam ettirmiştir. Tatar Hasan'ın ipini, yarım saat evvel idama mahkûm ettiği üç kişiden biri çekmiştir.

Susurluk muvaffakiyetinden sonra, miralay Kâzım bey memnun olarak Balıkesir'e dönmüştü. Fırkasına mensup emrime vermiş olduğu taburları da kendisine yolladım. Zaten bu taburları muharebeye sokmamıştım.

BANDIRMA'YI ALDIK. FAKAT KARŞIMIZA BİR MESELE ÇIKTI

Bandırma'yı da almak bizim için pek zor olmadı. Ancak burada karşımıza başka çapraşık bir mesele çıkmıştı: Anzavurcuların bir kısmı Bandırma hezimeti üzerine, limanda demirli bulunan galip devletlere ait bir harb gemisine sığınmışlardı. Kaçarlarken bindikleri sandallardan sahildeki takipcilerimize karşı ateş açınca, bizimkiler de mukabelede bulunmuşlardı. Müfrezemizin hedefini şaşıran bazı mermileri kısmen bazı gemilere ve gemilerin güvertelerinde bulunan sefinelerin mürettebatına isabet etmişti.

Filo kumandanı, bunu tarafımızdan kasden yapılmış bir hareket telakki edip filosuna emir vermiş, şehre ve bize karşı tehdit edici vaziyet aldırmıştı. Aynı zamanda tercümanını bana göndererek kendi gemilerine silâh atışımızın sebebini öğrenmek istemişti. Amiralin bizim işlerimize müdahalesini icap ettiren bir başka sebep daha görülüyordu. O da şu idi:

Anzavur'un milli kuvvetlere karşı muvaffakiyetlerine mükâfat olmak üzere paşalığını bildirmek maksadiyle İstanbul'dan dört zabitlik bir heyet-i mahsusa, Anzavur'un Susurluk mağlubiyeti üzerine Bandırma'ya dönmüş, burada da arkadan yetişen takip müfrezelerimiz tarafından üçü yakalanarak, aynı gün seyyar divan-ı harbimiz tarafından verilen karar üzerine Bandırma belediye meydanında idam edilmişlerdir. İngiliz amiralı, bu idamlara mani olmak üzere çeşitli teşebbüslerde bulunmuşsa da, bu müdahalesi dikkate alınmıyarak, idam hükümleri infaz olunmuştur.

Tercüman, amiralin benimle konuşmak istediğini

bildirdi. Gemide bir çay ziyafetine davet ediliyordum. Buna karşı, denizden çok korktuğumu, kendisi ile sahildeki hükûmet konağında konuşacağımı, tenezzül eder se teşrif etmesini rica ettim. Amiral bunu kabul edip sahile çıktı ve konaktaki buluşmamızda aramızda şu konuşma geçti:

Amiral — Sahillerinizdeki vazifemiz, muahede hükümleri mucibince, teftiş ve hristiyan ahalinin can ve mallarına bir tecavüz vuku bulup bulmadığını anlamak, üst makamlarımıza malûmat vermekle beraber, bu tecavüze mani de olmaktır. Kumandanızdaki kıtaların Bandırma'yı işgali çarpışma ile olmasına rağmen, askerlerinizin silâhlı muarızlarınızdan başkasına tecavüz etmemesi, heyecanı yatıştırmıştır. Asayişe ehemmiyet vermeleri ise takdire şayan görülmüştür. Müsademe esnasında sefinelerimize isabet eden mermilerin bir kasd ile atılmadığına dair tarziyenizi de kabul ediyorum. Şu ciheti de bildirmek isterim ki, harb gemilerinize sığınan hasımlarını kabul ve himaye etmek medeni vazifemizdir. Onların yerinde sizler olsaydınız aynı muameleyi görecektiniz.

MİRALAY İSMET BEY, ANZAVUR'U YENDİĞİ İÇİN ÇERKES ETHEM'İ TEBRİK EDİYOR

Ben — Takdirinize teşekkür ederim ve az hatâ etmekle iftihar ederim. Millî gururumuzu çiğnemek isteyen istilâ ordularına karşı millî mevcudiyetini ve istiklâlini korumaya azimli bulunan bu millet, pek haklı olarak galeyandadır. Milletin bu meşru müdafaasını ihlâl için hakimiyeti İstanbul'a münhasır, daha doğrusu esareti kabul etmiş Bab-ı âli hükûmetinin bize saldırdığı gayesizler hiç bir zaman milleti azminden çeviremiyecektir. Umumî harbin elim neticesi olarak elimizde kalan topraklarda anarşi yaratmaya gayret eden bir fesad zümresini siyasî mülteci olarak himaye etmeniz doğru olmasa gerek! Amiral cenapları bizim onlardan korkumuz yoktur.

Bundan sonra amiraile el sıkışarak ayrıldık. Ve ertesi gün Bandırma'dan kıtalarımla ayrıldım. Edincik ve Gönen'e mukavemet görmeden girdim ve geçtim. Çünkü Anzavur'un izini bulmuş ve takibine koyulmuştuk. Üçüncü gün Anzavur'un Biga civarında kurduğu müdafaa hattında tekrar muharebeye tutuştuk. Anzavur burada üç saatten fazla dayanamadı. Hiyle ve çevirme hareketlerimiz karşısında yine hezimet başgösterdi. Kuvetinin bir kısmını esir aldık. Geri kalanı perişan bir halde dağıldı yeni toplar ele geçirdik. Anzavur yine yakasını kurtarmıştı. Karabiga limanında demirli bulunan ecnebi filosu arasındaki bir İstanbul vapuruna binerek İstanbul'a kaçmıştı.

Tedip kuvvetlerimiz bu mukavemeti de dağıttıktan sonra, o bölgede adli icraat yaparken, diğer taraftan da Gâvur imamı takibe koyulmuş, Ezine taraflarında yakalayarak hepsini tepelemiş, son bir sahra topunu da almıştık. Anzavur'dan aldığımız silâh ve mühimmatın miktarı bir kolorduyu silâhlandırabilecek miktarda idi. Bunların çoğunu arabalarla Biga'dan Balıkesir'e ve diğer icap eden mıntıka kumandanlarına göndertttim. Bir kısmı ile de kıtalarımıza yeni müfrezeler ilâve ederek onları silâhlandırdım. Âdil ve müsamahasız olan icraatımız neticesi muvakkaten karargâh ittihaz ettiğim Biga şehrine de şumullü olmak üzere bir af ilân ettirdim.

ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ MİRALAY İSMET BEY BENİ TELGRAF BAŞINA ÇAĞIRTTI.

Artık herkes işine gücüne dönmüştü. Bir taraftan da Ankaraya gönderilmek üzere mebus seçimlerine girişilmişti. Tam bu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Beyin (İsmet İnönü) beni telgraf başına çağırttığı haberi geldi. Bunun üzerine Biga telgrafhanesine gittim. Aramızda şöyle bir görüşme geçti:

İsmet bey — Merhaba Ethem bey. Nasılsınız, iyisiniz inşallah. Gazanız mübarek olsun.

Ben (Ethem) — Merhaba efendim. Teşekkür ederim. Ben iyiyim, siz nasılsınız?

İsmet Bey — Umumî vaziyetimiz iyi değil. Mustafa Kemal Paşa ve Reşit bey (Çerkes Ethem'in kardeşi) yanımdalar. Makine başındayız. Size umumî vaziyeti izah ederken bazı acı haberler de vereceğim.

Ben (Ethem) - Söyleyiniz efendim. Acı da olsa hakikati bilmek daha iyidir.

İsmet bey — Sizinle şu görüşmeyi temin edebilmek için çok zorluğa uğradık. Bazı yerlerde şimendifer tellerinden istifade ettik. Birçok yerlerle irtibatımız hemen hemen yoktur. Merkezde ise kuvvetimiz kalmadı. Miralay Mahmut bey fırkası Hendek boğazından Düzceye geçerken, âsîlerin hücumuna uğradı.

Kaymakam Arif bey, Mustafa Kemal paşa ile bir arada görülüyor.

Mahmut bey ve bazı zabitleri şehit ve bir kısmı esir düştü. Fırkanın silâhları, mühimmatı ve hayvanları âsilere geçti.

Ankara'nın Şimal - garbi cihetindeki diğer isyan sahasına gönderdiğimiz kaymakam Arif beyin kumandasındaki bir müfrezemize ait felâket haberi de geldi: Arif bey önce âsilere karşı Gerede'de bir iki mevzii muvaffakiyet elde etmişti. Fakat sonraki mağlûbiyeti üzerine Ankaraya doğru ricat ederken, bir suikaste kurban gitti. Müfrezesinden bir kısmı isyancılara katıldı, bir kısmı da dağıldı. Geyve Boğazını âsî kütlelerine karşı müdafaa eden 22 inci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın da vaziyeti tehlike göstermekte ve günden güne sıkıştırılmaktadır

Böyle bir sırada muvaffakiyetiniz büyük bir hüsnü tesadüftür. Sizi tebrik ederiz. Bulunduğunuz yerde ikinci derecedeki işleri fırka kumandanı Kâzım Beye (Kâzım Özalp) bırakarak en kestirme yolla ve süvari kıtalarınızla birlikte Geyve Boğazında Ali Fuat Paşanın yardımına koşmanızı rica ederiz. Keyfiyeti Ali Fuat Paşaya bildirmek için sizin muvafakatınızı bekliyoruz.»

19 Nisan 336 (1920) tarihindeki bu görüşmeye karşı karar ve cevabım şu oldu: «Yarın Geyve'ye hareket edeceğim.» Nitekim öyle de yaptım. Öte yandan Miralay Kâzım beye de meseleyi telgrafla bildirdim. Biga Mutasarrıflığına da Balıkesir'de bulunan jandarma Miralaylarından Avni beyin gönderilmesini istedim, ki Gönen'de kendisine rast geldim.

Gönen'den geçtikten sonra yolumuza sapa düşmesine rağmen, Manyas mıntıkasına uğramak ve orada nezaretim altında icraatta bulunmak zarureti vardı. Çünkü bu havaliye Susurluk muharebesinde kaçan ve Anzavur'dan ayrı düşen bazı kimseler sığınmışlardı. Bu Anzavur döküntüleri, benim Anzavur'dan korkarak Manyas'a girmediğimi yayarak halkı tehdit ve teşcile ayaklanma hazırlığına girişmişlerdi. Bunlara nadlerini bildirmek istiyordum. Kendilerini merhametsizce tedip etmek azminde idim. İşte bu maksat ve mecburiyetle Biga'dan Gönen'e vardığım zaman Miralay Kâzım Beye şu telgrafı çektim: «Ufak iken büyük olmak ihtimalini taşıyan Manyas muhitini tedip için Gönen'den oraya hareket ettim. Buranın şimal ve şark cihetlerini sıkı kordon altına aldırınız.»

MANYAS'A GİRİP HEMEN TEDİP HAREKETİNE BAŞLADIM

Miralay Kâzım bey (Kâzım Özalp) lâzım gelen noktalara müfrezeler gönderirken, biz de kuvvetlerimizle ve bir gece yürüyüşü ile Garp istikametinden Manyas'a girdik. Hemen icraata başladık. İki gün süren tazyikımız neticesinde at ve silâhlarıyla 600 kişi bize sığındı ve katıldı. Ben asıl reislerini arıyordum.

Bunlardan bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da kaçmaya muvaffak olmuştu. Sayıları 40-50 olan bu kaçaklar Karacabey'e bağlı Emreler köyünde babamın evini, diğer emlâkini ve değirmenlerini yaktılar, çiftlikte bulukları 3-4 adamımızı öldürdüler ve İstanbul'a firar ettiler.

Manyas'da bize teslim olanlardan kurduğum süvari müfrezesi ile umumî kuvvetim 5000 kişiyi geçiyordu. Yeni süvari müfrezesinin başına arkadaşlarımdan Şevket beyi kumandan tayin eyledim. 500 mevcutlu piyade taburundan başka, diğer kuvvetlerim kâmilen atlı idiler, techizatları mükemmeldi. Edip bey müfrezesini Biga civarında bırakmıştım

KARACABEYLİLER İANE TOPLAMAYA GELEN VEHBİ BEYE PEK AZ BİR ŞEY VERMİŞLERDİ

Manyas'a varışımızın üçüncü günü sabahleyin erkenden Bursa'ya doğru yola çıktık. Karacabey kazası merkezinde geceledik. Burada Balıkesir heyet-i merkeziye âzasından Vehbi bey ile Karacabey eşrafından bazı kimseleri bir arada buldum. Vehbi bey Karacabey de iane toplamaya gelmişti. Kendisine Karacabey'li zenginlerin nasıl davrandıklarını sordum. Elindeki bir listeyi bana uzattı. Şahıslarını tanıdığım bazı kimselerin isimlerini dikkatlice gözden geçirince gördüm ki, buranın en zengin adamlarından biri olan Arnavut Galip Paşanın ismi hizasında 150 rakkamı yazılı idi. Bu paranın altın mı, yoksa kâğıt mı olduğunu sordum. Vehbi bey:

— Nerede altın verecek hamiyetli zengin? diye hayıflandı. Paranın hepsi kâğıttı. Vehbi bey bunları toplarken bile itirazlara maruz kaldığını, bin minnetle bu rakkamları kabul ettirebildiğini bana gizlice söyledi. Halbuki millî kuvvetler namına böyle bir iane teklifi ile Karacabeyliler ilk defa karşılaşıyorlardı

Galip paşa, toplu'ukta hazır bulunuyordu, kendisine dedim ki:

— Paşa, bu her zamandan ziyade himmet, hamiyet ve gayret zamanıdır. Millet yaşamak ve istiklâlini korumak uğrunda kan ve ateş içinde çırpınıyor. Böyle bir

zamanda herkes, vatanın selâmeti ve kurtuluşu için varlığını feda etmelidir. Sen ise, teessüfle görüyorum ki, servetçe senden çok aşağı vaziyette olanlara fena bir örnek olmakta devam ve ısrar ediyorsun. Kaldı ki ben senin mazini de ve seni de pek iyi biliyorum. Haksız bir dâvayı kazanmak için onbinlerce lira rüşvet veren bir adamsın. 50 lira gibi az bir parayı İstanbul birahanelerinde. Bursa'da bir gecede harcayan hovarda bir insansın. Vatan uğrunda bu cimriliğin hayret ve nefrete şayan değil midir?

Galip paşa bu sözlerime hayli sinirlendi. Fakat bunu belli etmemeye çalışarak şu cevabı verdi:

-- Beyim, bu bir ianedir. Ve iane de arzuya ve isteğe tabidir. Ve ben de fazlasını veremem.

Galip paşa'nın bu sözüne fena halde kızdım ve hemen yanımda bulunan adamlarıma kendisini tevkif edip götürmelerini emrettim. Paşa telâş ve korku içinde dışarı çıkarıldı. Bir gece hapiste kaldı. Ertesi sabah erkenden kendisinin işlerine bakan bir adam beni gelip gördü. Ve paşanın namına 5 bin lirayı teslim etti. Bu parayı aldım. Adamına bir makbuz verdim. Bunun üzerine paşa'nın da serbest bırakılmasını bildirdim.

ALİ FUAT PAŞA'DAN ALDIĞIM TELGRAF, TASAVVURLARIMI ALTÜST ETTİ

Karacabey'deki dinlenmeden sonra cebri yürüyüşe geçip akşam üzeri Bursa'ya vardık. Piyade hücum taburumuz Karacabey'den itibaren beygir arabalarıyla bize yetişebiliyorlardı. Arzum kıtalarıma Bursa'da iki gün olsun istirahat vermekti. Ben bu düşüncede iken, Ali Fuad paşa'dan aldığım bir telgraf bütün düşünce ve tasavvurlarımı alt üst etti. Paşa müfrezelerin dinlenme ihtiyacını kabul etmekle beraber, vaziyetin vahameti dolayısıyla durmaksızın Geyve'ye ulaşmamızı istiyordu.

Bu mühim şifrenin tarihi 27 nisan 336 (1920) idi. 27 - 28 nisan gecesi Ali Fuad paşa'ya şu telgrafla cevap verdim:

«Yarın Bursa'da bize katılmasını beklediğim bir

müfrezemin gelişini müteakip Bursa'dan Geyve'ye hemen hareket edeceğim.

Salihli Cephesi ve Kuvay-ı Tedibiye Kumandanı
Ethem.»

Ertesi gün Bursa'dan ayrılarak Geyve'ye vardık. Aynı gece Ali Fuad paşa ile görüştüm. Kendisinden aldığım malûmat üzerine arkadaşlarımla da müzakerede bulundum. Karşı taraftaki halife ordusu Geyve boğazına hâkim bir durum almak üzere idi. Arkadaşlarımızla vardığımız netice, bunlara karşı hemen ertesi sabah taarruza geçmekti. Bunu Ali Fuad paşa'ya da söyledim. Paşa ise, böyle acele bir taarruzun, muvaffakiyetinden tamamiyle şüphe ediyordu. Ankarada erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin (Genel Kurmay) başka bir plân ve kararından bahsediyordu. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi İsmet (İnönü) ve Mustafa Kemal paşa ile geceleyin telgraf başında görüştük. Onların plân ve kararları şöyle idi:

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE MİRALAY İSMET BEY, GEYVE BOĞAZINDA HEMEN TAARRUZA GEÇİLMESİNE TARAFTAR DEĞİLDİLER

Onlar Boğaz'dan doğrudan doğruya taarruza geçmemize taraftar değildiler. İstikamet değiştirmemiz ve 3 günlük bir yürüyüşten sonra isyan bölgesinin şimal-i şarkî cihetinden ve Ankara istikâmetinden hücum etmemiz daha doğru olacaktı. Bu plân bizim için de nisbeten daha tehlikesizdi. Fakat kuvvetlerimiz iki gün cebrî yürüyüşte bulunurken karşımızdaki hasımlarımız Geyve boğazını tamamen ele geçirebilirlerdi ve biz onlara bu yürüyüşümüz müddetince fırsat vermiş olurduk. Taarruz bizim için ağır kayıplara da sebep olsa süratli ve katî teşebbüse ve cüret'e mutlak ihtiyaç vardı Bundan başka her fırsattan istifade etmeye hazır bulunan Yunan istila ordusunu ve onun karşısında bıraktığımız boşluğu da hesaba katmak günün zarureti ve icaplarındandı. Ben bu düşüncelerime dayanarak taarruzda ısrar ettim.

Neticede bunu onlara da kabul ettirdim

ve ertesi sabah erkenden Geyve boğazının bulunduğumuz cenup giriş noktasından itibaren gerekli emniyet tertibatı ile kuvvetlerimi, kuvay-i inziba tiye, yani Halife kıtaatı ile yardımcısı olan başı bozuklar üzerine taarruza geçirdim. Boğazın garp çıkış noktasında şiddetli bir karşı koymaya rağmen kuvvetlerim hasımlarını bozguna uğrattılar ve bu ilk muvaffakiyet sırasında bize karşı kullanılan iki dağ topu ile çeşitli makineli tüfekler, bir bölük sayısında esirle birlikte elimize geçti. Kıtalarımız durmaksızın takiplerine ufak tefek karşı koymaları kırarak devam etti. Düşman tam bozguna uğramıştı. Elimize yeniden bol miktarda mühimmat ve silâh geçmiş bulunuyordu. Akşam üzeri Adapazarı ile Sapanca ve civarları da temizlenmişti

KUVAY-İ İNZİBATİYE'YE MENSUP ZABİTLERLE BAZI REİSLER DİVAN-I HARBE VERİLDİ

Çarpışmada kuvvay-i inzibatiyeye mensup bir kısım zabitlerle asi reisleri yakalanıp, Adapazarı'nda kurulan seyyar Harb Divanımıza verilmiş ve muhakemelerine başlanmıştı. Geyve boğazı muharebesi ile Marmara'nın şimal mıntıkası Ankara'nın garp ve şimali garbisindeki isyan gailesi esas itibariyle söndürülmüş sayılabilirdi. Geniş bir mıntıkanın elimize geçmesi sonunda bir birlerinden ayrılan ve dolayısıyla manevi kuvvetleri kırılmış bulunan Süleyman Şefik paşa kumandasındaki mahdut kuvvet İzmit limanındaki yabancı harb gemilerine sığınmaya mecbur ve daha evvelki fırsatlar üzerine Gerede ve Mudurnu istikametinden Ankara civarlarına kadar ilerlemiş bulunan asi kolları başsız ve dayanıksız kaldıklarından kendi kendilerine dağılmışlardı. Bu ileri karakolları idare eden İstanbul'dan gönderilmiş teşvikçi zabitlerin hepsi de sonradan yakayı ele vermiş maiyetlerindeki yüzlerce asi bize dehalet etmişti.

Adapazarında bize esir düşen bazı zabitleri ben o sıralarda Divan-ı Harb'e vermeyerek affa şayan olduklarına dair ellerine vesikalar vermiş, Ankara'ya gön-

dermiştim. Bu genç zabitlerin orduya faydalı olacaklarına kanaat getirmiştim. Adapazarı askerlik şubesi reisi ile bir miyade binbaşısı, Adapazarında Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Mustafa efendi halkı camilerdeki vâizleriyle Kuvvay-ı milliye aleyhine kışkırtan bir hoca ve diğer muhalefet reisleri Harb Divanı kararı ile asıldılar. Bunların sayıları 12 yi buluyordu.

GÖRDÜKLERİNİZİ ARKADAŞLARIN İLE BÜYÜKLERİNİZE SÖYLEYİNİZ

Adapazarı'nı ilk işgal ettiğimiz sırada sivil bir İngiliz, karısı ile birlikte savuşurken yakalanıp karargâhıma getirilmişti. Kadın büyük bir korku içinde titriyordu. Bu İngiliz kadının haline çok acıdım. Kocasını yanından ayırmıyarak bir beygir arabasına bindirdim. İkisini de İzmit'e gönderdim. Oraya salimen vardıkları haberini adamlarım bir gün sonra getirdiler. Bu İngilizleri serbest bırakırken tercümanım vasıtasıyla kendilerine şöyle demiştim:

«— Gördüklerinizi arkadaşlarınıza ve büyüklerinize söyleyiniz. Bir daha da bizim dahili işlerimize karışmayınız.»

Kuvvetlerimin büyük bir kısmıyla Adapazarında kaldığımın ikinci günü gecesi Düzce telgrafhanesinden acele olarak makine başına çağırıldım. Bana bu haberi getiren bir telgraf memuru idi. «Beni kimler çağırıyor?» diye sordum. Bilmediği cevabını verdi. Merakla kalkıp gittim.

Benimle konuşmak isteyenlerin kimler olduğunu sordum. Bunlar, Düzce ihtilâl merkez heyeti reisi Safer beyle dâva vekili Abdülvehap beymış. Konuşmalarının hülâsası şu idi: «Biz Ankara ile muhabereye girişmek anlaşmak üzereyiz. Bakın biz size haber vermeden daha ileriye doğru kuvvet göndermeyiniz. Zira kuvvetlerinizin büyük tehlikeye girmesine sebebiyet vermiş olursunuz. Şu teklifimizin dışında bir yol tutmayacağınıza dair kati cevap ve teminatınızı makina başında bekliyoruz.»

Ben bu sözlerin iyi niyet ve samimiyetine inanma-

dım, fakat onları da kuşkulandırmamak için, çok tereddüt etmeden şöyle bir cevap verdim:

«Gösterdiğiniz böyle makul bir taleb karşısında vatandaş kanı dökmeyeceğime emin olabilirsiniz şu kadar ki müspet veya menfi kararınızı vakit geçirmeden iki gün içinde mutlaka bildirmelisiniz.»

Adada kaldığım şu günler zarfında, daha ileriye doğru açık ve gizli keşiflerde bulunmuş, kıtalarımın sevkini ihmal etmemiştim. İhtilâl hareketini idare eden reislerle zabıtlerin İstanbula kaçışlarına mani olmak maksadı ile, Karadeniz sahilinde ve boğazın Anadolu sahillerindeki Akçaşehir ve sair iskele geçit noktalarına müfrezeler sevk etmiş, gözetleme ve haber alma ekiplerini vazifelendirmiştim. Bunlardan her gün bana etraflı raporlar geliyordu.

Telgrafhanede Düzce ile konuşmam bittikten sonra binadan çıkmak üzere idim ki, konuşmamıza delâlet eden telgraf memuru merdivenlerden inip arkamdan yetişti, ve şu cümleyi taşıyan bir kâğıdı elime tutuşturdu: «Sakın bunların sözlerine inanmayın. Bunlar diğer taraftan Hendek boğazına kuvvet göndermeğe çalışıyorlar». Memur sonra kulağıma eğilerek şunları fısıldadı:

DÜZCE TELGRAF MEMURU BİR NOTLA BENİ İKAZ EDİYORDU

— Okuduğun şu ifade, Düzce telgraf muhabere memurunun bana makine ile yazdırdığı kelimelerdir. Haberin olsun.

Ben bu telgrafçıya teşekkür ederken, ötekine de aynı teşekkürü iletmesini rica ederek karargâhıma geldim. Miralay Mahmut beyle arkadaşlarını daha bir kaç gün evvel aynı ihtilâlcilerin oyunlarına nasıl kurban gittiklerini pek iyi biliyordum aynı gecenin yarısından sonra kuvvetlerimle Hendek istikametinde harekete geçmeğe karar verdim ve bu kararımı da tatbik mevkiine koydum. tedip kuvvetlerimizin bundan sonraki faaliyet hedefi, Hendek nahiyesini ele geçirmek, Boğazdan geçip Düzce ve Bolu taraflarını tetkik etmek olacaktı. Saba-

ha karşı nahiye merkezini hiç bir mukavemet görmeksizin ele geçirdik. Boğazın cenuptan giriş noktalarına da müfrezeler yerleştirdik. Nahiye müdürü ile maiyeti memurları kaçamamışlardı. Yakalandılar.

Miralay Mahmut bey fırkasına ait bir kaç makineli tüfek ile mühimmatı da Hükûmet konağının alt katında depo edilmiş olarak bulduk. Fırkanın diğer eşyaları ile hayvanlarını civar köylerden toplattık. Bir kaç saatlik tevakkuftan sonra, Mahmut bey fırkasını yiyen boğazı, iki taraflı hakim noktalarını tarayarak, geçtik ve ertesi sabah yine müsademesiz Düzceye girdik. Buraya vardıktan sonra öğrendik ki, asilerin maksadı Mahmut bey fırkasına yaptıkları gibi bize de ihanette bulunmaktı gerçi bu suikast üzerinde Düzce merkez heyeti azâları henüz tamamiyle anlaşamamış bulunuyorlardı. Bununla beraber böyle bir suikaste kurban gitmemiz kuvvetle muhtemeldi.

BANA İLTİCA EDENLERİN SİLÂHLARINI ALIYOR, KENDİLERİNİ SERBEST BIRAKIYORDUM

Düzceye girdiğimiz günden itibaren bize iltica etmek arzusunu gösteren, haberler yollayan silâhlı âsi kafileleri çoğalmıştı. Bunlar ya teker teker veyahut guruplar halinde geliyorlardı bunlardan kuvvetlerimiz arasına katılmasında fayda mülâhaza ettiklerimizi silâhları ile birlikte kuvvetlerimiz arasına sokuyor, kimisini de silâhlarını ellerinden aldıktan sonra serbest bırakıyorduk.

Bu müfrezelerden biri Rıfat bey namında birisinin kumandasında idi. Süvari olan bu müfrezenin mevcudu ikiyüz kişiyi aşıyordu. Diğer bir müfreze ise Mehmet bey isminde birinin kumandasında idi. bunun mevcudu da üçyüz kişilik idi. Bu yüzbaşı Mehmet bey sonraları Yozgat isyanını bastırmakta ve daha sonra da Yunanlılar karşısında değerli hizmetlerde bulunmakla temayüz etti, kendisi harb-i umumî sırasında Irak'da bulunan orduda vazifeli idi. Ordu Bağdat'ın şimaline çekilirken kendisi bir noktanın müdafaasında bulunuyordu. Az bir kuvvetle bu noktayı müdafaaya teşebbüs

etmiş, fakat binbaşısı bu müdafaanın aleyhinde bulununca, onu asarak mevkiini üç ay tutmuştu. Düşman bu mukavemet karşısında kendisine bir islâm heyeti göndermiş, ordusuna katılması hususunda vaitte bulunulmuş, böylelikle mukavemeti önlenmiştir.

İHTİLÂL REİSLERİNDEN ELİMİZE GEÇEBİLENLERİ HEMEN ASTIK:

Bağdat'a getirilen yüzbaşı işgal kumandanı tarafından takdir edilmiş olmasına rağmen, Hindıstanda bir esir kampına sevkedilmiştir. Ben kendisinin bu macerasını daha önceleri işitmiştim. İşte bu yüzbaşıyı müfrezesi ile birlikte arama aldım.

Ansızın Hendek boğazından Düzce ovasına indiğimizi gören ihtilâl reislerinden bir kısmı kaçabilmiş olmalarına rağmen, bir kısmı da şaşırıp kalmışlar ve elimize düşmüşlerdi. Bunların arasında Safer ve Abdülvehap da vardı. Adapazarından başlıyarak aldığımız tertipler karşısında ricat hatlarının kesildiğini anlayan Gerede ve Bolu cihetlerinden İstanbula firara teşebbüs eden bazı ihtilâl reisleri birkaç zabit, sahili kordon altına alan müfrezelerimizin kucağına düşmüşler, Düzce'ye gönderilmişlerdi. Hayri bey namında bir erkân-ı harp kaymakamı, bir binbaşı, dört zabit, Düzceli Abdülvehap ve Safer, Bolu mebusu Vehap muhakeme edilerek idam olundular. Yakalananlardan beraet edenler de vardı.

Biz Düzceye girmeden evvel, asilerin eline geçmiş bulunan erkânı harb kaymakamlarından ve Ankara Büyük Millet Meclisi âzasından Hüsrev bey (geçenlerde vefat eden eski Tahran ve Berlin Büyükelçilerinden Hüsrev Gerede) süvari yüzbaşısı Avni bey, Lazistan mebusu genç Osman ve daha bazı kuvvay-i milliye taraftarı kimseleri esaretten ve hakaretten kurtardık. (Hüsrev bey ve arkadaşları heyet-i nasiha adı altında isyancıları tuttukları yoldan vaz geçirmek maksadı ile gönderilmişlerdi ve kendiler, sonra taş yağmuruna tutulduktan sonra yakalanıp hapse atılmışlardı.) Bu arada Hendek boğazında şehit edilen miralay Mahmut bey

fırkası zabitlerinden bir kısmının hakaret ve işkence içinde öldürüldüklerini de öğrendik. Asiler, Mahmut beyin cesedini gömmemişler ve bir dereye atmışlardı. Vahşi hayvanlar cesedi parçalamışlardı. (3)

İdam hükmü benim yaşadığım zamanların zarurî icaplarındandı. Bununla beraber beni ikinci, üçüncü derecedeki cürüm sahiplerinin idam edilmelerine asla taraftar olmazdım. Daha ziyade ıslâh edilmeleri cihetine ehemmiyet verirdim. Düzce ihtilâl heyeti âzasından Safer bey için bazı şefaatçılar bana gelmişlerdi. Kendilerine cevabım: «Hüküm ve af keyfiyeti, vicdanından başka bir şey tanımayan divan-ı harbe aittir» demiş ve divan-ı harbin adlî olan idam hükmünü imzalamıştım.

İSYANCILARDAN SAFER BEYİ HAKSIZ YERE ASTIRTMADIM

Halide Hanım efendi ile hem âhenk olarak, Safer beyin idamı meselesi dolayısiyle beni müfrit bulanlara ve hemcins kaatili diyen hemşerilere, Kafkaslıların daima iftihar ettikleri Şeyh Şamil merhumun cihad-ı vatanıyyesine dair hayat tarihini okumalarını tavsiye ederim. Ve sonra ben sırf fikrî muhalefetinden dolayı o ahval-i fevkalâde zamanlarında bile hiçbir vatandaşı kahren ve cebren kendi fikrime ram etmeye çalışmış değilim. Daima vatandaşlarıma o zamanki İstanbul hükümetinin aldığı menfi siyasete aldanmamalarını bilvasıta veya doğrudan doğruya rica ederdim. Saideün bazı Çerkeslerin merkez-i hilafet olmak itibariyle, İstanbul'a müteveccih aşkın temayüllerine ve samimî bağlılıklarına Çerkes olmam itibariyle vakıf bulunuyordum. Halbuki vatanın ve heyet-i ictimaiyenin istiklâlini kaybetmek üzere bulunduğu bir memlekette, tercihan makam-ı muallay-i hilafetin arkasında koşmanın mânası kalır mı idi? Bu garip temayül ve zihniyet o zamanlar yalnız Çerkeslere münhasır kalmayıp umumî idi. Ve daima padişahın etrafında toplanmayı tavsiye eden neşriyatın adedi pek çoktu. Ve

(3) Buna ait not 203 üncü sayfadadır.

başkaca muhalefetin başında yer alan hükûmet dahi, millet huzurunda eski bir an'aneye istinaden meşruiyyet arz ediyor, yahut ki halk öyle kabul ediyordu.

İşte şu itibar ile de vatanın mevcudiyeti aleyhinde bir vaziyet ihdas eden şu efkâra karşı ben sadece kılıçla değil, haklı ikaz ve irşat cihetlerine de pek ziyade ehemmiyet atfederdim.

İşte şu fikir ve mülâhazaya binaen idiki, ezcümle İzmit, Adapazarı, Düzce muhitlerinde sâkin müslümanlar arasında icap eden zevatı, ikaz maksadiyle Yunan istilâ ordusu karşısında ilk millî cepheleri teşkil ve tesise çalışırken, mesai arkadaşlarımdan Yusuf beyi Salihli'den hususî bir vazife ile mezkûr havaliye göndermiştim. Oralarda temas edebildiği kimselere, vatanın müdafaasına ve millî cephelere koşmaları lü-

MERHUM KAYMAKAM MAHMUT BEY — 24 üncü Fırka Kumandanı Kaymakam Mahmut bey ve arkadaşları Hendek - Düzce yolu üzerinde Düzce isyancıları tarafından pusuya düşürülmüş ve şehit edilmişti. Mahmut beyin intikamı kısa bir müddet sonra alınmıştır.

zumunu, bu da olmazsa hiç olmazsa bitaraf kalmaları, silâhlı olarak muzir bir vaziyete geçmemeleri yolunda tavsiyelerde bulundurdumdu

Gerçi Anzavur Ahmet bey, İzmit mutasarrıfı bulunduğu cihetle Yusuf bey o havalide bu irşat ve tebligatımı köy köy dolaşarak ifaya muvaffak olamamış ise de yine de memleket vazifesini yapabilmiştir.

ÇERKESLER EKSERİYETLE HİÇ BİR ZAMAN KUVAY-I MİLLİYE ALEYHİNDE BULUNMAMIŞTIR

Bu sırada İstanbul hükûmetinin kayıtsız ve şartsız mutasarrıfı bulunan Anzavur, Yusuf beyi takibe koyulmuştu.

Bu Yusuf bey ki, bu seyahatinden üç sene sonra Ankaradan İstanbula geçtiği günler zarfında, refiki Bigalı İsmail beyle beraber otelde Şah İsmail namında serseri bir Çerkes tarafından öldürülmüştü. Kabahati ise, vatanın müdafaasız kaldığı zamanlardan beri diğer ekseri münevver Çerkesler sırasında ve Millî Mücadele saflarında fikren ve fiilen hizmeti geçtiği içindi.

Siyasetinde iflâs etmiş bulunan İstanbul hükûmeti ve muhalefeti, Şah İsmail'e o sırada icra ettirdikleri bu cinayetle sanki bu zavallı hâmiyetli çerkeslerden intikam almıştılar. Gerçi Şah İsmail, şu suretle cezasız bırakılmamıştı: Adliye nezaretinde muhakeme sırasında diğer taraf çerkesler, yani akrabaları tarafından hâkim huzurunda öldürülmüştü. Çünkü o zaman İstanbul'u işgalleri altında bulunduran ecnebilerin tesiri ve nüfuzu ile, İstanbul hükûmeti ve muhalefetin dalalet ve delâletleri ile hâkimler heyeti Şah İsmail'in beraetine karar vermişti.

Bu münasebetle şu hususu da burada hülâsaten beyan etmeyi bir vazife-i hakikatperveraneden bulurum: Ben kuvay-ı milliyeden ayrıldıktan sonra, Şah İsmail misali ortada mahdut kalan bazı mesleksiz hemşerilerin dahilde ve hariçte yaptıkları gibi, ihtilâl zamanlarında Türkiye'de sakin çerkesler ekseriyet itibariyle hiç bir zaman kuvay-ı milliyemiz aleyhinde bulunmuş değildirler. Kısmen bitaraf ve ekseriyetle harekât-i milliyeye hâdim ve taraftar idiler ki, ben bu cihetı en

müşkül zamanlarda ve Anadolu'da kuvay-i tedibiyye umunı kumandanlığı vazifesini muvaffakiyetle ifa eden bir şahıs sıfatiyle isbat edebilirim. Aksini iddia edenler ise, o vatanda sakin kardeş unsurlar hesabına tarih-i istihlas ve istiklâlin adl-ü insafına tecavüz etmiş olurlar.

BEN GAYRİ MAKUL MÜSAMAHALARA ÇOK DAHA ÖNCELERİ ACI TECRÜBELER NETİCESİ VEDA ETMİŞTİM

Asılan Safer bey, muhitindeki şahsî nüfuzunu İstanbul hükûmetinden aldığı telkinlere kayıtsız ve şartsız bağlanmak suretiyle o kadar gayretkeşlik etmiştir. Ve daha da devam etmek istidadını muhafaza etmekte olduğu görülmüştü. Bilhassa bu husus affa şayan ve müsamaha görülemediği, bu zavallı cahil hemşeri sadece İstanbul'un menfi siyasetine şer âleti olmakla da kalmamış, Miralay Mahmut bey ve Ferzek Sait bey ve arkadaşları gibi samimi çerkeslik ruhiyle mütehassıs hemşerilerine karşı, müslihane görünerek, onları namerdçe öldüren bir kütlenin şeni mukatelelerinde birinci derecede alâkadar bulunmuştur. İşte bu affa şayan olmadığını, kendisinin asla müsamaha gösterilmeyecek derecede muzir bir insan olduğunu ortaya koymuştur. Ben ise öyle gayri makul müsamahalara zaten daha evvelki acı tecrübeler neticesi veda etmiştim. Zira bu gibi müsamaha neticesi iflâs eden, muvaffak olamayan gaye arkadaşlarımdan bazı kumandanların elîm akibet ve mağlûbiyeti gözümün önünde idi.

Hülâsa ben o icraat-i âdilânemle nem vatanıma ve hem de yalnız Türk unsuruna değil, çerkes vatandaşlarıma da hizmet ettiğime kaniim. Ve bu vatan vazifesini ifa ederken, çerkes olsun veya olmasın, taraftar veya aleyhdar iki cihetten feday-i hayat edenlerle, iki tarafın birer suretle imha ettikleri, mukayese ve mukabele edilecek olursa, her halde benim nisbeten çok insaflı ve mutedil hareketim tahakkuk eder. Her ne ise hâdiselere geçelim:

Kuvvetlerimin Düzce'den daha ileriye, yani Bolu ve saire gibi isyancıların dağıldıkları mıntıkalara gitmesine lüzum kalmamıştı. Hattâ evvelce karşılarında

bulunan isyancılar çephesinin dağıldığını haber alan Refet bey (General Refet Bele) ve kaymakam Ayıcı Arif beyler de müfrezeleri ile Düzçe'ye geldiler ve bizimle konuştular. Son vaziyete nazaran, kuvay-i milliyenin umumi vaziyetini cidden tehlikeye sokan bu Anadolu isyan galileri artık ortadan kalkmış addolunabilirdi. Fakat Ankara'dan Ali Fuat Paşa vasıtası ile bana çekilen yeni bir telgraf, Yozgat ve Zile taraflarında bir isyandan bahsediyordu: Çapanoğulları Yozgat'ta ayaklanmış ve Yozgat'ı ele geçirmişlerdi. Burası bir mutasarrıflıktı bu isyan mıntıkasına gönderilen bazı müfrezeler âsîler tarafından mağlûp edilmişti. Ankara, bu sefer Şark cihetinden tehdit olunuyordu.

Bu telgrafı kardeşim Reşid'in Adapazarına gelmesi takip etti benim acele Yozgat mıntıkasına geçmem isteniyordu, ben ise Düzce'den doğruca İzmir cephesine, yani asıl vazifem olan düşman karşısına gitmeği düşünüyordum.

ALİ FUAT PAŞAYA BİR GARP CEPHESİ UMUM KUMANDANLIĞININ DA İHDAS EDİLMESİNİ VE BUNU DA KENDİSİNİN KABUL ETMESİNİ TEKLİF ETTİM, KABUL ETTİ

Çünkü cepheden aldığım haberler, Yunan ordusunun bir ileri harekete hazırlandığını ve Salihli cephesini kendisine bıraktığım kaymakam Aşir bey kumandasındaki nizamî fırkanın cephe işlerine hâkim olmadığını bildiriyordu. Düzce'den cepheye dönmem lüzumunu gerek Ankaraya, gerekse İzmit civarında bulunan kolordu kumandanı Ali Fuat paşaya bildirmiştim. Cephe ahvaline ait ilk şikâyet telgrafını Bursa'dan Geyveye hareket edeceğim sırada almıştım. Geyve boğazını takip eden muvaffakiyetler neticesi olarak Ali Fuat paşa ile Adapazarı'nda görüşürken, kendisine cephe ahvalinin ehemmiyetli olduğunu bildirmiş, bilhassa cephelere ait birlik ve zapt-ü raptın temini ve sağlamlaştırılması hususunda Garp cephesi umum kumandanlığının ihdas

edilerek bu vazifeyi kendisinin kabul etmesini rica etmiştim. Ali Fuat paşa, hamiyyet icabı, bu teklifimi kabul edeceğini söylemişti. Lâkin Demirci Mehmet efe ile miralay Kâzım beyin (Kâzım Özalp) itirazlarına meydan bırakmamamı da benden istemişti, ki bu cihetı ben temin eylemiştim. Ali Fuat paşa ile kararlaştırdığımız bu mesele üzerine, o, merciine müracaat ederek, muvafakat cevabını da almıştı. Şu kadar ki, İzmit körfezinde gemilerin himayesinde kalan Kuvay-i inzibatiyenin arta kalanları önünde mücadele vazifesini, uhdesine devretmek üzere davet ettiği kaymakam Atıf beyi bekliyordu. Şu sebeple Ali Fuat Paşa İzmit, Adapazarı havalisinden yeni vazifesi başına henüz hareket etmemiş bulunuyordu. İşte bu sırada, paşa vasıtasiyle millet meclisi namına, Mustafa Kemal Paşa'dan şu telgrafı aldım :

Ali Fuat Paşa 20 inci Kolordu Kumandanı o'duğu sıralarda (1920)

ADA'DA KOLORDU KUMANDANI ALİ FUAT PAŞA HAZRETLERİNE

Ankara 2 Mayıs 336

Ethem bey kuvvetlerinin Eskişehir'de toplanmaları hususundaki mütalaalarınıza iştirak ederiz. Başarıları ve hizmetleri kurtuluş tarihimizde en parlak satırlar işgal edecektir.

Pek samimi tebrik ve teşekkürlerimizin bütün millet meclisi namına kendilerine iblağı hususunda delalet-i devletlerinizi rica ederiz efendim.

DÜZCEDE KUVAY-İ TEDİBİYYE KUMANDANI ETHEM BEYEFENDİYE

12-13 Mayıs 336 (1920)

Büyük millet meclisi reyaset-i celilesinden gelen tebrik ve teşekkürleri taşıyan telgraf suretini aynen iblâğ ederim. Ben de sizi tebrik eder, vatana daha büyük hizmetlerde bulunmanızı temenni ederim.

Ada'da Kolordu Kumandanı Mirliva
Ali Fuat

Mayıs'ın ortasında Düzce'den döndük. Ayıcı Arif Beyi müfrezesiyle orada bırakmıştım. Bütün kuvvetlerimle Adapazarı - Bilecik yolu ile Eskişehir'e geldim. Buradan bizim için her hangi iki şüpheli taraftan çıkabilecek bir tehlikeyi daha kolaylıkla karşılamak mümkün olabilecekti. Çünkü Eskişehirden gerek Salihli ye, gerek Ankara yolu ile Yozgat civarına kadar şimendüferle icabında kuvvetlerimi sevkedebilecektim. Bu itibarla hem ahvali tetkik etmeye, hem de pek yorgun bulunan kıtalarımı burada birkaç gün istirahat ettirmeye fırsat bulmuş gibi idim.

Eskişehir'de İstanbul'dan ve İstanbul yolu ile Avrupa aleminden hususi ve umumi malumat almak, gazete bulup okumak da mümkün olabiliyordu. Bu itibarla, Eskişehir'de kaldığım bir kaç gün zarfında, resmi ve gayri resmi elde edebildiğim malumat-ı dahiliye ve hariciyemize nazaran, muvaffakiyetle birbirini takip eden tedip harekâtımızın her tarafta çok iyi tesirler yaptığı anlaşılıyordu. Hele gerek Damat Ferit hükûmetinin ve gerek hamisi bulunan yabancıların, harekâtımız aleyhindeki ümitleri sönmüş gibi idi. Harici siyasetimize dair bunu teyiden alınan haberlerden biri de, bir kaç gün evvelisine kadar, Ankara'dan Avrupa alemine gönderilen siyasî mümessillerimizin uzattığı elleri tutmaktan çekinen yabancı siyasi mahafil, şimdi aynı elleri tutmağa, hatta hararetle sıkmağa başlamış bulundukları keyfiyeti idi. Bundan başka, Anadolu millî harekâtını tahkiren yazı yazmakta devam edegelen İstan-

bul'da çıkan ve yabancı ajanlığı yapan hemen bütün gazeteler lisan değiştirmişlerdi. Sulh ve müsalemetten, aksi halde umumi tehlikenin geleceğinden, Anadolu Kuvay-i milliyesinin kuvvetlendiğinden, her şeyin kendisinden beklenen Yunan ordusunun gittikçe müşkül vaziyete girdiğinden bahsediyorlardı. Kilikya meselesini sülhan hal etmek üzere bir Fransız heyeti de bu sırada Ankara'ya gelmiş bulunuyordu. Bu heyet mütareke ve musalaha istiyordu.

ANKARA'DA MECLİS VE HÜKÛMET BİR YOZGAT DERDİNE DÜŞMÜŞ, MÜTEMADİYEN BENİ ANKARA'YA ÇAĞIRIYORLARDI.

Dahili ve harici müsait bulunan bütün şu ahvale rağmen, Ankara Erkân-ı harbiyye-i umumiye reyaseti ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bir Yozgat derdine düşmüş, sızlanıp duruyorlardı.

Ben Eskişehir'e varışımın beşinci günü kıtalarımdan hücum taburu başta olmak üzere, piyade ve suvari ikibin miktarında bulunan bir kısım kuvvetimi tirenle Salihli cephesine göndermiştim. Çünkü ben Yunan ordusunun bir taarruza hazırlandığına inanıyordum. Ankara hükûmeti bu sevkiyatımı haber alınca telâşlandı ve Yozgat isyanı üzerine tekrar dikkatimi çekti.

Cepheye olan bu asker sevkimin umumî olmadığını Ankara'ya izah etmemiştim. Bundan maksadım ise, bir hissi mecburiyetle Ankara merkezini dua edici halinden çıkartıp bir gayretle on'ara, Yozgat isyanının söndürülmesi vazifesini gördürmek ve Ankara'yı faaliyete alıştırmaktı. Ve bu suretle de bütün kuvvetimle cepheye dönerek vukuu melhuz Yunan umumi taarruzunu yerinde ve zamanında karşılamak istiyordum.

Maalesef ki, mütakiben Ankara'ya gidip ahvali ve Ankara'daki çaresizliğe yüklenen maneviyatsızlığı gördüğüm vakit, Ankara'nın değil mevzii de olsa, bir muhit isyanını, hatta kuvvetlice bir şekilde eşkıya çetesini tenkil ve tedipten âciz bulunduğunu görmüş ve anlamıştım.

Israrlı davetler üzerine Eskişehir'den trene binerek Ankara'ya vardım. Orada başta Mustafa Kemal paşa olmak üzere mazhar o'duğum karşılamalar ve orada kaldığım bir kaç günlük müddet zarfında gördüğüm iltifatlar denebilir ki haddinden kat kat üstündü. Bu iltifat ve nümayişler bana hiç bir gurur vermiyordu. Hatta bunlardan hicap bile duyuyordum.

Ankara istasyonunda ve ayakta, beni karşılayan bazı zevatla el sıkışmaktan sonra, Mustafa Kemal Paşa beni otomobiline aldı ve doğruca ziraat mektebine var dı ve indik. Bu bina Erkân-ı Harbiye-i umumiyenin ve Müdafaa-i Milliye Vekâletinin dairesi ittihaz olunmuş tu. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar da aynı binada çalışır ve geceleri de orada kalırlarmış. Nitekim ilk gece de beni orada alıkoydular.

BİR ODADA MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE KARŞI KARŞIYA OTURURDUK

O binaya vardığımızda kanapelerle döşeli bir oda da Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya oturmuştuk. Az müddet sonra bulunduğumuz odaya, Müdafa-i Mil liye Vekili Fevzi ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet bey ve büyük biraderim Tevfik bey bir likte odaya girdiler. Ben etrafımda oturan ve lûtfen lüzumundan fazla tevazu gösteren bu zevatla yüz yüze ilk defa görüşüyor ve müşerref o'uyordum. Ve bu mülâkat münasebetiyle onlar da benim kadar ve belki daha ziyade memnun görünüyorlardı.

İsmet bey, çok vakit kaybına meydan bırakmadı ve bana hitapla şöyle dedi:

«— İstirahata olan ihtiyacınıza rağmen, ziyaretçiler üşüşmeden, mevcut mühim meseleler hakkında lûtfen müzakereye başlayalım. Bilhassa malûm olan şu isyan meselesi etrafında yolumuzu ve kararımızı tesbit edelim ki, istirahat-i kalp ve sükûnet-i fikirle hem istirahatimizin teminine ve hem de diğer musahabemize sıra gelsin.»

İsmet bey cevap vermemi beklemeden şunları ilâve etti:

« — Son istirhamımız veçhile, Eskişehirden cepheye sevkiyatınızın geri bırakılmasına dair emir vermeyi herhalde unutmamışsınızdır.»

Ben kendisine şu cevabı verdim:

« — Evet, cepheye olan asker sevkimiz zaten umumî değildi. Yozgat cihetine matuf mütalâanızı dikkate alarak kuvvetlerimin çoğunu Eskişehirde tutuyorum. Zaten Ankarayı ziyaretten maksadım da, daha ziyade, benim ehemmiyetsiz gördüğüm ve sizin pek ziyade ehemmiyet verdiğiniz Yozgat cihetlerindeki isyanın derecesini hakkiyle anlamak, sonra Yunan cephesine dair istihbarat ve tehlike arzeden şüphelerimle mukayese ederek, ona göre ehemmi mühimme tercihan yahut mümkün mertebe her iki cihetî de ihmal etmiyerek, hâtasızca bir karar vermemiz içindir.»

Mustafa Kemal paşa, tam bir sükûnet içinde dinliyor. Fevzi paşa ise, arasıra benim ve İsmet beyin sözlerini «Evet, efendim» demek suretiyle her iki tarafa da hak veriyordu. Fevzi paşa bir ara söze karışarak şöyle konuştu: «Biz hiç ihtimal vermeyiz ki, Yunan ordusunun ehemmiyetli bir taarruzu karşısında bulunmuş olalım. Eğer Yunanlıların öyle bir niyeti ve kaabiliyeti olsaydı, bu taarruzlarını üç aydır devam eden iç ihtilâllerimizin geçen şiddetli safhaları sırasında yapmaları lâzım gelirdi.»

İsmet bey, tekrar sözü aldı, şöylece konuşmasına devam etti: «Bununla beraber biz cepheleri de ihmal etmek taraftarı değiliz. Asıl gaye ve maksadı-

Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak) Millî Mücadele sırasında

mız, vatanı düşman ayağından temizlemektir. Yunan ordusu en tehlikelisidir. Bu böyle olmakla beraber, iç meseleler de pek mühim bir esas teşkil eder. Bizim Yozgat ve civarındaki isyanı kökünden söndürmeye maalesef bir kuvvetimiz kalmamıştır. Bu hakikatleri acı da olsa, aramızda itiraf etmeliyiz. Evet, Yozgat cihetindeki gaile, halen ehemmiyetsiz ad olunabilir. Fakat kıtaatınız gibi manevîyatı yerinde olan bir kuvvet için.

Hamdolsun, iç vaziyetimizle beraber haricî siyasetimiz de memnuniyet verici bir safha gösteriyor, ezcümle Fransızlar ilk defa olarak millî hükûmetimizle mütareke yapmayı ve esir mübadelesini istiyorlar. Işgalleri altında bulundurdukları Adana ve civarını boşaltmak istiyorlar. Anlaşılan şu ki, yabancıları her şeyden ziyade ümide düşüren iç uygunsuzluklarımız imiş, karşı ihtilâller imiş.

MİRALAY İSMET BEY, YOZGAT İSYANINA DAİR GELEN SON HABERLERİN ÇOK FENA OLDUĞUNU BİLHASSA BELİRTİYORDU

Hakikaten ben de kailim ki, Yozgat ve civarındaki isyan meselesi diğer bastırmaya muvaffak olduğumuz malum isyan mıntıkasına nisbeten halen dediğiniz gibi, ehemmiyetsiz olabilirse de, son saatlerde daha ziyade genişlemek istidadını gösterdiği son gelen telgraf haberlerinden anlaşılmaktadır. Yozgat mutasarrıflığını ve civarını işgalleri altında bulunduran isyancıları Konyalılar dört gözle beklemekte, ve şimdiki bu isyan muhitinin bir ucu Ankara'nın şark cihetinden Kırşehir'e kadar sirayet etmiş bulunmaktadır. Hattâ Büyük Millet Meclisi azâsından bulunan ve kendisinden istifade edilir ümidiyle isyan mıntıkasına evvelce gönderilen Kırşehir mebusu Keskinli Rıza beyin de vaziyeti şüpheli görünmektedir. Ben Erkân-ı Harbiye-i umumiye reisi sıfatiyle görüşlerimi ve vaziyeti izah ettim. Yani kanaatim, bu isyan gailesini tamamiyle ortadan kaldırmadan, ne sizin ve ne de kuvvetlerinizin cepheye dönmenizin doğru olmayacağı merkezindedir.»

Miralay İsmet bey bu suretle sözlerine son vermiş bulunuyordu. Meclisimizde bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa ise, gözlerini gözlerime dikmiş, vereceğim cevaba sabırsızlıkla intizarda bulunduklarını hal ve tavırları ile gösteriyorlardı. Fakat, ben, onlarca istenen ve beklenen cevabı geri bırakarak, bundan önce ortaya şöyle bir sual attım:

— Hayret ediyorum ki, Sivasta Heyet-i temsiliye ve Ankarada Millet Meclisi sıfatiyle içtima ve teşekkül olunalı bir seneyi geçtiği halde, bu müddet zarfında koca Anadoluda harekât-i milliyemiz namına neden esaslıca bir hareket görülemedi. Ve niçin merkezinizi takviye eylemediniz? Ve sonra en mühim ve esas olan cephelere ait şimdiye kadar bir eseri himmet ve muavenetinize dahi şahit olamadık, desem itiraf buyurulur, zannederim. Nihayet bizleri düşman cephesinden gerilere ayrılmağa ve sırf gerilerde size düşen vazifelerle bizi işgal ve işgâle mecbur bıraktınız.

YOZGATTAKİ BİR İSYANI BİLE SÖNDÜRMEKTEN ACİZ OLDUĞUNUZU ŞİMDİ ANLADIM. VE ŞUNU DA ANLADIM Kİ HALÂ VAZİYETİ KAVRAMAKTAN ACİZSİNİZ!

Şimdi görüyor ve siz de itiraf buyuruyorsunuz ki, orta Anadoluda ve bir köşede hiçbir ecnebi ile ve İstanbul hükümeti ile irtibatı kalmayan Yozgat isyanını söndürmekten acizsiniz. Anladığım şudur ki, bidayetten beri hâlâ vaziyeti kavrayamadınız veyahut şahsî ve daha ehemmiyetsiz şeylerle meşgul oluyorsunuz. Ve belki de heyet-i temsiliye ve Ankara hükümeti namına yaptığınız tamimlerle, teblığlerle, konferanslarla her şey olup bitiverecek sandınız ve aldandınız. Af buyurunuz, bu serzenişten muradım, bu gafletler tekerrür etmesin, temenniyatına mebnidir. Ben bu kalan isyan meselesini de emriniz üzerine, uhdeme alıyorum. Ve sizleri bu gaileden kurtaracağımı ümit ediyorum.

Lâkin ben bu vazifeyi ifa edip dönünceye kadar Yunan cephesinin mesuliyetini üçünüzden biriniz kabul buyurmalısınız. Şu şartla ki, nefsi Salihlide bulunmak,

cephe kumandanı Ali Fuat Paşaya tâbi olmak üzere... Zira, bir hissi kabeliyvuku diyeceğim, şu günlerde Yunan ordusu tarafından bir taarruz hareketi başgöstermese gerektir. Ve şayan-ı hayrettir ki, şimdiye kadar şu dahilî vaziyetlerimizden istifade edemediler.»

Ben bu mevzuda böylece konuştum. Ve bu konuşma üzerine münakaşa açıldı, tetkikat devam etti. Bu geçen uzun saatler zarfında Mustafa Kemal Paşa bir şey söylemiyor, sadece dinliyordu. Ve nihayet şöyle dedi:

« — Yozgat havalisinde kalan isyanın mahiyeti ve ehemmiyeti ne olursa olsun, himmetinize arz-ı iftikar eyliyor, demektir. Bu zahmeti de deruhte buyurduğunu za nazaran, bermutad beş on gün zarfında bastıracağınıza eminim. Bu tip hareketinizin devamı müddetince, İzmir millî cephemizin nezaret ve teftişi vazifesini Fevzi Paşa hazretlerinin uhde-i liyakatine vermemiz ve lütfen bunu üzerine almaları pek muvafık olur kanaatindeyim. Fevzi Paşa hazretlerinin zekâ ve iktidarlarından, nüfuz-u nazar ve liyakatlerinden zat-i alileri de emin olabilirsiniz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA ŞİKÂYETLERİMDE HAKLI OLDUĞUMU KABUL EDİYORDU

Ve inşallah cephede Yunanlıların lehinde yeni bir vaziyet olmadan muvaffakiyetle dönersiniz de, ondan sonraki bütün gayretlerimiz elbirliği ile Yunan ordusuna karşı boy ölçüşmemiz keyfiyeti olacaktır.

Evet cereyan eden hal ve maziye ait ataletimizi hedef tutan şikâyetinizde hakkınız yok değildir. Çünkü kendileri ile iş görmeğe çalıştığımız arkadaşlar ve Millet Meclisi âzalarının ekseriyetle ne derecelere kadar tereddütkâr, müşkülpesent, hattâ bir kısmının mefsedetle mal'ûl olduğuna vakıf değilsiniz. Millet Meclisi âzaları arasında kalben İstanbul hükûmetine taraftar ve menfî bir siyaset takip eden halifeye bağlı kimseler de vardır.

Vatansız ve istiklâlsiz hilâfet makamının mânasızlığını idrakten aciz kimseler, eski ve alelâde zamanlara

ait kanunlar haricinde hareket edilmemelidir, diyorlar. Hattâ çoktan beri zarurî gördüğümüz ihanet-i vataniye kanununu tasdik ettirinceye kadar göbeğimiz çatladı. Bereket versin ki, aynı kanunlara temas eyliyen, süratli tedipleriniz ve hayırlı neticelerinin tesiri altında, mezkûr kanunu nihayet ve henüz tasdik ettirebildik.

Karşı taraf da bütün mevcudiyetiyle ve her vasıtaya müracaat etmek suretiyle, meşru müdafaanızı içerden ve hariçten felce uğratmak için en şenî ihanetleri yapıyorlar. Son fetvaları ile ve fesat hareketleriyle şimdiye kadar az çok teşkil ettiğimiz kuvvetleri dağıttılar. Faaliyetimizi sekteye uğrattılar. Onun için sizin kuvvetlerinizi cepheden ayırmağa mecbur ettiler. Dış düşmanların, dahilî vaziyetimize pek ziyade ehemmiyet verdikleri meydandadır. Zaten bu pek tabii değil mi idi? Birliğimizin temini, bütün muvaffakiyetimizin esasını teşkile yegâne çare olacak ve içerde en ufak bir uygunsuzluk, bizi daima gayeden uzaklaştıracaktır. Bundan da fesadcılar ümide düşecektir.»

FEVZİ PAŞA KENDİSİNE VERİLEN VAZİFEYİ KABUL ETTİĞİNİ BİLDİRDİ

Mustafa Kemal paşa, sözlerini böylece bitirdikten sonra **Fevzi paşa (Mareşal Fevzi Çakmak)** konuştu, kendisine taalluk eden yeni ve muvakkat vazifesi hakkındaki teklifi kabul ettiğini söyledi.

Şimdi buracıkta bir duruş yapalım: Şu bahsettiğimiz müşkül ahval içinde bu şekilde acizlerini izhar eden Mustafa Kemal Paşa, nutkında o zamanlardan bahsederken şöyle diyor: «İsyanların müthiş olan ve aylarca devameden boğucu dalgaları, Ankaradaki karar gâhımızın duvarlarına çarpıyordu. Bu ihtilâl hareketlerini söndürmek için, dört aydan fazla kan ve ateş içinde çırpındık. İhanet-i vataniye kanununu ortaya koyduk. Kumandanlarımıza selâhiyetler verdik. İstiklâl mahkemelerini ihdas ve teşkil ettik. Nihayet istiklâl mahkemeleri isyanların bastırılmasında büyük hizmetler görmüştü.»

Buna cevabım, istiklâl mahkemelerinin tesis tarihi

ve teşkilinin ihtilâllerden sonra olduğudur. İhanet-i va taniye kanununun meclis tarafından tasdik tarihi ise bellidir. Bir de o nutukta «yeşil ordu» dan bahsediyor. Ve biz kardeşler etrafında şöyle diyor: «Yeşil ordu teşkilâtını memlekete ve gayeye nafi olur mülâhazasiyle beraber teşkil etmiştik. Fakat bu teşkilâtı Ethem ve kardeşleri tedricen nüfuzları altına aldılar. Bu sebeple Yeşil ordu teşkilâtının dağıtılmasına mecburiyet hasıl ettik. Bununla beraber Ethem ve kardeşleri bu teşkilâtı yine bir teşkilât-ı hafiye şeklinde beslediler ve tevsi ettiler.» Bu namda Kuvay-i milliyenin başından sonuna kadar, herhangi bir safhası arasında bu nam ve isimde, resmî, hususî, gizli, aşikâr bir teşkilât ve teşekkülün kaydına ve izine tesadüf edilemez. (4)

ESKİŞEHİRDEKİ KITALARIMIN YOZGAT'A SEVKİ TELGRAFINI İSMET BEY YAZDI

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile buluşmamı za gelelim: Benim, Yozgat isyanını bastırmayı kabul edişim kendilerini pek sevindirmişti. Bu karar neticesi olarak Eskişehirdeki tedip kıtalarımın hemen hususî tirenlerle Ankaraya sevkedilmeleri hakkında İsmet Beyin kaleme aldığı telgrafı oracıkta imza ettim. Bu telgraf hemen telgrafhaneye gönderildi. Milli müdafaa Vekili Fevzi Paşa da derhal Salihliye hareket edeceğini söyledi ve cepheleri teftiş ettikten sonra alacağı bilgileri telgrafla bana bildireceğini vadetti.

Gizli toplantımız bittikten sonra, odaya ilk olarak Halide hanım girdi. İsmet bey ile biraderim Tevfik bey, haritaya bakmak üzere yandaki odaya geçmişlerdi. Fevzi Paşa da hareket hazırlığı yapmak için ayrılmıştı. Ben, Mustafa Kemal paşa ve Halide Edip hanım odada yalnız kalmıştık. Halide hanım ile ilk defa teşerrüf ediyordum. Evet, hatırımda idi ki, İstanbulda ve en meyus zamanlarda Anadoluda ve iptidaî halde bulunan vatanperver harekâtımızı teşçi maksadiyle, Sultan Ahmet meydanındaki mitinge öncülük etmiş oldu-

(4) *Buna ait not 204 üncü sayfadadır.*

ğunu işitmiştim ki, o zamandan itibaren kendisine karşı gıyabî hürmet beslemekte idim. Bu hürmetim Ankarayı ziyaret ve kendisi ile konuştuktan sonra daha ziyade artmıştı. Bunun da sebebi, Ankarada bulduğum maneviyatsızlığa rağmen, o maneviyatını sarsmamış, atiden emin bir halde idi. Eskişehirdeki kuvvetlerimin Ankaraya sevki hakkındaki telgrafnameyi imza ettiğim vakit Mustafa Kemal Paşa ile miralay İsmet beyin yüzlerindeki sevinci gördüğüm vakit kendi kendime hayret etmiştim. Sonradan öğrendiğime göre, İsmet bey, kardeşim Tevfik beye bir ara «Tevfik, Kardeşini Yozgat meselesi hakkında ikna etmezsen işte bavullarınız» demiş. Hattâ bu hayret saikasiyle onlardan taşan sevinçler karşısında kendi kendime düşünüyordum ki, acaba ben bu zevatı müzakere sırasında kabalığımla fazla mı ürkütmüştüm diye bir an için mülâhazadan kendimi alamamıştım. Hal ve maziye ait onları ataletle itham şeklindeki serzenişim, ne zebüküşlük ve ne de hakaret kasdiyle değildi.

Her ne ise, Halide Hanım bir saat kadar kaldıktan sonra ayrıldı. Bu sırada Millet Meclisi âzalarından bazıları da gelmiş, onlarla da görüşülmüştü. Akşam olduğu için zaten ziyaretçilerin de arkası kesilmişti.

YEMEKTE MUSTAFA KEMAL PAŞA VE İSMET BEY BİRBİRLERİNİN SÖZLERİNİ TEYİD EDEREK FEVZİ PAŞAYI BANA ÖVÜYORLARDI

Yemeğe dâvet olunduk. Yemek sırasında bilmem neden lüzum gördüler, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet bey, birbirlerinin sözlerini teyit ederek, karşımda oturan Fevzi Paşanın iktidar-ı askerisinden, nüfuz-u nazarından bahsettiler. Bu, her halde benim Yunan cephesine ait endişemden uzaklaşmak için olacaktı. Ve haylice bu bahsi dinlettiler. Hakikaten bu zeki dostlar, o günlerde bütün fikrimi işgal eden şeyin cephe ahvali olduğunu keşfetmişlerdi. Evet ilerdeki izahtan anlaşılacağı veçhile, kuvay-ı tedibiyem bu son vazifesini de ifa etmiş bulunacaksa da, maaleset cephelere matuf korkularım dahi zuhura gelecek. Müdafaa-i milliye ve-

kili Fevzi Paşanın şu tarihten bir hafta sonra cepheler hakkında bana Yozgat cihetinde iken «Cephede bir tehlike tasavvur etmeyiniz. Şayet Yunanlılar taarruz ederse defe muktediriz» mealinde bana çekmiş olduğu telgraf mütalâalarını, müteakiben zuhur eden hâdiseler ve vakalar kâmilen Fevzi paşanın tahminlerinin ve keşiflerinin aksine tecelli edeceği ilerde görülecektir.

Ertesi günü sabahleyin erken Ziraat mektebinden, bana tahsis edilen otomobile Ankara şehrine indim. Eskişehirdeki kuvvetlerimizin bir kısmı ilk trenle gelmiş, geri kalan kısmının da yola çıkarılmak üzere olduğu hakkında elime bir telgraf verilmişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN ŞİKÂYET ETTİĞİ KİMSELER DE ONDAN ŞİKÂYETÇİ İDİLER.

Ben bundan sonra, yani Yozgata hareketimden önceki günlerimi, Paşhan'da oturan Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü beyin hususî dairesinde geçiriyor ve gece istirahatlerimi Meclis binası içinde bana tahsis olunan odada kalıyordum. Bu birkaç günlük misafirliğim esnasında, büyük millet meclisi âzalarından evvelce tanıdığım ve tanımadığım birçok kimselerle görüştüm. Bunların ekserisi hasbıhal sırasında Mustafa Kemal Paşanın halinden şikâyet ediyorlardı. Öte tarafın da onlardan şikâyetçi olduklarını daha evvel söylemiştim. Herhalde ben her iki tarafın da birbirleri aleyhindeki şikâyetlerini ihtiyatla kaydediyor ve bütün bu dedikoduların, Ankarada nazarıma çarpan mâneviyatsızlıktan ileri geldiğini tahmin ederek, kendilerini teşçi ve teselli ediyordum.

Bu tesanütsüzlüğün giderilmesi hususunda üzerime aldığım Yozgat isyanının giderilmesini görüyor, ve bu galeyi hemen bastırıp cepheye dönmemi arzuluyordum. Temennim de bu idi. Evet, Ankarada samimî bir çok gaye arkadaşları da bulmuştum, ki müsait bir zamanın gelmesini can ve gönülden istiyorlar ve dua ediyorlardı. O zamanki haliyle Ankara, her şeyden ziyade tehlikelerden uzak kalmak isteyen kimselere adeta bir sığınak manzarası göstermekte idi.

Yine Ankarada kaldığım birkaç gün zarfında görüş tüğüm şark vilâyetleri mebuslarının ifadelerine nazaran, şark ordumuz kıtalarının mevcutları firarlar yüzünden eksilmekte idi. Eğer Orta Anadoludaki isyanlar birkaç gün zarfında bastırılamazsa, Sivas'ın şark cihetlerine de sirayet edecek olursa Kâzım Karabekir Paşanın dahi müşkül mevkide kalacağından dolayı üzülüyorlardı. Hülâsa, Ankarada dert ve dertli çoktu. Ümit ve kurtuluş nazarları ise, hep tedip kıtalarım üzerinde toplanmıştı.

Her ne ise, 19 Rumî Haziran 336 tarihinde Ankarada beklediğim tahşidat, tamamlanmış ve 20 Haziranda Ankaradan isyan mıntıkasına hareket etmiştim. Bu isyan mıntıkasının vaziyeti hakkında Erkân-ı Harbiye-i umumiyenin bana gönderdiği resmî yazı şudur:

YOZGAT İSYANI HAKKINDA ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ İSMET BEYDEN ŞU RESMİ YAZIYI ALDIM

19 Haziran 336

Ankara'da Kuvay-i Tedibiye Umum Kumandanı Ethem beye:

I — Yozgat, Zile mıntıkasındaki son isyan vaziyeti şöyledir:

A — Akdağ Madenî, Yozgat, Alaca mevkileri isyancıların elindedir. Yenihan, Tokat, Mecidözü, Çorum, Sungurlu, Keskin, Mecidiye mevkileri bizim elimizdedir.

B — Fevzi bey namında birinin kumandasında bulunan âsiler 14 Haziranda Sivas - Şarkışla arasındaki Kayadibi nahiyesini basmışlardır. Bu Fevzi bey, Yenihan hâdisesinin başladığı tarihte âsîlerle müşterekti. Sonra «Direği» nahiyesinde ve «İçi» nahiyesinde hükûmet erkânını iğfal ederek, güya lehimize asayiş temini maksadiyle kırkbeş atlı toplamış, ondan sonra nahiye müdürünü, iki jandarmayı ve bir polisi de beraber alarak «Kayadibi» nahiyesini basmışlardır.

C — Yozgat'ın düşmesinden sonra âsîler Mecidiye istikametine sarktılar. Mecidiyeye bir saat mesafeye kadar yaklaştılar, Fakat Mecidiyeye giremediler. Mecidi-

ye ahalisi başta kaymakam olduğu halde âsîlere muka vemete hazırlanmıştılar.

D — Tokat civarında Gülbahar köyünde Tokat'a taarruz etmek üzere toplanan ikiyüzü mütecaviz âsî,, Zile'den gönderilen takip müfrezemiz tarafından muhasara edilerek, reisleri ele geçirildi ve askerlerden evvelce aldıkları silâhlar kısmen geri alındı.

H — Çorum'un Ortaköy nahiyesinde toplanan âsîler üzerine Zile'den gönderilen topçu binbaşısı Mehmet bey kumandasındaki süvarî müfrezesi «Çaykôy» ve «İpek» köylerinde 17 Haziranda âsîlerle müsademeden sonra «Cevizlik» e çekilmeğe mecbur olmuşlardır. Çorum'dan Alaca'ya bir miktar asker ve jandarma gönderilmesine teşebbüs olunmuştur.

MİRALAY REFET BEYİN 300 KİŞİLİK MÜFREZESİ ÇORUM'DA GİZLENMİŞTİ

F — Yozgat'ın âsîler tarafından işgal şekli ile işgalden sonra cereyan eden hallere, tertipçi ve teşvikçiler hakkında Yozgat mebusları tarafından Kayseri'den yazılan telgraf sureti ile en son alınan raporlar ek olarak gönderilmiştir. (Bu telgraflar kaybolmuştur.)

2 — İsyan mıntıkasında ve doğrudan doğruya Erkân-ı Harbiye-i umumiyenin emrinde bulunan kuvvetler şunlardır:

A — Kengırı'da (Çankırı), ikiyüz piyade, altı makinalı tüfek, elli süvariden mürekkep 59. alay kumandanı Vasfi beyin emri altında bir müfrezemiz vardır. Miralay Refet bey 18 Haziranda ikiyüz atlı ile Çerkeş'ten Kengırı istikametine hareket edeceğini bildirmiştir.

B — Zile'de beşinci fırka kumandanı Cemil Cahit bey emrindeki ekip müfrezelerimiz ve kıtalarımız vardır. Bunlardan bir süvarî müfrezesi Ortaköy şimalinde cevizliktedir. Mütebakisi kısmen Zile ve kısmen Tokat civarındadır.

C — Boğazlıyanda altmış atlıdan mürekkep Kılınç Ali müfrezesi vardır. Saray ve Yenihan taraflarında da millî müfrezelerimiz bulunmaktadır.

3 — Tedip kıtalarımız 20 Haziran 336 sabahı Ankara

dan hareketle Yahşihan - Sekili - umumî istikametinden Yozgat'a gitmeleri vazifesi icaplarındandır.

4 — Kuvay-i Tedibiye Umum Kumandanlığının vazifesi, isyan mıntıkalarında toplanmış olan âsî kuvvetleri dağıtıp umumî asayişi temin ve iade, fesad teşkilâtını esasından imha ile âsîlerin tahrikçi ve teşvikçilerini cezalandırmaktır.

5 — Müfrezeler için Ankaradan verilen iki günlük erzak ve yem, ihtiyat olarak beraber taşınacak, Yahşihan mevkiinde «Kılıçlar» ve Keskinde müfrezelerin iaşesi için lâzım olacak erzak ve hayvanlar için yem depo edilmektedir.

6 — Harekât hakkında icap ettikçe Erkân-ı Harbiye-i Umumiye irtibatın muhafazası için, telgraf hatlarının kesik bulunduğu yerlerde en yakın telgraf merkezlerine haber gönderilmek ve telgraf merkezlerinin dışında seyyar makineden istifade olunmak lâzım geldiğinin icap edenlere emir ve ihtarı ve her gün birer rapor verilmesi müsterhamdır.»

Büyük Millet Meclisi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet.»

Erkân-ı Harbiye-i umumiyenin, isyan mıntıkası hakkındaki bu resmî tebligatının yanlış istihbarata ve noksan malûmata dayandığını, o bölgedeki hareketlerimiz sırasında öğrenmiştik, görmüştük. Hattâ bazı yerlerin zikrolunduğu gibi kuvay-i milliye elinde olmayıp, asiler elinde olduğunu, resmî yazıda sayılan kıtalar kumandanlarının kısmen tehlikeden salim gördükleri yerlere çekilmiş bulundukları ve hattâ asiler önünde dağılmış bulunduklarını da anlamıştık. Ezcümle Boğazlıyan'daki Kılınç Ali beyin kumandasında bulunan piyade taburu ile atlı kuvvetleri, Boğazlıyan civarında zayıf bir asî topluluğu tarafından kamilen dağıtılmıştı.

Çorum'dan Alaca'ya gönderilmek üzere bulunduğu bildirilen müfreze filhakika sevkedilmiş, fakat Alaca'nın yakınında müfrezenin kumandanı bulunan bir binbaşı da dahil olduğu halde, bir tek kişi kurtulmamak

şartiyle hepsi asiler tarafından imha edilmişlerdi. Miralay Refet bey de üçyüz kişilik millî ve zeybek müfrezesiyle Çorum'un içinde gizlenmiş bulunuyordu, ve zerrece bu havalideki tediplerimize bir muavenette bulunmamıştı.

Yalnız Zile ve Tokat civarlarında bulunan Cemil Cahit beyin yararlıkları görülmüş, ve bu kumandan isyanın şarka doğru genişleyip yayılmasını önlemişti. Bereket versin ki, tedip kuvvet'erimiz, Erkân-ı Harbiye-i umumiyenin raporunu ihtiyat kaydiyle telakki eylemiş, başka bir kıtanın muavenetini beklemenin beyhude olacağını anlamış, ona göre tecrübelerine ve kendi soruşturmalarına dayanarak isyan mıntıkasına girmiştir.

YOZGAT CİVARINDA İLK KARŞILAŞMADA ASİLERİ DAĞITTIK, ŞEHRİ TEMİZLEDİK

Ankara'dan ayrılışımızın üçüncü günü, öğleden sonra ilk olarak Yozgat şehri civarında asilerin ilk topluluğu ile temas edilmiş, çok kanlı bir muharebe sonunda asiler perişan edilmiş, bu müsademe gününün gecesi de sokak muharebeleri yapılmak suretiyle şehir kısa zamanda asilerden temizlenmiştir.

Bu şehri kendilerine merkez ittihaz eden ve bu haçlı isyanını idare edenlerin başında Çapanoğlu Celâl ve Edip beyler bulunuyordu Bununla beraber Yozgat'taki bu ilk mücadeleye bizzat yetişememişlerdi, civarlardan kuvvet toplıyorlarmış. Ertesi gün vakit geçirmeksizin Yozgat şehrinde Kuvay-ı tedibiye divan-ı harbi kurulurken ve bu adlî icraatını süratlendirirken, diğer taraftan da kuvvetlerimizin bir kısmı daha şimalde bulunan asilerin büyük kuvvetleriyle temasa gelmek ve keşiflerde bulunmak üzere harekete geçirilmişti.

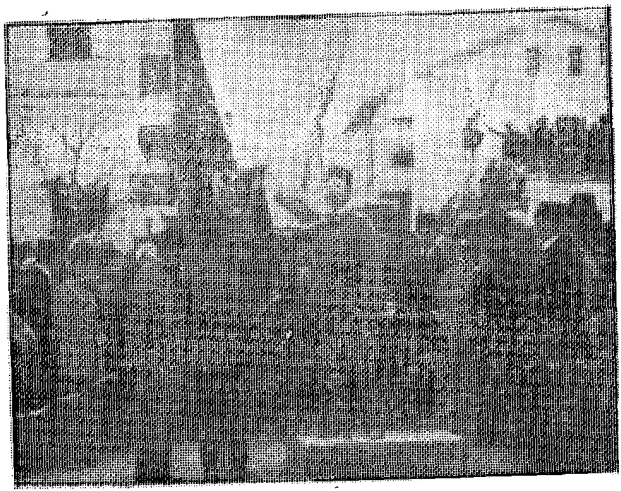
Yozgat şehrinde ele geçirilen teşvikçi ve tahrikçilerden 12 kişi muhakemeleri yapılıp asıldılar. Bunlar arasında Yozgat hakim-i şer'isi ile kuvvetlerimiz arasında Düzce'de yalvarışları kabul edilerek alınmış bu-

lunan Abaza Rıfat bey müfrezesinden dört kişi de bulunuyordu. Bunlardan başka, bizzat Abaza Rıfat bey dahil olmak üzere, dört kişi de maznun olarak tevkif edilmişlerdi.

Rıfat bey müfrezesinden idam olunanların cürmü, şehir içinde ilk müsademe gecesi kargaşalıktan istifade ederek, Rıfat beyin müsaadesiyle bazı evlere girip sahiplerini tazyik etmek ve bu suretle bir kaç yüz liralarını almaktı. Aynı zamanda bir Ermeni kızının da bikrini izale eylemekti.

TEVKİF EDİLENLER ARASINDA YOZGAT MÜDDE UMUMİSİ MUTASARRIF DA VARDI

İsyan dolayısiyle divan-ı harbimizin tevkif ettikleri diğer kimseler arasında mahallî müddeiumumisi ile Yozgat'a biz girdikten sonra, gizlendiği yerden çı-

Miralay Refet Bey (Emekli General Refet Bele) Konya isyanını bastırdıktan sonra bir meydanda halka hitap ediyor. Dinleyiciler arasında arkada dâva vekili Refik Bey (Refik Koraltan) da var.

kıp geldiğini söyliyen Yozgat mutasarrıfı da bulunuyordu. İsmini hatırlayamadığım bu mutasarrıfın isyan merkezi olan Yozgat'ta haftalarca gizlenmeye muvaffak olması şüpheli görülmüş ve o sebeple tevkif edilmişti.

Yozgat'a ilk girdiğimiz gece, biraz evvel ismi geçen Kılınçalı beyin, Boğazlıyandaki hezimeti hakkında bana Kayseri'den telgrafla verdiği malûmat meselesi şöyledir:

Karargâhımla gece Yozgat'a girip de Hükûmet konağına indiğim zaman bir telgraf memuru geldi, ve «Kılınç Ali bey sizi Kayseri'den makina başına davet ediyor» dedi. Bu haberin getirildiği sırada şehirde hâlâ yer yer müsademeler oluyor ve silâh sesleri duyuluyordu. Ben derhal telgrafhaneye gittim.

KILINÇ ALİ BEY'E ÇATTIM VE ANKARA'YA GİT DEDİM

Hazır bulunduğumu telgraf memuru Kayseri'ye söyledi, Kılınç Ali bey şöyle diyordu:

Kılınç Ali bey — Efendim, müfrezemin vaki ihaneti neticesi Boğazlıyan'daki müsademe sırasında bozuldum. Mahdut bir kaç refikimle Kayseri'ye geldim. Gerek süvari müfrezem ve gerek bundan başka Boğazlıyan'da bulunan piyade taburu kâmilen bozuldu, kısmen asilere katıldı. Halen Boğazlıyan âsilerin eline düşmüş bulunuyor.

Ben — Şayan-ı teessüf bir hezimet! Fakat ben bu gibi rezaletlerden bıktım. Elinizdeki top ve tüfeklerle sopalı âsileri techiz ediyor, şımartıyorsunuz. Size ne gibi bir emir vereyim? Ümidim iki güne kadar bu havalide asayişin temin edileceğidir. Binaenaleyh doğruca Ankara'ya git!

Sözü daha fazla uzatmayarak telgraf görüşmesini kestim.

Yozgat şehrinden ilerilere kadar takip ve keşif için gönderilen müfreze kumandanlarından gelen raporlara uyularak, ikinci gün kuvvetlerimin bütün mevcudu ile, Yozgat'tan hareket ederek şimal ve şimal-i

şarkî cihetlerini taradık, ve bir gece Alaca'yı ablukaya aldırdım. Sabahleyin hücuma geçtik ve iki saatlik bir çarpışma sonunda şehre girdik, burada bize karşı koyan âsilerden pek azı kurtulmuştu.

Bundan sonra lâzım gelen keşiflerde bulunmak üzere civarda bıraktığım keşif kollarımız müstesna bütün kıtalarımı Alaca'da topladım. Yozgat'ın içinde yalnız ikiyüz kişilik bir müfreze terketmiştim. Alaca'da keşiflerin ve istihbaratın neticesini almak için iki gün kaldık. Bu iki gün zarfında Alaca ile Çorum ve Sungurlu arasında tahrip edilmiş bulunan telgraf hatları tamir edildi.

ÇAPANOĞULLARI, BİZİ PUSUYA DÜŞÜRMEK İÇİN ARAP SEYFİ BOĞAZINDA KUVVETLERİNİ TOPLUYORLARDI

Şu müddet zarfında Celâl ve Edip beyler idaresindeki âsi topluluklarının Alaca'nın şimal-i şarkî cihetindeki Arap Seyfi Boğazına yakın yerlerde toplanmakta oldukları gelen raporlar ve hususî istihbaratımızla anlaşılıyordu. Zaten Alacadaki iki günlük bekleyişten asıl maksadımız, âsilerin toplanmasına meydan ve fırsat vermek hayet-i umumiyesine bir arada öldürücü, kanlar bir darbe indirmek suretiyle kısa bir müddet zarfında buralarda kökleşen isyan gailesini kökünden koparıp atmaktı, söndürmekti.

Tahminlerimize göre, Çapanoğullarının bu son toplanmadan maksatları kendi hesaplarına göre şöyle olabilirdi: Bir müfrezelerile bizim geride bıraktığımız Yozgat merkezine bir taarruz nümayişi yapmak suretiyle, Alaca'da bulunan büyük kuvvetimizi Yozgat cihetine dönmeye mecbur etmek ve Arap Seyfi Boğazından geçerken bütün kuvvetleriyle kıtalarımıza saldırmak, anı kat'i bir darbe indirmek, bizi dağıtmak ve mahvetmekti. Bunu böyle kestirmiştik.

Hakikaten Arap Seyfi boğazı mühim ve müthiş bir yerdi, ve öyle bir hâdise karşısında bizim oradan geçişimiz ve Yozgat'a yetişmeğe teşebbüsümüz mecburî idi. Ben bu boğazdan Alaca'ya gitmek için geçerken, mev-

kiin ehemmiyetini anlamıştım. Fakat en metin şahsiyetlerin bir zayıf tarafı bulunabileceği gibi, bu pek mühim mevkiin de gaflet etmemek şartiyle, icabında bizler için istifadeye değer yerleri yok değildi.

Alaca'da kaldığımızın ikinci günü akşamına kadar aldığım haberlerde, âsilerin Arap Seyfi Boğazı etrafındaki tahşidatının bitirilmek üzere olduğu anlaşılıyordu. Binaenaleyh kendi plânlarını tatbike meydan bırakmayarak, üçüncü günü şafakla beraber, bütün kuvvetlerimizle Alaca'dan hareket ettik. Arap Seyfi, Yozgat ile Alaca'nın ortasında bir mevkidir. Bir kısım kıtalarımızı boğazın Garp giriş yerinden içeriye doğru sevkettik. Bu kolumuz güneşin doğmasiyle beraber âsilerle hemen çarpışmaya başlamıştı. Boğazın giriş noktasında çarpışan müfrezelerimiz, âsilerin bütün nazarlarını plân dahilinde kendi üzerlerine çekmeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda her iki tarafın topları kendi askerlerini teşci etmekte idi.

BOĞAZDA HARBİN DEVAM ETTİĞİ SIRADA ÂSİLERİ İKİ KUVVETLİ MÜFREZEMİZ ARKADAN SARIVERDİ

Boğazda harbin devam ettiği ikinci saatin sonlarına doğru daha evvelce boğazın arka ve Simal cihetinden sevkettiğimiz kuvvetli iki müfrezemiz, âsilerin kısmı - küllisini arkadan sarmış, âsiler böylece iki ateş arasında kalmıştı. Bu muharebe pek kanlı bir şekilde devam ederken, dördüncü saatte âsilerde bozgunluk başladı ve biraz sonra da perişan bir halde top ve makineli tüfeklerini bize terkederek münhezim olarak dağıldılar. Muharebe sahasında bir kaç yüz esir, yaralı ve ölü bırakan Çapanoğulları bir kaç maiyyetleri ile firar etmişti. Yaralıların söylediklerine göre, Çapanoğlu Edip bey yaralı idi, kardesi Celâl Bey ise üç dört Uzunyaylalı Çerkes suvarisi ile ayrı bir istikamete kaçmıştı. Bir kaç gün sonra Celâl beyin Uzunyayla Çerkes beylerine iltica ettiği ve Celâl bey hakkında bazı Çerkes beylerinin bana telgraf çekerek af isteğinde bulundukları anlaşıldı. Ben bu af isteğini kabul ettim ve bu hususu aynı zamanda Ankara'ya da bildirdim.

Bu Arap Seyfi harbini müteakiben neticeyi Ankara'ya ve icap eden makamlara da bildirmiştim. Ve perakende dağılan âsilerin takibine sür'at ve şiddetle müf rezeler gönderilmişti. Burada şu mütalâmı kaydedeyim: Vatandaşlar arasında mebzulen dökülen bu emsalj kanların, vicdan yakıcı bir manzara arzedeceği pek tabiî değil mi idi? Bu gibi vak'aların bizzat âmili ve şahidi olageldiğimden dolayı ben kalben daha fazla mütees sirdim. Arap Seyfi muharebe meydanını dolaştığım ve mücadelenin tabiî neticesi olan yüzlerce ruhsuz vatandaş arasında ah ve eninini dinlediğim ve işittiğim ve bu akibetlerini gördüğüm zaman, sahnenın galip bir kumandanı sıfatiyle bu manzaradan zevk duymak şöyle dursun, gayri ihtiyarî gözlerimden damlayan yaşları arkadaşlarımdan gizlemek için haylı zahmet çekmiştim.

ARAP SEYFİ ZAFERİ ORTA ANADOLU'DA MÜZMİN İSYAN GAİLELERİNE ARTIK SON VERMİŞ BULUNUYORDU

Buna rağmen Celâl ve Edip beylerin tahrikçi sıfatiyle cesetlerinin ölü ve yaralılar arasında bulunmadığını anladığım anda, ihtiyata riayet ederek şiddet ve sür'atle takipleri hakkında derhal icap edenlere emir vermekten kendimi alamamıştım. Tabiatiyle öyle bir vaziyet içinde böyle bir emrimi telâkki eden arkadaşlarımı arasında kalben benim için ne kadar gaddar ve insafsız diye düşünenler bulunabilirdi. Ve sonra elbette benim hiç bir zaman zaruret hasıl olmadan, hususiyle vatandaş kanı dökmeğe taraftar olmadığımı takdir edenler de bulunurdu. Evet, bana o kanlı rolleri oynatan vak'alar oluyordu. Bütün emelim, vatan ve milleti maruz kaldığı fitne ve fesaddan kurtarmak, vatanımızı düşman ayaklarından temizlemekti.

Her ne ise, Arap Seyfi Boğazından itibaren bu mücadeleden sonraki cereyan eden vak'alara geçelim: Bizzat kendim dahi büyük kuvvetlerimle Arap Seyfi Boğazından Şimale doğru Ortaköy ve Zile mıntıkalarına kadar gittim. Tahkikatımızın ve takibatımızın neticesine göre, Arap Seyfi Zaferinin, Orta Anadolu'da ay-

lardan beri cereyan eden bu müzmin isyan gailesini temizlemeğe yeter, kahredici bir darbe olduğuna şüphe bırakmamıştır. Bunun üzerine kuvvetlerimle Alaca'ya ve oradan da Yozgat'a döndüm. (5)

Diğer istikametlere yolladığımız kıta kumandanlarından ve civar merkezlerden vaziyet ve asayiş hakkında birbirini takiben gelen malûmat da istenilen ve arzu edilen derecelerde idi. Şu halde Ankara'nın bu mıntıka isyanına verdiği ehemmiyete nazaran tedip kuvvetlerimizin beş on günlük şu netice-i mesaisi fevkalâde addolunabilirdi. Bu hususta Ankara'dan almış olduğum telgraflardan birinin suretini kaydetmekle iktifa edeceğim :

ALACA HAVALİSİNDE KUVAY-i TEDİBİYYE UMUM KUMANDANI ETHEM BEYEFENDİYE

28 Haziran 1336

Son Arap Seyfi Boğazında vaki muvaffakiyat-i kahirenizden dolayı ansamim-ül kalb zat-i âlilerini ve rufeka-i besaletinizi tebrik eyleriz. Münhezimen dağılan perakende âsilerin mıntıkalarında takipleri için Çorum'da Refet beye, Zile'de Cemil Cahit beye buradan da emir verildiği maruzdur efendim

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Alaca eşrafından Alevîlerin ruhanî reisleri bulunan Dede Ga'ip beyin geçmiş olan bu isyan hareketlerinde alâkası bulunduğu bizde anlaşılmışsa da, ben bu zatı siyaseten ve idareten divan-ı harbe vermemiştim. Buna mukabil o da dörtyüz kişilik bir süvari müfrezesi teşkil etti, silâh, hayvan, techizatını kendisi tamamladı, başına da oğlu Gazi beyi verdi, Alaca adı konulan bu müfrezeye de ben kumandan olarak arkadaşlarımdan yüzbaşı Ethem beyi tayin ettim.

Yozgat'a dönüş tarihinden sonra, Anadolu'da isyan hâdiselerinin sona erdiğini bildiren bir beyanna-

(5) Buna ait not 205 inci sayfadadır.

me kaleme aldırdım ve Anadolu cemiyet-i milliyelerine ve belediye heyetlerine gönderdim. Meali hulaseten şöyle idi: «İsyanların itmam olunduğu badema kuvay-i milliyenin ve Büyük Millet Meclisinin ve Hükûmetinin aleyhinde kimsenin fesat propagandalarına aldanmamasını, Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini, kuvay-i milliyenin teşekkül sebebinin ise vatanımızı dört taraftan kuşatan ve millî istiklâlimizi tehdit eden istilâcı ecnebî ordularından vatanı temizlemek gibi gayet şerefli ve icrası zarurî bir gayeyi güttüğünü ifade ediyordum. İmzamı taşıyan bu beyanname Anadolu'daki bütün gazeteler tarafından neşredilmişti.

MÜDAFAAYİ MİLLİYE REİSİ FERİK MUSTAFA FEVZİ PAŞA'DAN CEPHE VAZİYETİ HAKKINDA BİR TELGRAF ALDIM

Bu beyannameyi neşrettiğim günler zarfında idi ki, İzmir cephelerini teftiş ederek Ankara'ya döndüğü anlaşılan müdafaayi milliye vekili Ferik Mustafa Fevzi Paşanın, cephelerimiz ve düşman vaziyeti hakkında şu telgrafı geldi:

«Yozgat'ta Kuvay-i Tedibiye
Umum Kumandanı Ethem Beyefendiye
29/Haziran/336 - Ankara

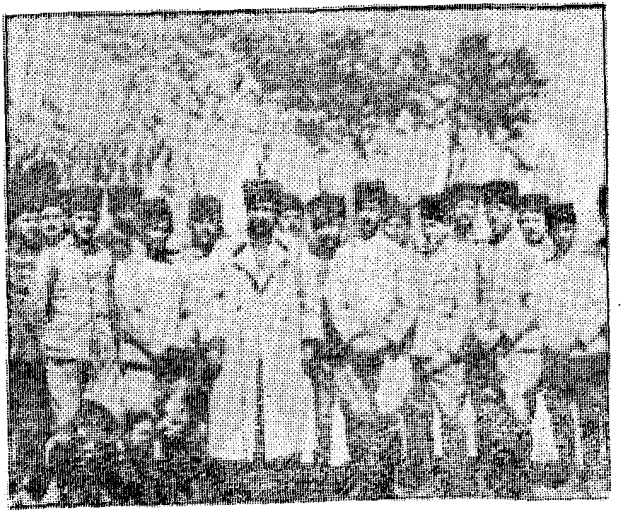
Şayan-ı şükran muvaffakiyetlerinizi tebrik ederim. Cepheleri teftiş ve vaziyeti yakından görüp icap eden emirleri verdikten sonra bugün Ankaraya döndüm. Cephede düşmanın ahval ve vaziyetine dair de malûmat aldım. Yunanlıların yakında taarruz ihtimalleri yoktur, cephelerimiz anî olacak bir taarruzu tard etmeye muktedir bir haldedir. Binaenaleyh kalb istirahatı ile tediplerinize devam edebilirsiniz. Lûtfen raporlarınızın geciktirilmemesini icap edenlere emir buyurunuz.»

Müdafaayi Milliye Vekili Ferik Mustafa Fevzi.»

Bu telgraf endişemi bir dereceye kadar giderdi, bu na sevindim de.. Çünkü Yozgat'ta toplanmakta olan ve dört aydanberi geceli gündüzlü kan ter içinde savaşan kıtalarıma beş on gün istirahat verebilecektim. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve İsmet beylerin, Fevzi

Paşa'nın gayet nüfuz-u nazar sahibi, isabet-i fikre malik bir erkân-ı harp olduğu hakkında birbirlerini teyid edici sözleri bende emniyet ve itimat izleri bırakmıştı.

Yozgat'ta hüküm icra eden divanı harbimizin sorguya çektiği ve ismi hatırımda kalmayan mutasarrıfın itirafları, ele geçen muhabere vesikaları, şahitlerin sözleri, mutasarrıfın Yozgat isyanının müsebbiblerinden biri olduğu, hattâ mutasarrıfın aleyhinde tecelli eden zan ve mesuliyetin Ankara Valisi Yahya Galip beye ve Mustafa Kemal Paşa'ya şamil olduğu tahakkuk etmiş derecelerine varıyordu. İşte bu hususun da temyiz ve tesbitine bizim için vakıt hasıl olmuş demekti. Adli olan bu mesele hakkında Divan-ı Harp heyetinin kara riyle Vali Yahya beyin cürüm yeri olan Yozgat'ta sorguya çekilmesi icap ediyordu. Keyfiyetin Ankara'ya alâkalı makama tebliği, Divan-ı Harp tarafından ben

Müdafaayi Milliye Vekili Ferik Mustafa Fevzi Paşa cepheyi teftiş ettiği sırada bazı kumandanlar'a bir arada

den istenmiş, ben de Dahiliye Vekâletine hitaben şu telgrafı çekmiştim:

Ankara'da Dahiliye Vekâlet-i Celilesine

Kuvay-i Tedibiye Umum Kumandanlığı Divan-ı Harb Heyetinin verdiği karar üzerine Ankara Valisi Yahya Galip Beyin Yozgat'ta Divan-ı Harpçe isticvabı lâzım gelmiş olmakla derhal sevki arz ve beyan olunur efendim.

Kuvay-i Tedibiyye Umum Kumandanı Ethem.»

ANKARA VALİSİ YAHYA GALİP BEY'İ HARB DİVANI İSTEDİ, FAKAT GÖNDERMEDİLER

Bundan başka, ayrıca ve usulüne uygun olarak aynı mealde Meclis ve Hükûmet Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya da Vali Yahya Galip bey hakkında telgraf çekilmişti. Dahiliye Vekâletinden cevap olarak şu telgraf geldi :

«Yozgat'ta Kuvay-i Tedibiyye Umum Kumandanlığına

Kuvay-i Tedibiyye Divan-ı Harbince Yozgat'a sevki lüzumu istenilen Ankara Valisi Yahya Galip beyin ilk telgrafımız üzerine vazifesine son verilmiştir. Ancak kendisi yol meşakkatlerine dayanamayacak derecede hasta olduğu doktor raporu ile anlaşıldığından gönderilemiyecektir.»

Bunu müteakiben Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa da şu telgrafı göndermişti:

«Kuvay-i Tedibiyye Umum Kumandanlığına

Vali-i sabık Yahya Galip bey hakkındaki emir ve iş'arınız üzerine kendisinin derhal sevki lâzım geldiği hakkında Dahiliye Vekâletine emir verilmiştir.»

Mustafa Kemal.»

Bu telgraflar Haziran sonunda aramızda geçmişti. Fakat Ankara'da mesul olmayan bazı kimselerden ge-

len haberler ve hususî ihbarlara göre, Yahya Galip bey hasta değildir, kendisine yapılan hususî te'kinler neticesi evinden çıkmamaktadır. Doktor raporu da bir tertiptir.

Yine aynı hususî telgraflardan ve muhaberelerden çıkardığımız mânalara ve sonradan tahakkuk ettiğine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün telâşı (!)na sebep, Yahya Galip beyi ve mevkuf Yozgat mutasarrıfını korumaktan ziyade, Yahya Galip beyin ifadesine müracaat edecek olan selâhiyettar ve âdil bir Divan-ı Harp heyetinin sonradan kendisini «Mustafa Kemal Paşa» de sorgu altına alacağını bildiği ve hep mesuliyetin tabiatiyle kendisine terettüp ve teveccüh edeceğinden korktuğu anlaşılmıştı. Esasen bu hususlara vakıf olan ve Yozgat'ta bulunan bazı kimseler Divan-ı Harp heyetini en ince teferruatına kadar aydınlatmış'ardı.

Divan-ı harp heyeti, Ankaradaki alâkalı makamların sıkıştırılmasını benden istemekte idiler. Millet Meclisi nezdinde de yeniden teşebbüste ve tebligatta bulunmam talep olunmakta idi. Şayet Millet Meclisi de infaz ve icrayı adâlete kâfi bir vasıta değilse, o takdirde doğrudan doğruya kuvvet ve şiddet kullanmamı, adalet namına benden ısrarla istemekte idi. Ben Divan-ı harp heyetinin bu ısrarlı isteğine hak verip, istenilen harekete ve tazyike başlamak üzere idim

BURSA'DAN ACELE ANKARA'YA ÇAĞRILAN KARDEŞİM REŞİT BEY, YAHYA GALİP BEY MESELESİNİN KAPATILMASINA TAVASSUT ETTİ

Mustafa Kemal Paşa, Bursada izinli bulunan büyük kardeşim Reşit Beyi mübhem, fakat vatanî bir meseleden bahsedeceğini bildirerek acele Ankaraya çağırmış, o da Paşa ile görüştükten sonra, aşağıda zikredeceğim mütalâaları ile, Mustafa Kemal Paşayı himaye hususunda demirden bir siper teşkil etmekte gecikmemişti, Reşit bey, bir gece beni Ankaradan telgraf başına istedi. Şunları söylüyordu:

« — İzinli olarak Bursada idim. Mustafa Kemal Pa

şadan a'dığım acele bir telgraf üzerine Ankaraya geldim. Paşa başta olmak üzere bazı mebus ve samimî dostların ricası üzerine sizinle görüşmeyi lüzumlu buldum. Sabık Ankara Valisi Yahya Galip bey meselesini ve buna müteallik mahkemeyi müsamaha ile geciktirmenizi, eğer zarurî ise yalnız mutasarrıfın cezalandırılması ile iktifa olunmasını günün hal ve şartları bakımından lüzumlu buluyorum. Mustafa Kemal Paşanın bu hususta bana olan itirafı, şikâyetleri, nihayetsiz ve samimiyete dayanmaktadır.

YAHYA GALİP BEY HAKKINDAKİ MAHKEME KARARININ İPTALİNE RAZI OLDUM.

Evet, o havali isyanının arifesi günlerinde Yozgat halkının mutasarrıfı Vali Yahya Galip beye ve hükûmete şikâyet etmelerine rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın, mutasarrıfın yerinde bırakılmasına tesir ve delâlet ettiği, hattâ Vali Galip beyin mutasarrıfı hakkındaki şikâyetleri dikkate almak istediği halde Mustafa Kemal Paşa, yine tesir nüfuziyle valiyi bu kanunî takibattan alıkoyduğu bir hakikat ise de, Mustafa Kemal Paşanın şu iltiması hüsnüniyete dayanmakta olup asla bir ihanet veya menfaatten ileri gelmediğini kabul etmek lâzım. Bunlar fevkalâde hal icabı olan hâtalardan sayılabilir. Bunların arkadaşlar arasında bazen müsamaha ile geçiştirilmesi de «Mürüvvet-i insaniye» icabından ad olunmağa seza hallerdendir.

Ve sonra siz kardeşlerim, vatanımızda rical kıtlığı içinde bulunduğumuzu takdir eylemeli, ve her fesatçının sözlerine aldanmaktan kaçınmalısınız. Mustafa Kemal Paşayı ve sadık arkadaşlarını temin ve müsterih kılacak muvafakat cevabınızı telgraf başında bekliyorum. Şunu da hatırlatırım ki, oradaki adlî ve inzibatî işlerinizi, mahallî hükûmet ve adliyesine bırakarak, daima bir isyan hareketine istidadı görünen Konya yolunu takip ederek, cepheye yetişmenizi çok uygun buluyorum. Hakikatte halen her tarafta sükûnet hasıl olmuşsa da Konyalıların bizzat sizi ve kuvvetinizi yakın

dan görmeleri iyi tesir bırakmaktan geri kalmaz.»

Reşit Beye cevabım şu oldu:

«İstilâ karşısında ve tehlikeli vaziyetler içinde müdafaasına çalıştığımız şu mülk ve devletin sebeb-i felâketi kötü niyet erbabından ziyade, mesuliyet fikri düşüncesinden mahrum iyi niyet sahibi görünen tagallüp fikri erbabı bulunduğu meydanda aşikâr iken, neden bize af ve müsamaha tavsiyesinde bulunuyorsunuz.? Bununla beraber vicdanım razı olmayarak ve son defa olarak isteğinize uyarak mahkemenin iptaline çalışacağımı vaadediyorum.

Bizim için Konya yolundan geçmeye lüzum görmüyorum. Şu kadar ki merkezi Ankara olan millî idare heyeti ve hükûmeti her şeyden fazla adalete kuvvet ve ehememiyet vermelidirler. Haksız muamelelerden kendilerini ve memurlarını ayırmalıdırlar.»

Reşit beyi bu cevabımla temin ettikten sonra, muhakemenin geri bırakılması veya iptali hakkında Divan-i harp heyetini ikna etmek lâzım gelmişti. Bu hususda Divan-i harp heyeti âzaları ile arkadaşça konuşarak teşebbüslerde bulundum. Kardeşlerimden Binbaşı Tevfik beyi kandırmakta hayli müşkülâta uğradım. Bunun üzerine mevkuf bulunan mutasarrıfın azliyle iktifa olundu ve men-i muhakemesine karar verildi. Dahiliye Vekâletiyle temas edildikten sonra, yerine samimiyet ve dirayetine inandığımız askeri kaymakamlardan Şerif bey mutasarrıf olarak tâyin olundu.

Bütün bunlara rağmen, yani Reşit bey vasıtasiyle verdiğim teminata rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın hâlâ bu geçmişe karışan meseleye dair mesuliyetten kendisini emin bulamadığı ve vehimlendiği anlaşılıyordu. Şüphesiz bazı dedikodular buna sebep teşkil ediyordu: «Ethem Ankara'dan geçerken adalet sehpasını Meclis binası önünde kurmak niyetinde imiş!» gibi sözler bunların arasında idi. Hakikaten, Mustafa Kemal Paşa bir iyi niyetle de olsa, Yozgat ve havalisi isyanının büyümesine sebep olmuş, bunun yaratıcısı kendisi bulunmuş! Yahya Galip için doktor raporu tanzim ettirmesi de telâş ve heyecanından idi, bunda da pek haksız değildi.

Evet, hep biz bunları müsamaha ile geçiştirmiştik. Fakat bunlar vicdanımızda bir ukde, bir itimatsızlık halinde kalabilirdi. Kuvay-i Tedibiye, Divan-ı harbi, hem geniş selâhiyet taşıyor, hem de hükmünü icraya kudretli, zamanın en mühim ve imtiyazlı bir icra kuvvetine ve vasıtasına dayanıyordu. Şu günler zarfında İzmir cephesinde başlayan Yunan umumî taarruzu ve millî cephemizin hezimeti hâdisesi, adlî de olsa bize bu gibi meselelerin ihmaline başlıca sebep teşkil edecektir. (6)

ERKÂN-İ HARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ İSMET BEY YUNAN TAARRUZU HAKKINDA BİLGİ VERDİ

Yunan taarruzundan bahseden gizli ve müstacel şifreli telgraflar birbirini takip ediyordu. Bunların en tafsilâtlısı şu şekilde idi:

«Yozgat'ta Kuvay-i Tedibiye Umum Kumandanı Ethem beyefendiye 3 Temmuz 336

Yunan ordusunun ânî taarruzu neticesi, cephelerimizi bozmaya muvaffak olarak ileri harekete geçtiğini bundan evvelki şifreli telgrafla bildirmiştim. Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye gelen son harb raporlarıma göre, hiç bir tarafta ciddî mukavemet gösteremeyen nizamî ve milis kıtalarımız düşman ilerledikçe ermekte ve dağılmakta, müdafaayı zayıf bulan düşman ordusu da iki koldan ileri hareketine devam etmektedir. Bir kolu Balıkesir'i, diğer kolu da Alaşehir ve civarını işgal etmiş bulunuyor. Eğer Yunanlılara herhangi bir taraftan bir darbe indirmeye muvaffak olamazsak, durmadan ilerliyecekler. Kuvay-i milliyenin can damarlarını teşkil eden mühim noktaları ellerine geçireceklerdir. Bu, pek tabiidir. Bundan çıkacak fenalığın ve tehlikenin önünü almak şu vaziyet içinde bizler için sonradan mümkün olamıyacaktır. Henüz yeni ortadan kaldırılmış tehlikeler şüphesiz yeniden canlanacaktır.

---

(6) Buna ait not 206 ncı sayfadadır.

Böyle bir mukavemeti, böyle mühim bir vazifeyi üzerine alıp başarabilecek olan kuvvet, ancak sizin mânevîyatı kırılmamış müfrezelerinizdir. Bu itibarla tedip leri sona eren Yozgat havalisinin asayişine geri kalan ufak tefek meselelerle meşgul olmak üzere miralay Çolak İbrahim beye Ankaradan Yozgat'a hareket etmesi emrini şimdi verdim

Erkân-ı Harbiye-i umumiye
reisi Miralay İsmet.»

Cepheler hakkında şu son müessif hadiseye dair ne Mustafa Kemal paşa'dan ve ne de müdafaayi milliye' den bir tebligat alamıyordum.

Müdafaayi milliye vekili elbette bir noktası isabet etmeyen raporundan dolayı mahcup bulunuyordu. Vaziyet-i harbiye hakkında miralay İsmet beyden başka

Mustafa Kemal Paşa ile Miralay İsmet Bey Ankara'da Çerkes Ethem'le görüştükleri sıralarda başbaşa çalışırken görülüyorlar.

lâzım gelen izahatı verecek ne müdafaayı milliye vekili Fevzi'yi görebilmiş, ve ne de Mustafa Kemal Paşa'yı bulabilmiştim. Ankara'da alâkadar dostların ifadesinden anladığıma göre, Fevzi paşa hicabı dolayısiyle olsa gerek Ankara'da bulunmasına rağmen benimle görüşememiş, Mustafa Kemal paşa dahi Yozgat'tan hareket ettiği mi telefonla sorup anladıktan sonra, Ankara'ya varışımdan iki saat önce trenle Eskişehir'e hareket etmiş. Güya beni Eskişehir'de bekliyecekmiş.

HEMEN YOZGAT'TAN AYRILDIM VE İNÖNÜ'NE GİDEREK GARP CEPHESİ KUMANDANI ALİ FUAT PAŞA İLE GÖRÜŞTÜM

Cepheler hakkında Erkân-ı Harbiye'nin verdiği malumat cidden vahimdi. Yozgat'tan Ankara'ya gelecek kıtalarımı trenle vakit geçirmeden İnönü'ne gönderilmeleri hususunu Erkân-ı Harbiye'ye bırakarak gece treniyle Eskişehir'e indim. Garp cephesi kumandanı bu kunan Mirliva Ali Fuat paşa ile ertesi gün İnönü'nde görüştüm. Kuvvetlerimizin gelmesini beklemek zarureti karşısında o günü orada geçirdik. Konuşma sırasında Ali Fuat paşaya:

— Mustafa Kemal paşanın fikrinden istifade edemiyoruz, nerededir, dedim. Şu cevabı verdi:

— O, reyini bize bırakarak iki saat önce Afyon Karahisar'a gitti.

Hakikî sebebin ne olduğunu sorunca, paşa:

— Biz şimdi vaziyeti ve ne yapabileceğimizi tetkik edelim. Düşman hakkında gelen malûmat çok tehlike gösteriyor. Ben henüz Garp cephesinin umumî vaziyetini kavramaya vakit bulmadan düşman taarruza başlamış bulundu. Tedip kuvvetleriniz Allah vere de çabuk yetişseler...

Cephelerden gelen raporlara nazaran vaziyet şöyledir: Yunan ordusu bir kolu ile dün Bursayı işgal etti. İnegöl ve Yenişehir taraflarında zayıf da olsa bazı kıtalarımız var. Cenubi garbî cihetinden düşmanın diğer bir taarruz kolu da Elvanlar köprüsünü geçmek üzere hedefi Uşak - Afyon, Karahisar olsa gerek! Karşısında

Aşir bey nizamî fırkasiyle ve bazı milis müfrezeleri düşmana zayıf mukavemetlerle çekilmekte, daha doğrusu Salihli cephesinden beri dağıla dağıla ricat etmektedirler.

Bu iki koldan başka, düşmanın bir fırka miktarın daki diğer bir kolu da, Borludan Demirci istikametine doğru ilerlemektedir. Bu düşman kuvveti önünde zayıf bir halde bile bile düşman kıtalarını meşgul edebilecek kuvvetimiz yok gibidir. Şu vaziyet içinde burada, Uşak'ta, Afyonda ve Kütahyada bulunan ihtiyat kuvvetlerimiz şundan ibarettir:

MİRALAY FAHRETTİN BEY KOLORDUSU EHEMMİYETSİZ BİR KUVVET, ÇÜNKÜ KADROLAR ÇOK NOKSAN!

Afyon Karahisar ve ilerisinde Miralay Fahrettin bey, kolordusuna mensup bir kısım kuvvet bulunsa da ehemmiyetsizdir. Malûm ya, kıta kadroları noksan. İs mi var, cismi yok gibi!

Kütahyada milis teşkilâtının tanzimine İsmail Hak kı bey namında bir zatın çalıştığını haber aldım ki, bu sizin adamınız imiş. Benim doğrudan doğruya emrimde burada, yani İnönü'nde mevcut kuvvetlerim de Bursa'da İnönü'ne doğru ilerlemek isteyecek düşman kuvvetini günlerce meşgul edip durmaya muktedir değildir. İnönü'nün coğrafî vaziyetinden ve nisbeten bol bulunan top ve makineli tüfeklerimizden azami derecede istifade etmeye ve bütün varlığımızla düşmanı ileri geçirmemeye çalışacağız.»

Görülüyor ki, Ali Fuat Paşa âmelî olarak en doğru bir hesap ve ifade ile muhtasaran vaziyeti izah etmiş demekti. Yunan ordusunun üç istikametten ilerliyen kuvvetleri, ihtiyaçlarından gayri, altı piyade fırkası miktarında tahmin ediliyordu. Yunan fırkaları onar bin kişilik olduğuna göre, taarruz eden düşman kıtaları 60 bin kişi miktarında idi.

Yunanlılar Nazilli cihetinden taarruza geçmemiş-

lerdi. Bu umumî taarruzdan maksatları, İsmet beyin bana Yozgatta iken çektiği telgraftan da anlaşılacağı üzere, düşman Afyon Karahisarını, Kütahya'yı ve Eskişehir'i zaptederek Kuvay-ı milliyenin belini kırmak, Anadolu şimendüfer ana hattının bu ehemmiyetli mer kezini ele geçirmekti. Böyle bir vaziyet yaratmakla, Anadolu'da isyan hareketlerini de teşçi ve tahrik etmeye muvaffak olunabilirdi. Bu sırada cebrî yürüyüşle Yozgat'tan iki gün zarfında Ankara'ya yetişen tedip kuvvetlerimiz, derhal trenlerle ileriye sevkedilmişti.

ALİ FUAT PAŞANIN RİYASETİNDE BİR HARB MECLİSİ KURULARAK VAZİYETİ TETKİK ETTİK.

İnönü'nde Ali Fuat Paşa'nın riyasetinde bir harp meclisi kurularak vaziyeti görüştük. Verdiğimiz karar şu oldu:

1 — Ali Fuat Paşa emrindeki kıtalar, Bursa'dan Eskişehir'e ilerlemek istiyecek olan düşman kıtalarına karşı İnönü'nde kat'î bir müdafaa harbini kabul edecek.

2 — Cenupta Afyon istikametinde bulunan Miralay Fahrettin beyin yerine Mustafa Kemal Paşa bizzat düşmanı işgal ve müdafaa mesuliyetini üzerine alacak, Aşir bey fırkasını takviye ettirecek.

3 — Ben de ortadan, Demirci cihetinden ileri hareketine devam eden düşman kolu üzerine mukabil taarruza geçmek suretiyle bu düşman koluna kat'î bir darbe indirmekle vazifeli olacağım.

Bu karar, yeni ve geçici vazifesi Afyon'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya, Ali Fuat Paşa tarafından şifre ile bildirildi. 8 Temmuz tarihinde, bu defa yine en ağır vazifeyi üzerine alan kumandam altındaki kıtalarımla İnönü'nden Kütahya yolu ile Demirci'ye hareket ettim. Aynı günün akşamı Kütahya'ya vardık. Orada, Kütahya'ya daha evvel mahallî, millî teşkilâtını kuvvetlendirmek maksadiyle göndermiş bulunduğum yüzbaşı İsmail Hakkı beyi vazifesiyle meşgul buldum.

Kütahya ve buraya bağlı yerlerde bulunan hapishanelerde yatan mahkûmların bir hayli yekûn tuttu-

ğunu mutasarrıfla konuşurken öğrenmiştim. Bunlardan faydalanmayı düşündüm, kendilerine haber yolladım, bazı şartlar ileri sürdüm. Bunlardan dört yüz kadar cürüm sahibini ertesi gün serbest bıraktırdım. Hepsini Kütahya'da topladım. Kendilerine silâh, cephane verdim. Bunlardan başka gönüllü olarak kurulan 150 kişilik bir kuvveti de hapishanelerden çıkanlara katarak bir tabur teşkil eyledim. Kumandan olarak da tecrübeli kumandanlarımdan Tesalyalı Hafız beyi tayin ettim. İhtiyat subaylardan lüzumlu kadarını da maiyetine verdim.

Taburun ekserisi, yıllarca mevkuf kalan canilerdi. Bunlara vaadim, düşmanla fedakârane savaştıkları takdirde, en yakın ve müsait zamanda geri kalan mahkûmiyet müddetlerini af ettirmekti. Herkesin önünde

Mehmetçik vatanın kurtuluşu için vazifeye çağrılmıştı. Babası ve çocuğuna veda etmiş, şimdi de eşi ile vedalaşmasına sıra gelmişti.

kendilerine şöyle hitap etmiştim.

— Namuskârane hizmet edenleriniz, tam yerinde vatana hizmet etmiş bulunacak, şüphesiz bütün günahlarını da Allah af edecektir. Sonra düşmanla muharebe ederken şehit olmanında herhalde mahpushanede esaret ve sefaletle ölmekten daha çok şerefli ve faziletkârane bir âkibet olduğunu da daima hatırlayınız!

YILLARCA HAPİSTE KALANLAR BİZE UYMALARI İÇİN ONLARI BEYGİR ARABALARINA BİNDİREREK YOLA ÇIKARTTIM

Tabur, Kütahya'da kaldığım gece ile ertesi gün öğleye kadar hazırlığını tamamlamıştı. Yıllarca mevkuf kalan bu insanların, yaya olarak bizim süratimize ayak uyduramıyacaklarını dikkate almış, Kütahya ve Eskişehir ile civarından telgrafla kâfi miktarda beygir arabaları getirtilerek bunlara bindirilip yola çıkarılmışlardı.

Kütahya'dan hareket eden umumi kuvvetim şöyle idi: 4500 atlı ve silâhlı zabit ve asker, 550 miktarında beygir arabaları ile sevkedilen mezkür piyade taburu, dört dağ topu, 14 mitralyöz, bunlardan gayrı erzak kolu ve mekkareciler de vardı. Fakat sıhhiye teşkilâtımız noksandı. Erzak, yedek mühimmat ise boldu.

Kütahya'dan ayrıldığımızın üçüncü günü sabahı Simav şehri şimalinde kıtalarımız toplanmış, ve durmaya lüzum görmemişti. Sebebi de şu idi: Gece Gediz'den geçerken beklenmedik garip bir vaka, daha ilerde rast geldiğimiz binbaşı Aziz beyle Simav müdafaayi milliye cemiyetine mensup bazı kimselerin ifadeleri ile doğrulanmıştı: Yunan kıtalarının Demirci'yi ve civarını işgal ettiğini haber alan Simavlılar, Kuvay-i Milliyye aleyhinde isyan bayrağını açmışlar. Aziz beyle arkadaşları zorlukla kendilerini Simavlıların ellerinden kurtara bilmiştir. Simavlıların, şehire yaklaşmış bulunan Yunan kıtalarına ileri karakol vazifesini yaptıkları da, gönderdiğimiz keşif kolu tarafından bize bildirilmişti.

Şu hale göre, yeni türeyen âsiler yolumuzu kesmiş bulunuyor, bizi yine müslüman kanı dökmeğe mecbur

edecek gibi görünüyorlardı. İşin en fena tarafı, bunlarla olacak bir çarpışma, iki saat öteye kadar ileri karakollarını göndermiş bulunan düşmanı ikaz etmiş olacaktı. Bu ise düşmanları dağlık arazi içinde gafil avlamaktan bizi mahrum bırakacaktı. Bunu düşünerek hemen bir nasihat heyeti kurdum. Ve sırasız olarak âsi ler tarafına gönderdim. Arzu etmezlerse Simav'a bile girmiyeceğinizi, sadece ileri geçeceğimizin kendilerine anlatılmasını istedim. Gerçekten, kuvvetimiz için başka bir istikametten geçebilmek müşküldü. Dağlık yerleri ve Simav görünü şimal-i garbî cihetinden dolaşmak icap edecekti ki, Demirci'yi zabtetmiş Yunan fırkasının vaziyet ve askerî bakımdan, bu ikinci yolu kabul gerekiyordu.

Simavlılardan gelen cevap menfi idi. Ben zaten gafil ve âsi Simavlı'ların bu cevabı verebileceklerini düşünerek nasihat heyetini yollarken, iki hücum müfrezesini de piyade olarak hazırlamıştım.

ÂSİ SİMAVLILAR BİZE YOL VERMEYİNCE İKİ MÜFREZEM ONLARA KARŞI TAARRUZA GEÇTİ

Simavlılar hayır deyince iki müfrezem, karşımızda tepeler üzerinde görünen silâhlı Simavlılar'a karşı hücuma geçti. Müsademe çok sürmedi, bir saat sonra âsiler tepelerden atılmış, şehire tıkılmışlar sıkıştırılmışlardı. Bu hücumda yüzbaşı Ethem bey yaralandı, bir kaç da şehit verdik. Simav'da sokak çarpışmaları devam ederken, Tevfik bey kumandasında gelen büyük kuvvetimiz de şehir ile göl arasında açılan yolu takip etmişti. Böylelikle hem âsi Simavlılar'a Yunan kıtalarının arası açılmış, hem Simav ovacığının garbındeki hakim noktaları işgal etmiş bulunan Yunan ileri karakollariyle muharebeye başlanmıştı bi'e.

Ben bizzat karargâhımla Simav'a girdim ve acele bir tahkik heyeti kurdum. Mahalli hükûmet mensuplarını toplayarak 2 — 3 saat orada kaldım. Bu ihanet vakasını Yunanlıların emriyle tertip eden Şalgam oğulları lâkabiyle anılan Mehmet Ağa isminde biri olduğunu, çarpışma esnasında topcumuzun bir defaya

mahsus olmak üzere attığı bir tek mermi ile parçalandığını öğrendik. Bu vakanın müsebbibi olup firtulanlar da vardı. Simavlılar başarımızı görünce memnun kaldıklarını söyliyerek mazeret beyan ettiler. Üç kişiden madası için de ben bir af ilân ettim. Karargâhımla ileri geçtim.

O zamana kadar ileri kıtalarımız ilk tesadüf ettikleri Yunan karakollarını kısmen imha etmiş, kısmen de bulundukları yerlerden çıkartmış, Demirci üzerine taarruz hareketini hızlandırmıştı. Demirci'ye bir saat mesafeye varıncaya kadar mukavemetsiz denecek bir surette ilerledik. Ondan sonra Yunan esas kuvvetleriyle temasa geçildi. Savaş başladı. Mukavemet ehemmiyet kesbetmişti. İleri kıtalarımızı takviye ettirdim. Neticede, akşama değin Yunan büyük kuvvetlerinin bulunduğu Demirci şehrinin iki buçuk kilometre mesafesindeki düşman aslî mevzilerine hakim olan mühim noktalar tarafımızdan zabtedilmiş bulunuyordu. Biri Faik Mehmet, diğeri Mehmet Ali çavuş isminde iki kıymetli müfreze kumandanı dahil olmak üzere 15 şehit, 30 kadar da yaralı verdik. Köylü kıyafetinde Demirci şehrine sokulan casuslarımızın getirdikleri haberlere göre, Yunanlıların karşımızda 10000 mevcutlu «Ayvalık» isimli bir piyade fırkası bulunuyordu. Buna göre, ertesi gün olacak muharebenin ne kadar dehşetli olacağı anlaşılıyordu.

YUNAN SİPERLERİNE YAPACAĞIMIZ TAARRUZ HAREKETİNE KAATİLLER TABURUNUN DA KATILMASINI EMRETTİM

Düşman ilk gün gafil avlanmıştı. Sabahleyin erkenden kıtalarımızın Yunan siperleri üzerine yapacağı ilk taarruz hareketine mahpushane piyade taburunun katılmasını emrettim. Hafız bey buna göre, geceden tabur unu düşman siperlerine yaklaştırmıştı

Şafaktan sonra bizim taarruzumuzla muharebe tekrar başladı, Yunan askerleri siperlerinde şiddetli mukavemet gösteriyorlardı. Katiller taburu, diğer kuvvetlerimizle adetâ rekabet ediyordu. Hafız bey muha-

rebenin dördüncü saatinde, sonunda ölümüne sebep olacak derecede ağır bir yara almış, taburunun zabitan ve efradından haylisi de şehit düşmüştü.

Muharebenin altıncı saatinde Yunan askerleri geriden gelen iki piyade taburunun yardımıyla mukabil taarruza kalktı. Fakat bu taarruz topcularımız tarafından kırıldı. Fazla telefat veren düşman siperlerine çekildi. Bu arada kısmen de panik gösterdiler. Ancak Yunan zabitleri şiddet göstererek paniğin önünü aldılar.

TOPCULARIMIZ MERMİ AZLIĞINDAN ŞİKÂYETE BAŞLADILAR VE ERKÂNI HARBİYEM GERİ ÇEKİLME TEKLİFİNDE BULUNDU

Muharebe meydanı karşılıklı taarruz dalgaları için de çalkanırken, topcularımız mermi azlığından şikâyete başladılar. Erkân-ı Harbiyem vazifesini gören ve dürbinle topçu mevziinden düşman hatlarını ve gerilerini gözleyen bazı arkadaşlarım dahi, düşman fırkasına tekrar bir imdat kuvvetinin gelmekte olduğunu bana haber verdiler. Geri çekilmek zaruretinde bulunduğumuzu bana bildirdiler. Arkadaşlarımın bu tekliflerine, inatçı ve kavgacı bir karaktere malik olan ağabeyim Tevfik bey dahi katılmıştı.

Halbuki topçu mevziimizden bütün harekâtı görülen ve çapraşık bir vaziyet almış bulunan bu kanlı sahne içinde geri çekilmek emri vermek kuvvetimiz için büyük bir tehlike olacağı gibi, bu, mukaddes gayemizin iflasına doğru bir de büyük adım demek olacaktı. Bunu görmektense ölümü tercih ederek son himmet ve gayreti harcamak lâzım geliyordu.

Bu düşünce ile ben, 100 kişilik süvari müfrezemizden gayri, bütün ihtiyat kuvvetimizi muharebe hattının takviyesi emrine verdim. Ve bunu takiben ben de topçu mevkiinden ileri geçtim.

Düşman siperleri üzerine taarruza kalkmaları hakkında ateş hattındaki kumandanlarıma ya bizzat veya emirber çavuşlarım vasıtasiyle emirler verdim. Bu sırada Parti Pehlivan alayı, düşman hatlarını sağ kanadından geri ve yan ateşine alabilecek hâkim bir vaziyet ka

zanmış bulunuyordu. Emrimi alan kıtalarımız hemen fedakârane bir surette hücuma kalktılar. Çok vakit geç memişti ki, düşman cephesi yarıldı ve düşman siperlerinden bir kısmını zaptettik. Muvaffakiyet birbirini takip ediyordu. Bilhassa Şevket beyin emrinde ve cephe merkezinden taarruza kalkan efradın fedakârlığı bir harika idi. Yunan fırkası cephesinin ta ortasından yaran bu kahraman alay «Manyas» namiyle yad olunuyordu.

Sabahleyin başlamış bulunan bu muharebe dokuz saat devam etmiş, sonunda Yunan kıtaları dağınık hal de kaçmaya başlamışlardı. Muharebenin son saatlerin de düşman fırka kumandanı miralay Otneos'un yaralanıp maiyeti tarafından güçlükle cephe gerisine götürüldüğünü öğrendik. Bu kumandan, Venizelos'un yerine geçen bir kabinenin Harbiye Nazırı imiş.

VE NİHAYET YUNAN HATLARINDA ÖNCE BOZGUN MERKEZDE BAŞLADI VE DİĞER TARAFLARA DA SİRAYET ETTİ

Yunan hatlarında bozgun evvelâ merkezde başgöstermiş, süratle sağ kanada sirayet etmiş, burada hayatını kurtarabilen pek az kimse olmuştu. Muharebe sahası, siperler yaralı ve ölüler ile dolu idi. Bu kanlı manzara arasında, zaferimizi sağlamak için kahramanca döğüşüp şehit olan bazı zabit ve askerlerimizin düşman askerleriyle kucak kucağa ruhsuz düştüklerini gördük. Yunan topcuları savaş hattının birkaç kilometre gerilerinde toplarının üç tanesini dahi kaçarken derelere atmışlardı.

Bu muharebede dikkatimi çeken garip bir hâdiseyi yazmadan geçmiyeceğim: Yunan askerlerinin ölümü esarete tercih ettikleri çok görülüyordu. Vahşi hayvanları kementle tutmak gibi zorlukla elimize geçirdiğimiz 80 kadar Yunan esirini sorguya çektik. Bunların anlattıklarına göre, esirler arasında yaralı olarak bulunan inatçı, kurnaz olduğu yüzünden okunan bir kumandan, askerleri teşci için «Etemistlere esir olursanız ayaklarınıza hayvan nalı çakılacağını, daha binbir çeşit işkenceler içinde öleceğinizi unutmayınız» diyormuş.

Yine ümitsiz durum içinde iken bile döğüşmesi dik-

İSTİKLAL SAVAŞINDAN BİR HATIRA — Erkekler cephede döğüşürken kadını da cephe gerisinde evlâdları ile birlikte cephane taşıyordu

katimi çeken bir Yunan zabitini ben sorguya çektim. Başından akan ve gözlerini kapayan kanları silerek bana dikkatlice baktıktan sonra:

— Sen Etem misin? diye sordu.

— Evet, benim, deyince:

Size esir olmanın akibeti hakaret içinde ölmek değil midir? şeklinde cevap verdi.

Düşman fırkasına ait olarak muharebe meydanında ve Demirci şehrinde elimize geçen silâh ve mühimmat otuz öküz arabasını doldurmuştu. Bunları Eskişehir'e gönderttim. O sıralarda yeni teşkil edilmekte olan nizamî kıtaların işine bu silâh ve mühimmat çok yaramıştı. Bu, orduya bir nevi hediyemiz de olmuştu.

Yunan esirlerinin bir miktarını, aleyhimizdeki propagandalara son verilmesi maksadiyle serbest bıraktım. Diğerlerine de iyi muamele edilmesini, yaralı olanla-

rın yaralı gazilerimizle birlikte tedavilerine ihtimam gösterilmesini bildirdim.

Demirci ve civarı tamamiyle geri alındıktan sonra, bütün yorgunluğuna rağmen, kıtalarımız daha ilerilere atılmış, perişan ve perakende Yunan fırkasını Borlu'nun Cenup ve Alaşehir ovasının Şimal eteklerine kadar takip ederek Uşak - Afyon istikametine ilerleyerek diğer Yunan kolunun ricat hattını tehdit etmişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA ÜMİDİ TECRÜBE GÖRMÜŞ KITALARIMIZDA GÖRÜYORDU

Bu muharebede kaybımız ve yaralı olarak 500'ü geçiyordu. Akrabalarımdan Karacabey müfrezesi kumandanı Safer ile birkaç zabit şehitler arasında idi.

Zaferle sona eren bu Demirci muharebesinin ilk ve buhranlı saatlerinde umumî vaziyet hakkında Afyon telgrafhanesinden Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği şu telgrafı aldım:

Demirci havalisinde
Ethem Beyefendiye

Afyon Karahisar 13 Temmuz

MÜHİM VE MAHREM

Daima gözü ilerde olan mütaarrız düşman kıtalarının kesafeti nisbetinde buralarda kuvvet bulamadım. Elden geldiği kadar takviye ettirdiğim Aşır Bey fırkası son bir gayretle Uşak önünde müdafaa halindedir. Bütün nazarlar ve ümit, tecrübe görmüş müfrezelerinizin atılışları neticesine çevrilmiştir. İstenen topçu mühim matı size sür'atle ulaştırılmak üzere yola çıkarılmıştır.

Afyon'da Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Bu telgraftan bir kaç saat önce aldığım haberlere göre, Yunan Şimal kolunun Bursa'dan ileriye gönderdiği bir kıtası Yenişehir'deki millî müfrezemizi atarak orasını işgal etmiş ve ileri harekete geçmişti. Geri mer-

kezlerdeki bozulmuş maneviyatı kuvvetlendirmesi ve umumî efkârı teselliye yarar düşüncesiyle Demirci muharebesinin muvaffakiyetli neticesini bütün askerî merkezlere ve Ankara'ya şifresiz olarak telgraflarla tamim ettim.

14 Temmuz günü sabahleyin, Demirci ve civarında, Yunan tayyareleri uçtu ve kıtalarımız üzerine bir kaç bomba attı. Fakat isabet ettiremediler.

YUNANLILAR DEMİRCİ'NİN CENUBUNDA İLERLİYORLARDI, ONLARA KARŞI BİR MÜDAFAA HATTI KURDUK

Ayni gün öğleden evvel, Demirci'nin Cenubundan bir piyade Yunan alayının Demirci'ye doğru ilerlemekte olduğu keşif kollarımız tarafından bildirilmişti. Öğleden sonra Demirci'nin 15 kilometre Cenubunda, bu düşman alayına karşı bir müdafaa hattı kurduk. Çarpışma yine başladı. Bu sırada Kula ve Uşak istikametinden bir başka Yunan kuvvetinin de Demirci'ye doğru ilerlediği görüldü. Bu kuvvet, müdafaa hattımızın tam gerisi ve büyük kuvvetimizin sol kanadına doğru ilerliyordu. Bu kuvveti de bir alay kadar tahmin etmiştik. Bunun üzerine Demirci'nin Cenubundaki müdafaa hattımızı biraz geri çekmeyi uygun buldum. Şark istikametinden bize yaklaşmış olan düşman alayına karşı da bir kuvvet ayırınca, çarpışma burada dahi başlamış bulunuyordu. İşte bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün evvelki telgrafında bahsettiği topçu mühimmatı Demirci'ye yetişmişti.

Birinci müdafaa hattımızdan kıtalarımızın geri çekildiğini sanan bu mağrur Yunan askerleri gafilâne ileri atıldılar. Oysa ki karşılarında pusu kurmuş olan Kutahya alayı kumandanı Halit beyin kucağına düştüler. Bir bölük miktarındaki Yunan kuvveti zayiata uğrayarak, kaçtılar. Eğerli dört zabit hayvanı ve otomatik silâhlar bıraktılar. Şu küçük muvaffakiyetin düşmana verdiği şaşkınlık ve duruştan istifade ederek, diğer taraflarda çarpışan ve bazı mevzileri ellerinden kaçıran kuvvetlerimizi derhal takviye ettik. Şark cephe-

mize hâkim tepeleri elde etmek üzere bulunan düşman kıtasını mukabil taarruzla iki kilometre geri attık. Yunan kolunun da hızını böylece kırmıştık. Ve Demirci civarında başgösteren bu askerî vaziyet ve cidal içinde Mustafa Kemal Paşa'dan şu telgraf gelmişti:

Demirci havalisinde Ethem beyefendiye
Afyon 14 Temmuz 336 Müstacel

«Demirciyi geri alan kahraman müfrezelerinizin mütemadi kahramanca hücumları ile bozulan ve askerî vaziyetlerini ıslâh derdine düşen Yunan ordusunun ileri hareketi durduğu ve gevşediği, cepnelerden gelen son rapor'lardan anlaşılıyor. Sol kanadınızı tehdit eden yeni düşman kuvvetinin bu cephede geri alındığı ve Kula yoluyla üzerinize gönderildiğini haber aldık. Yardımınıza bir askerî kıtanın gönderilmesini Uşak civarındaki fırka kumandanına emrettim. Benim Ankara'ya dönmekliğim mecburiyeti hasıl oldu. Sebebinin izahı şifre ile dahi caiz değildir. Bu hususta şifahi bilgi vermek üzere Tevfik Rüştü beyle Hüsrev Sami bey şimdi hareket ettiler. Gözlerinden öper, başarılarınızı tebrik ederim.»

Bu telgraf, aynı zamanda Demirci'nin cenup ve cenub-i şarki cihetlerinde hasıl olan vaziyete dair çektiğim müstacel şifreli telgrafa cevap teşkil ediyordu. Bu telgrafı aynı gün güneş batarken almış bulunuyordum.

Bu Yunan taarruzunun asıl maksat ve hedefi Afyon Karahisar ve Eskişehir hattını tutmak ve işgal etmekti. Fakat Yunan ordusunun kuvay-i milliye aleyhindeki şu müthiş ve o zaman için öldürücü planını biz alt üst ederek suya düşürmüştük. Evet, artık iyice anlaşılıyordu ki, taarruza geçen Yunan umumî kuvvetleri o âna kadar işgal etmiş bulunduğu şimalden Yenişehir ve İnegöl civarını dahi boşaltarak Bursa'ya çekilmiş, şehrin şimal ve şarkında müdafaa tertibatı almış, diğer garp kolu da Uşak hattında durmuş, ileri harekete imkân görememişse de, Yunan kıtalarının bu son müdafaa hatlarında olsun tutunabilmesi için Demirci'nin cenubunda muharebeye devam eden kuvvetlerimizi muha

faza ettikleri tehditkâr ve hâkim vaziyetinde bırakmak, hasılı vaziyet icabı ve askerlik noktasından Yunanlılar için asla emniyet verici görülemezdi.

Bunu temin etmek için Yunan erkân-ı harbiyesi yeni bir plân tertibine başlamıştı. Sırf bizim cephemizi hedef tutarak, cepheden ve kanatlardan yeni kuvvetlerle yeniden taarruza geçmişlerdi. Cevizlik muharebesi adını taşıyan bu muharebede de yine bozulmuşlardı.

YUNAN TAARRUZU KARŞISINDA DEMİRCİ'Yİ BOŞALTTIM VE İKİ KİLOMETRE KADAR GERİ ÇEKİLDİK

15 Temmuz akşamı üzeri Demirci'nin şarkındaki düşmana, yine bir kıtanın Kula yoluyla gelip katıldığını gördük. Bu, hiç hoşuma gitmemişti. Zira bu düşman kolunun kuvvetlenmesi ve sol geri kanadımızda bir üs tünlük kazanabilmesi, kıtalarımızı fena bir hale sokabilirdi. İki taraftan mukabil taarruz hazırlıkları gören ve takviye olunan düşman önünde aynı vaziyette kalmanın bizim için ihtiyatsızlık olacağını düşündüm, Demirci şehrini boşalttım. İki kilometre kadar geri çekildik. Gece yapılan bu hareket neticesinde geri mevzilere girmiştik.

Ertesi gün, düşman kıtaları bıraktığımız yerleri işgal ederek ilerlediler. Demirci yakınındaki müdafaa cephemize, kuvvetlerimiz üzerine taarruz gösterişleri yapmağa başladılar. Fakat müdafaasız Demirci şehrini işgale cesaret edemedikleri görülüyordu. Bugün Yunan kıtalarının ruhsuz ve ihtiyatlı devam eden taarruzlarını kolaylıkla püskürtüyorduk. Aynı gün, yani 16 Temmuz 336 da, Mustafa Kemal Paşanın Afyondan ayrılışı üzerine, tekrar o cephenin kumanda mesuliyetini alan Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin beye bir telgraf çekmiş, bir iki tayyaremizin Afyon'dan Demirci civarında uçurulmasını istemiştim. Son vaziyetimizi de kendisine bildirdiğim gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın yardımımıza sevkettiğini bildirdiği imdat kıtasının sür'at'e gelmesini ve benimle irtibat temin eylemesini de

mezkûr kıta kumandanına tekrar ihtar etmesini bildirmiştim.

İmdat kuvveti eğer yolunu şaşırmışsa, nerede bugün akşama kadar bize kavuşacaktır. Gerçi o sıralarda böyle canlı ve faal bir kuvvetin bulunacağına pek de inanmıyorsam da, bilindiği gibi, şiddetli arzu ve ihtiyaçlar önünde insanlar bazen hayalle teselli bulmak isterler. Akşama doğru idi, Fahrettin beyden şifreli bir telgraf aldım. Hatırımda kaldığına göre şöyle diyordu:

Demirci cephesinde Ethem beyefendiye:

Yunan taarruzunun durmuş bulunmasına rağmen, Uşak cephesinde o zamana kadar hasıl olan vaziyet icabı Âşir bey fırkası tarafından ufak bir müsademe neticesi, Uşak şehrinin boşaltılmasına mecburiyet hasıl olmuştur. Bu itibarla Gediz istikametinden çekilme hattımızın tehlikeye düştüğü, Uşak'ın şimalinde bize mensup çekilirken örtme vazifesini yapacak hiçbir kuvvetimizin bulunmadığı, iki tayyaremizin isteğinize uygun olarak hemen uçurulmasını emrettiğimi bildiririm. Evvelce emrinize gönderildiği Mustafa Kemel Paşa tarafından bildirilen 1000 mevcutlu kıtanın şimdiye değin sizinle irtibat temin ettiğini ümit ederim.»

Son iki günden beri karşımızda toplanmış bulunan Yunan kıtalarına henüz yüklü bir darbe indirmeye muvaffak olamadığımız halde, bu yeni Yunan kıtaları da taarruzlarında iştihasız ve mânevîyatsız görünüyorlardı. Demirci civarında bozulan Ayalık isimli fırkalarının gömülememiş askerlerinin her yerde fazlası ile görülen kokmuş cesetleri, bu askerlerin üzerinde çok fena bir tesir bırakmış olabilirdi. Ve bundan da tabiî bir şey olamazdı!

Yunan kıtalarının cepheden tazyikleri ehemmiyete değer olmakla beraber, Miralay Fahrettin «Altay» beyin telgrafı bize daha ihtiyatlı bulunmamızı zarurî kılıyordu. Uşak'ın düşman eline geçmiş bulunması, Demirci civarında muharebede bulunan kuvvetimizin vaziyetini tehlikeye düşürebilirdi. Uşak ve Gediz hattını asgarî derecede olsun örtebilmek için o tarafa bir kuv

vetin ayrılması, fırka kumandanı Âşır beyle Miralay Fahrettin beye düşen vazife iken, hattâ Aşir bey, Uşak'ı boşaltmaya mecbur olmuşsa bile, Afyon istikametine değin, Uşak'ın şimaline, yani Gediz istikametine çekilmesi, tercihe değer ve zarurî bir askerî tedbir ve hususî vaziyetimiz icabındandı. Şükrolunur ki, bütün bu hatalara rağmen Uşak'ı son saatte müdafaasız bulduğu için işgal edebilen Yunan kıtaları geriden yeni kuvvet almadıkça, Uşak'tan şimale ilerliyerek Gediz hattını tutmaya ve çekilme hattımızı kesmeye ne mânen, ne de maddeten muktedir olamıyacak bir hale düşmüş bulunuyordu. Çünkü Uşak'ın işgalinden önce, Demirci'nin cenubunda, kendi ricat hatlarını tehdide başlayan kıtaları mızın sol kanadına Uşak düşman kolundan başka, Yunan Erkân-ı Harbiyesi mühim bir kuvvet ayırmaya mecbur kalmıştı.

GEDİZ'İ DÜŞMANA KAPTIRMAMAK İÇİN KUVVETLERİMİZİ TEKRAR DEMİRCİ'NİN ŞİMALİNE ÇEKTİM

Gediz'i düşmana kaptırmak hiç işimize gelmezdi. Bu yüzden Demirci civarındaki kuvvetlerimizi tekrar Demirci'nin 10 kilometre kadar şimal ve şimal-î şarkisinde Cevizlik mevkiine, yani Simav gölünün, Ovacık'ın garb-i cenubisine çekmeye karar verdim ve çekilmezden önce orada siperler kazdırdım. Çekilme Temmuzun 16 ncı günü akşamı başladı.

Ertesi sabah, Yunanlılar, boşalttığımız bu yerleri işgal edip Cevizlikteki siperlerimize iki koldan yüklendiler ve muharebe de böylece başladı. Müdafaa hattı olarak seçtiğimiz bu saha kısmen düzlük ve büyük ceviz ağaçları ile kaplı genişçe bir ova idi. Ne bizim, ne de Yunan uçaklarının buradaki çarpışmalarda ehemmiyetli bir tesirleri ve isabetleri olmamıştı. Hattâ Afyondan uçurulan ve Cevizlik ufuklarında bir müddet dolaşan tayyaremiz muharebe sırasında kıtalarımızı düşman sanarak üzerimize bombalar atmak gibi bir de şaşkınlık göstermişti.

Cevizlik'te mevzilerimize taarruza başlayan düşman

piyade alayları Demirci'den itibaren birbirlerine müvazi, fakat arızalı yerlerden geçmek suretiyle aynı Cevizlik mevkiine ulaşan iki yolu takiben müdafaa hatlarımıza sokulmuşlar, yakın mesafeden başlamış bulunan muharebe birden bire şiddetlenmişti. Saldıran düşman kuvveti beş tabur piyadeden ibaretti. Dağ topları da çeşitli yerlerden kuvvetlerini destekliyordu.

MUAVENET KUVVETİNİN GELİŞİ TESİRİNİ GÖSTERMİŞ BULUNUYORDU!

Demirci civarında kalan diğer Yunan taburlarını bu muharebeye katılmaktan men eden, aynı gün Demirci'nin şark ve şimal istikametinden Yunanlılara görünen mahut muavenet kıtasının düşman üzerine yaptığı tesir sebebiyle olduğu sonradan anlaşılmıştı. Evet, günlerden beri beklediğimiz bu imdat kuvvetinin bu kadarcık olsun hizmeti geçmişti.

Cevizlik'teki bu muharebede karşımızdaki Yunan kuvvetleri yine aldanmış oldular. Siperlerimiz önünde kırıldıkları bir sırada, ormanlık araziden faydalanarak arka ve kanatlardan taarruz eden fedakâr bir kısım kuvvetimizin hücumu karşısında, çarpışmanın beşinci saati sonunda düşman kuvvetleri paniğe kapılmış, bir çok kayıp vermiş, tekrar Demirci istikametine yüz çevirmiş, kaçıyordu. Kuvvetlerimiz düşmanı takibe devam ettiler, Demirci şehrine tekrar hakim bir vaziyet aldılar.

Bu muharebede. teyzezadem Halit beyle Alaca müfrezesi zabitlerinden Mısırlı Yusuf bey büyük fedakârlık göstermişlerdi. Bunlardan Halit bey, Demirci sırtlarında şehit düşmüştü. Bu muharebedeki kaybımız 40 şehitle 60 kadar yaralı idi.

Büyük kuvvetlerimizin ihtiyaten bulunduğu bu Cevizlik mevkiinde icabında Gediz istikametine, Uşak'tan Yunanlıların göstereceği bir hareketi çok gecikmeden karşılama zaruretinde kalmasaydık (Esasen Cevizliğe ricatimizin hakikî sebebi de o idi) düşmanın bu hezimetinden en geniş şekilde faydalanmak kıtalarımız için pek mümkün olurdu. Ne çare ki, bütün düşüncem ve

gözüm arkada. Kaçan düşmana karşı kuvvetimi ve fikrimi kullanamamakta! Maalesef kaymakam Aşir Miralay Fahrettin beylerin Uşak'ı boşalttıkları zamanki hâtaları, bizi düşmanın şu son hezimetinden hakkiyle faydalanmaktan men edecek kadar büyüktü. Daha evvel Uşak'tan yardımımıza gönderilen kıta o sun vaktiyle yetişseydi? Fakat heyhat çok gecikmişti. Bu muavenet kıtası kumandanı olan ismini hatırlayamadığım yüzbaşı, iş işten geçtikten sonra Cevizlik'de bize katılmıştı. Cevizlik muharebesinin sona erdiği sırada, Tevfik Rüştü, Eskişehir mebusu Hüsrev Sami beyler karargâhıma geldiler. Bunların söylediklerine göre Mustafa Kemal Paşa'nın Afyon'dan Ankara'ya dönmesini icap ettiren mesele şu imiş:

Güya Ankara'da Millet Meclisi âzaları arasında Yunan taarruzunu durdurmaya cephelerde imkân kalmadığı şeklinde menfi propaganda a mış, yürümüş. Bu arada benim Demirci muharebesinde yaralandığım da yayılmış. Mustafa Kemal Paşa işte bu hususlarda lâzım gelen izahatı vermek ve heyecanı yatıştırmak için acele Ankaraya dönmeye mecbur kalmış! Halbuki Ankarada kiler benim cepheden çektiğim telgrafları görüyor ve okuyor'ardı.

Bu itibarla şaka olarak iki zata dedim ki:

«Lüzumsuz zahmete sevkedi'diniz. Mustafa Kemal paşa eğer beni memnun etmek istiyorsa, doktor ve sıhhiyyeci göndermeli.»

Tevfik Rüştü bey, Mustafa Kemal paşa'nın bana karşı son derece müteşekkir bulunduğunu, arkamdan methettiğini söyledi, bahis kapandı.

MİDEMDEKİ SANCI ARTTIĞI İÇİN KUMANDAYI REŞİT BEYE BIRAKTIM

Ankara'ya vardıktan sonra Mustafa Kemal paşa'nın Meclis kürsüsünde verdiği izahatı o zaman Ankarada çıkan gazetelerde okumuştum. Hülâsası şöyle idi: «Harb vaziyeti her tarafta lehimize döndü. Yunan taar

ruzu kırıldı, durduruldu. Bu hususta Ethem bey kuvvetlerinin himmet ve fedakârlığı cidden büyüktür. Ethem bey gayet mahirane yaptığı bir plân ve manevra ile Demirci civarına yığılan düşman alaylarına karşı kahredici bir darbe daha indirmiştir. Hattâ bugün kuvvetlerimiz Demirci'nin cenubunda muharebe vaziyetinde ve taarruzdadırlar.»

Bu muharebe hakkında Berlin sefiri Kemalettin Sami paşa ise şöyle diyor: «Yunanlıların birinci umumî taarruzu millî harekâtımızı ve Ankara millî hükûmetini çok müşkül bir vaziyet karşısında bırakmıştı. Ankara hükûmeti Kuvay-i seyyare kumandanı Ethem beye Uşak'ı müdafaasını emrettiği halde kendisi Demirci cihetinden yanlış işe başlıyarak düşmanın Uşak'ı işgal etmesine sebep olmuştur.»

Kemalettin Sami paşa, beni Yunan ordusu önünde ricat eden kumandan olarak gösteriyor. Benim kuvvetlerimin şu taarruz sırasında nerelerde bulunduğunu, ve benim nasıl mübrem bir ihtiyaç için cepheye dönmekten vazgeçirildiğimi tekrar izaha lüzum görmüyorum.

YUNAN KUMANDANI DEMİRCİ MAĞLUBİYETİNİ RESMİ TEBLİĞİNDE İTİRAF EDİYORDU

Demirci muharebesi hakkında o zamanki Yunan Kumandanı Paraskepulos'un Demirci mağlûbiyetini tevilen ilân eden resmî tebliği şöyle idi: «Elvanlar köprüsünü geçen ve harekât-ı askeriyeye devam eden kıtalarımız muvaffakiyetle Uşak'ı işgal etmiştir. Demirci'den bir müfrezemizi ricate mecbur eden ve dağlık arazide gizlenmiş bulunan ve fakat gayri muntazam kesif kuvvetlerini tard etmek üzere yeni kuvvetler gönderilmiştir.

Uşak'ı işgal etmiş bulunan düşman koluna ait son gelen malûmata nazaran, kendilerinin Izmir'den trenle gönderilen kıtalarla takviye olundukları merkezinde idi. Aynı zamanda Uşak'ın şimaline, yani Gediz istikametine keşif kolları gönderdikleri de gelen malûmat arasında idi.

Karşımızdaki Demirci cihetine ricat eden Yunan

kuvvetleri ile kıtalarımız arasında sükûnet hüküm sürmeye başlanmıştı. Demirci şehri bu sefer ne bizde, ne de onlarda idi Şu vaziyette kuvvetimize düşen en mühim vazife, Uşak'tan Gediz'e doğru bir ileri harekete geçme alâmetleri gösteren düşman kıtalarına karşı bir vaziyet almak için, vakit geçirmeden Cevizlikte bulunan büyük kuvvetlerle hareket etmek olduğundan, Demirci civarın da sükûneti müzumlu görmüş, düşmana karşı bir örtü vazifesi yapmak üzere yüzbaşı Hamit ve Sami beylerin kumandasında kâfi kuvvet bırakarak, geri kalan kuvvetimize geceleyin sür'atle hareket emri verilmişti. Ve ertesi sabah erkenden Gediz'in 10 kilometre cenubunda Köprü Han mevkiine varılmıştı.

Gezici kuvvet, Yunan kıtaları ile temasa geçmek üzere Köprü Han'dan cenuba, yani Uşak istikametine ilerlemeyi bir hedef olarak kabul etmiş, bundan sonra Kuvay-i seyyare kumandasını Saruhan mebusu kar-

İstiklâl savaşında silâh altına alınan yeni askerler bir tatbikat esnasında görülüyor

değim Reşit beye teslim edip, muvaffakıyetlerimi tebrik ve teşekkürü tebliğ gelen mebuslar heyetiyle birlikte, Gediz yoluyla Kütahyaya hareket etmiştim.

Ayrılışımın sebebi ise şu idi: Demirci muharebelerinin son zamanlarında midemdeki sancılar artarak dayanılmaz bir hal almıştı. İstirahat ve tedaviye ihtiyacım vardı. Vazifeden ayrılmamı bu hastalığım zarurî kılmıştı.

Ben Yunanlıların Uşak'tan Gediz'e doğru ciddî bir harekete geçeceklerine inanmıyordum. Duyduğumuza göre, düşman hazırlıklarının Demirci civarından bizim çekilmemizi temin için bir nümayiş, ruhsuz bir deneme ve son bir tecrübeye dayandığı kanaatinde idim. Hattâ Uşak'ın gecikmeden yapılacak bir hareketimizle geri alınmasını mümkün görüyordum. Maalesef bizzat bu de nemeyi tatbik etmekten beni sıhhatim menetmişti. Bu hususu Fahreddin beyle muharebeden sonra, temine çalışmasını, vazifemi kendisine bıraktığım kardeşim Reşit beye tavsiye etmiştim. Kütahyaya varınca tedavi altına girdim. Mebuslar da Ankaraya dönmüşlerdi.

HASTA İKEN BİLE MÜDAFAA-İ MİLLİYE CEMİYETLERİYLE MUHABERE EDİYORDUM

Müteakip günlerde cepheden Reşit beyden aldığım malûmat, Yunan kıtalariyle kuvay-i seyyare arasında ufak tefek müsademelerden başka ciddî bir çarpışmanın olmadığı, Yunanlıların Uşak'ın 25 kilometre kadar şimalinde müdafaa hattı kurmaya çalıştıkları, kuvvetlerimizin pek yorgun bulunması yüzünden bir müdafaa hattı tesisini muvafık bulmakla ona göre tertibat alındığı merkezinde idi.

Ben, bundan sonra da görüleceği üzere, bir taraftan hastalıkla pençeleşirken, diğer taraftan alâkalı makamlar ve müdafaa-i milliye cemiyetleriyle muhabere ediyor, kuvay-i seyyare kıtalarının noksanlıklarını ve zayiatını telâfiye gayret göstermelerini, yeni kuvvet göndermelerini tavsiye etmekte idim. Bu arada Eskişehirlilerin bir süvari alayı kurmaya başladıkları ve yine Karakeçili âşireti merkezi teşkil etmek üzere Kütahya

ve yine Eskişehirlilerin iştirakiyle bir piyade milis taburu teşkilini kabul ettikleri bildirilmişti. Az zamanda ortaya çıkarılan bu yeni kuvvetler istifadeli görülüyordu. Kuvay-i seyyarenin takviyesinde bütün millet ve makamlar henüz taraftar bulunmakta ve görünmekte idi. Şu iki kıtanın kurularak techizi hususunda Eskişehirlilerle Garp cephesi kumandanı Ali Fuat Paşanın gayretlerini duydukça hasta yatağımda teselli buluyordum.

İç vaziyetimiz henüz fitne ve fesattan kurtulmuş, bu fırsattan faydalanmak isteyen düşman kırılarak durdurulmuş, asker alma şubeleri her tarafda nizami kıtaların arttırılması hususunda gayretlerde bulunuyorlardı.

MİDEMDEKİ SANCILAR O KADAR ÇOK ŞİDDETLENMİŞTİ Kİ ŞEHİT ARKADAŞLARIMIN AİLELERİNE MEKTUP BİLE YAZAMIYORDUM

Sıhhî vaziyetime gelince, aylardan beri ıstırabını çektiğim halde ehemmiyet vermediğim, daha doğrusu vatan müdafaası yüzünden tedavisine imkân bulamadığım ve geciktirdiğim menhus hastalığımdan ileri gelen sancılar o kadar şiddetlenmişti ki, beni işimden ve arkadaşlarımdan ayırmakla da kalmıyor, şehit düşen arkadaşlarımın ailelerine birkaç satırlık teselli mektupları bile yazmama mâni oluyordu. Şehit olanların aileleri içinde yardıma muhtaç olanlar vardı. Onları da düşünüyordum. Doktorlar ise bana fikir meşguliyetinden, her şeyden uzak yaşamamı tavsiye ediyorlardı.

Kütahyada bir ay kadar kaldım. Bu gecelerde gördüğüm rüyalar iki yıllık çetin mücadele hayatıma ait çeşitli safhaları adeta bir sinema şeriti gibi gösteriyordu. Şehit düşmüş arkadaşlarımın vasiyetlerini düşünüyordum. Cephede iken okumaya az fırsat bulduğum İstanbul'da çıkan muhalif gazeteleri hususi surette bazı dostlarım getirtiyor, veya gönderiyor, onları okuyordum.

Bir gazetenin uydurma haberine şaşmış, kalmıştım. Güyâ Simav isyanını bastırmak için, ben Simavlıların bazılarını bir eve doldurmuşum ve evin etrafı-

na gaz dökerek tutuşturmuş, bunlar evle beraber yanarken bir ağacın gölgesinde mağrur ve sevinçli olarak bu faciayı seyretmişim. Hattâ nargile bile içmişim.

KÜTAHYA'DAKİ TEDAVİ SONUNDA KISMEN BİR İYİLEŞME OLDU VE ESKİŞEHİR'E GİTTİM

Bir ay kadar sonra midemde iyiliğe doğru bir inkişaf oldu. Fakat vücudum zayıflamıştı. Bununla beraber sancılar hafif olarak devam ediyordu. Doktorlar ancak trene seyahat tavsiye ettiler. Ben de zaten Garp Cephesi merkezi bulunan Eskişehir'e ve Ankara'ya gitmeye, cepheler hakkında ve gayeler hususunda icap edenlerle görüşmek üzere karar vermiştim. Nihayet bir kaç arkadaşımla trene binerek Eskişehir'e gittim.

Ali Fuat Paşa faaliyetinden memnundu, nizami kıtaların talim ve terbiyesi ve bu ihtiyat kıtaların talim ve terbiyeleriyle, fırka manevralariyle yakından meşgul oluyor, ayrıca Eskişehir Müdafaayi Milliye Mervari alayını ve piyade taburunu biran önce tamamlama ları hususunda teşci ediyordu. Eskişehir Milis Süvari Hakkı bey üzerine almış, muavinliğine de Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılarından Eskişehirli Necip bey tayin edilmişti. Piyade milis taburu ise milis yüzbaşılarından İsmail Hakkı efendinin kumandansına verilmişti.

ANKARADA DAHİLİYE VEKÂLETİNE SEÇİLEN NÂZIM BEY MESELESİ İLE KARŞILAŞTIM

Eskişehir'de benim için hazırlatılan yerde bir kaç gün kaldıktan sonra Ankaraya geçtim. Dostlarımdan Tüccar Arif Aslan beyin Keçiören'deki köşküne misafir oldum. Burada kaldığım müddet zarfında Mustafa Kemal Paşa ve bazı dostlarım beni ziyaret ettiler. Gelirler, görüşürdük. Benim sıhhatim müsaade ettikçe ben de kendilerini görmeye giderdim. Ankara'nın havasından ve suyundan hayli istifade ettim. Eğer Ankaradaki dostlar ve mebuslar arasında birbirleri aleyhine dedikodular da beni rahatsız etmeseydi, istifadem daha da çok olacaktı.

Şu günlerde Dahiliye Vekâleti boşalmıştı, buraya bir zatın getirilmesi Meclisde bahiş mevzuu oluyordu. Bu mesele etrafında Meclis'de oldukça mücadele ve münakeşanın büyüdüğünü, neticede Meclis Reisi bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın arzusunun aksine olarak Dahiliye Vekâletine Tokat mebusu Nazım bey intihap olunduğunu bir gece beni ziyarete gelen mebus dostlarımdan bazıları haber verdiler. Bunların söyledikelerine göre, Mustafa Kemal Paşa Dahiliye Vekâletine Miralay Refet beyi seçtirmeye gayret etmiş, fakat muvaffak olamamış. Ziyaretime gelen mebuslardan bir kaçı müstesna, diğerleri Mustafa Kemal Paşa'yı haklı görüyorlardı.

DAHİLİYE VEKÂLETİNE İNTİHAP EDİLEN NAZIM BEY MESELESİNİ BENİM HAL ETMEM İSTENİYORDU

Görüşme devam ederken, kapının önünde bir otomobil durdu. Mustafa Kemal Paşa gelmişti. Yanında Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü bey vardı Salona girince etrafında bulunduğumuz büyük masanın başına onlar geçtiler. Mustafa Kemal Paşa müteessir görünüyordu, bir müddet sonra bahsi açtı. Nazım beyin kırtasiyeci bir adam olduğu etrafında konuştu, iç işlerinin henüz nazik ve ehemmiyetli bir safhada bulunduğunu, söyledi ve bana bakarak Meclis'deki mebuslardan şikâyet etti. Her hangi bir iç karışıklıktan ve uygunsuzluktan dolayı mesuliyet kabul edemiyeceğini, icap edersa Meclis riyasetinden istifaya da hazır bulunduğunu ima etti.

Ben, Tokat mebusu Nazım beyi tanımıyordum. Onun yerine Mustafa Kemal Paşanın iltimas ettiği Miralay Refet beyi son tertipler sırasında ve ondan daha evvel Demirci Mehmet Efenin yanında görmüş, konuş muştum. İdare kabiliyetinin derecesini tabiatiyle bilemiyordum.

Hazır bulunanlar ekseriyetle yine Mustafa Kemal Paşa'nın tarafını tutuyorlar, hususî surette bu mesele

ye müdahale etmemi istiyorlardı. Ricaları şöyle idi : «Eğer Nazım beye bir selâm gönderirseniz onun istifa etmesi pek mümkündür.»

Ben böyle bir selâmı ve tarafımdan yapılacak bir tavsiyenin tehdit mânasını taşıyacağını düşünerek kendilerine dedim ki:

— Şu halde ben yarın kendisini yerinde ziyaret eder, münasip surette istifasını rica ederim

Muhataplarım ise buna şöyle mukabelede bulundular:

— Bir kere vazifeye başladıktan sonra olacak bir istifa hem umumî efkârın hem de kendisine fena tesir yapar. Buna meydan kalmamak üzere Hacı Şükrü bey aynı zamanda Nâzım beyin şahsî dostlarındandır. Selâmınızı ve noktai nazarınızı bu geceden kendisine ulaştırırsa çok uygun olur kanaatindeyiz

ISRARLAR KARŞISINDA NİHAYET MEBUS HACI ŞÜKRÜ BEYLE HABER GÖNDERMEYE KARAR VERDİM

Israrlar karşısında Hacı Şükrü beyi selâmımla beraber Nâzım beyin evine gönderdim ve şöyle konuşmasını da tenbih ettim: Tamamiyle ortadan kalkmayan fevkalâde hal itibariyle, hususiyle Dahiliye Vekâleti gibi bir vazifede bazen sür'atli emir ve icraata gitmek çok muhtemeldir.

Bir takım mecburiyetler olacak. Kendisinin liyakat ve iktidarına bütün arkadaşlar gibi benim de itimadım olmakla beraber, bugün bu vazifeyi kabul etmemesini uygun bulanlardanım. Kendisini ilerde daha büyük makamlarda görmek temennisiyle şimdilik yeni vazifesinden istifa ederek meclis âzaları arasında vazifesine devam etmesini uygun buluyorum. Bununla beraber karar yine kendisinindir.»

Mustafa Kemal Paşa vakit geciktiğinden bahsederek ayağa kalkmıştı, giderken Hacı Şükrü beyi ziraat mektebinde bırakabileceğini söyledi, ve ikisi de salondan ayrıldılar. Hakikaten vakit çok ilerlemişti, diğer misafirler

de gittiler. Ben de odama çıkarak yatağıma uzandım. Bir saat geçmişti ki, bulunduğum köşkün kapısı çalındı. Az müddet sonra ev sahibi ile birlikte Hacı Şükrü bey göründü. Cebinden bir kâğıt çıkartıp uzattı, alıp okudum. Nâzım bey meclis riyasetine hitapla yeni vazifesinden istifa ettiğini bildiriyordu.

Hacı Şükrü beye şöyle dedim:

— Arkadaş, bu istifanın benim sözlerimi aynen söylemeyip bir tehdit neticesi olduğunu an arsam seni şiddetle protesto ederim.

Cevabı şu oldu:

— Bilâkis, gayet nazikane tebligatta bulundum. Eğer böyle değilse yarın Ankaraya indiğiniz zaman zaten kendisi de sizi görmek istediğini söyledi, görüsün anlar-

REFET PAŞA — Mustafa Kemal Paşa, Dahiliye Vekâletine Miralay Refet beyin getirilmesini istiyordu. Fakat az bir ekseriyetle Tokat mebusu Nazım bey seçilmişti. Refet Paşanın Millî Mücadele sıralarında çekilmiş bir resmi

sınız noksan veya mübalâğa var mı?

Nâzım beyin bu istifasını Mustafa Kemal Paşaya gö türüp vermesini söyledim, çıktı, gitti. Ben de uyudum.

Mustafa Kemal Paşa, bu istifanameye dayanarak mecliste Refet beyin Dahiliye Vekâletine getirilmesi lüzumunu tekrar mevzuu bahsetmiş, ve neticede muvaffak olmuştu (7) Mecliste bu müzakere devam ederken ben de Taşhan'da Şükrü beyin odasında bulunuyordum. Nazım bey içeri girdi. Benim saf ve temiz kalbimden bahsetti, uzun uzun konuştuk. Onun sözleri tabiatiyle Mustafa Kemal Paşa ile kendisini tutmayan mebuslar hakkında idi. Bu gibi sözler samimî olsun veya olmasın, ben de bir takım şüphe ve tereddütler uyandırıyor, ayrıca azaba sokuyordu. Halbuki öte yanda doktorlar, her şeyden ziyade huzuru kalp ile istirahat tavsiye ediyorlardı.

Öte yanda karargâhı Gediz'de bulunan ve 100 kilometre uzunluktaki geniş bir cepheyi korumak zaruretiyle karşı karşıya bulunan Kuvay-i seyyarenin zabitan ve efradı ezgin ve yorgun bulunuyordu. Bu kuvvetin süratle takviyesine mutlaka ihtiyaç vardı. Aksi takdirde düşmanın ciddi bir taarruzu karşısında vazifesini hakkiyle yapamıyacağı ihtimali de zihnimi daima meşgul ediyordu. Yeni teşkil edilmiş nizami fırkaların mevcudiyetinden istifade olunarak kuvvetlerimizin biraz geri alınıp istirahat ettirilmeleri lâzımdı. O zaman düşüncelerimden biri azalmış olacaktı. Bunu Erkân-ı Harbiye-i umumiye reisi İsmet bey ile görüşmeyi uygun bularak kendisini ziyaret ettim. Bunu söyledim. İsmet bey, Kuvay-i seyyare'nin geri çekilmesi şeklini uygun bulmadı. Eskişehir'den cepheye gönderilmek üzere hazırlanmakta bulunan iki Milis kıtasından başka diğer bir nizamî alayı ile kuvvetlendirilmesini tercih etti ve Garp cephesi kumandanı Ali Fuat paşa ile görüşmemi tavsiye etti.

Bunun üzerine Ankara'dan tekrar Eskişehir'e gittim. Ankara'da tedavime itina göstermek üzere yanıma hususî bir doktor verilmişti. Bu zeki, hakikatli, fakat genç ve tecrübesizdi. Ben mide ıstırabından ve baş ağrılarından şikâyet ettikçe boş boş aspirin yutturuyordu.

---

(7) Buna ait not 207 inci sayfadadır.

Bunun ne kadar zararlı olduğunu sonradan Almanya daki tedavim esnasında öğrendim

Eskişehir'de Ali Fuat paşa ile Kuvay-i seyyare'nin kuvvetlendirilmesi mevzuunu konuşurken, Yunan ordusunun ansızın Uşak'tan Gediz'i işgal ettiğini öğrendik. Gediz ise her iki taraf için ehemmiyet taşıyan askerî bir yer sayılırdı. Yunanlılar bu suretle tekrar Demirci, Simav ve civarına hakim olmuştular. Hareket noktasından hayli uzaklaşan bu Yunan fırkasının kumandanı Kondilis adında bir miralaydı. Bu düşman fırkası Gediz'i işgalden sonra daha da ilerlemek istiyerek bir müddet adeta Kütahya'yı tehdide muvaffak olmuşsa da Gediz'in şimaline çekilmiş bulunan Kuvay-i seyyare kıtalarının mütemadî baskın hücumları karşısında Gediz sırtlarına çekilmiş, oralarda tahkimat yaparak yerleşmişti.

KÜTAHYA'DA İKEN ALİ FUAT PAŞA GELDİ VE KENDİSİNE YUNAN FIRKASINA KATİ BİR DARBE VURULMASI TEKLİFİNDE BULUNDUM

Bu ise, Kuvay-i milliyemize ve Kütahya'ya karşı daimî bir tecavüz ve tehdit edici bir mahiyette idi. Acele olarak Eskişehir'den Kütahyaya gittim. Arasıra ehemmiyet alan Gediz cephesini teftiş ve kıtaları teşci için mide ıstırabımın müsaadesine tabi olarak gider gelirdim. Kıtalarımızın kumandası Reşit beyin mesuliyeti altında idi. 336 senesinin Eylül ayında Ali Fuat paşa benimle görüşmek üzere Kütahya'ya geldi. Konuşurken Gediz'de ayrı bir vaziyette bulunan ve etrafı tehdit eden Yunan fırkasına elbirliği ile kati bir darbe indirmek ve oradan da defetmek teklifinde bulundum. Ali Fuat paşa, Erkân-ı Harbiye-i umumiye ile görüştükten sonra bana neticeyi bildireceğini söyledi. Ali Fuat paşanın bu seyahatten maksadı, yeniden tesis edilen ordunun kadrosu içine, Kuvay-i seyyare'nin dolgun bir süvari fırkası şekil ve itibarında alınmasının şeklini tesbit işini görüşmekti. Ben buna tamamiyle muvafakat ettim, mutabık kaldık.

Kuvay-i seyyare'ye son günlerde katılan Eskişehir

Milis süvari alayının mevcudu 600, diğer piyade Milis taburunun ise mevcudu 500 idi. Bu hale göre, Kuvay-i seyyare'mizin umumî mevcudu yine beşbini bulmuştu. Bundan başka da bir piyade nizamiye alayı Kuvay-i seyyare emrine cepheye gönderilmişti.

Bu arada Mustafa Kemal paşa'nın bana tarihsiz olarak gönderdiği bir mektubundan bahsedeceğim: Mustafa Kemal paşa bu mektubunda «Muhterem Ethem bey efendi» diye başlıyor sonunu «muhterem Yoldaş» diye bitiriyordu. (8)

Paşa'nın mektubu şöyle idi:

«Muhterem Ethem beyefendi

Şark hudutlarımızdaki Ermeni gailesi lehimize kat'i muzafferiyetle sona ermiştir. Bize pek müsait bir şekilde aramızda muahede akdedilmek üzeredir. Bundan başka geçende bildirdiğim gibi, diğer taraflardaki dış vaziyetimiz dahi fevkalâde memnunluk verecek haldedir. Bunu teyiden tebşir ederim. Eskişehir'de çıkan «Yeni Dünya» gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek münasip bulmaktayız. Hakkı Behic beyin mektubunda lüzumlu fazla malumat verildiğinden buna dair bahsi uzatmıyacağım.

MOSKOVA YOLDAŞLARI TÜRK LİDERLERİ ARASINDA BENİ DAHA EMİN BULUYORLARDI

Yalnız şurasını bildirmek lâzımdır ki, üçüncü enternasyonale bağlı Ankara'da bir umumî merkez kuruldu. Bu cemiyet-i merkeziyeye ben, sen ve Refet bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. Hakkı Behiç bey cemiyetin umumî kâtibi olmuştur. Buna ciddî bir surette çalışmak, ilmî ve amelî gayret lâzımdır. Çünkü umumî menfaatimiz bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program tamam landığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal icap eden merkez ve mevkilerle şubeler açılmasına lütfen himmet ve delalet buyurursunuz. Matbaanın hemen Ankara'ya nakline müsaade buyurunuz. Hacı

(8) Buna ait not 208 inci sayfadadır.

Şükrü bey matbaanın nakline memurdur. Hakkı Behiç bey biraderimizin hamiyetine ve liyakat derecesine benim kadar sizin de emin bulunduğunuza kaaniim. Sıhhat ve afiyet muhterem yoldaş.»

Hakikaten Rus Sovyet merkezinin maddeten ve siyaseten çok ciddî ve samimî görünen yardımlarına mazhar oluyorduk. Ankaramızın Moskova ihtilâj merkezi ile dostluk münasebetleri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin lehimizde mühim, hattâ nakdî muavenetleri, gizli ve aşikâr bizi iltizam eden dostlukları inkâr edilemiyecek kadar meydanda idi. Gerçi o zaman için bu dostluk her iki taraf için zarurî idi. Bu cihetleri hepimiz takdir etmekle beraber, Moskova yoldaşları Türk ihtilâl ileri gelenleri arasında daha ziyade beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkca ortaya koymuştular. Lenin'in ilk ilân ettiği, milletler hakkında hürriyet ve serbestiye ait yüksek ve çekici prensipler, yine onlar tarafından cerh edilinceye kadar, ben Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum Fakat çok geçmeden, bu yüksek ve insanî prensipler az zaman zarfında, Kafkasya'daki milletler aleyhinde bozulmaya başlanmış bulunuyordu.

Mustafa Kemal paşa'nın mektubundaki cemiyet meselesi mütalâamı, programı okuduktan sonra müsbet veya menfi verebileceğimi Hacı Şükrü beye söyledim. Eskişehir'deki Yeni Dünya matbaasının Ankara'ya taşınmasına ve orada neşriyatına devam etmesine müsaade etmiş, Arif Oruç beye de keyfiyeti bildirmiştim.

ARİF ORUÇ ESKİŞEHİR'DE «YENİ DÜNYA» GAZETESİNİ ÇIKARIRDI VE BEN ONA YARDIM EDERDİM

Yeni Dünya gazetesinin imtiyaz sahibi ve baş muharriri olan Arif Oruç beyi, cephede kuvay-ı seyyare safları arasında bulmuştum. Bu genç çok vatanperver ve hamiyetli idi. Aynı zamanda fikir hürriyetine sahip bir gazeteci idi Mesleği içinde vatan hizmetinde bulunması maksadiyle kendisine az çok maddî yardımda bulunmayı esirgememiştim. Matbaayı arzusu üzerine ben sa-

tın almıştım. Arif Oruç bir gün bana, matbaasının Anadolu'daki matbaaların en iyisi olduğunu söylediği zaman şöyle cevap vermiştim: «İnşallah zafer sonunda bu matbaa size hediyem olacaktır. Bu milleti fikir hürriyetine sahip olarak yetiştirmek uğrunda, azminde ve sebatında devam edeceksin.» O da bana şu mukabelede bulundu: «Vatan ve millet bir defa düşürüldüğü fena vaziyetten kurtarılsın. Milletin o mesut günleri arifesin de vatanın son kurbanları arasında ben de kurban olsam, ne bahtiyarım. Şayet hayatta kalırsam bütün çalışmalarım, bu millete hükûmet nedir, millet nedir, işte bunları anlatmak uğrunda hayatımı vakfedeceğim.»

Gazetenin mesleği Sosyal demokrattı. Vazifesi ihtilâl halinde ve istilâ tehlikesi içinde bulunan Türkiye'deki kardeş vatandaşları Kuvay-i Milliye ve Büyük Millet Meclisi etrafında toplamaya çalışmak, millî birliği temin etmek, ihtilâlci hükûmete de adalet ve hürriyet esasları dahilinde hareket etmek lüzumunu ihtar etmekti. Arif Oruç ve arkadaşları, ihtilâl zamanlarında kendilerine düşen vazifeleri başardılar. Kendisini arası ra cephelerde Kuvay-i seyyare arasında, tehlike ve zahmetler içinde de görürdüm.

GEDİZ'DEKİ YUNAN FIRKASINA KARŞI TAARRUZA GEÇİLMESİNİ TEKLİF ETTİM

Yine bu sıralarda dış siyasette tahakkuk etmek üzere bulunan mühim bir mesele de, Yunanistan'da Venizelos hükûmetinin bizi şiddetle alâkadar eden siyasetinin aleyhinde muhalefetin kuvvetlenmiş bulunması idi. Eskişehir'de elimize geçen bir Yunan gazetesinde buna dair bir haber bana tercüme edilmişti. Gazetede şöyle yazılıyordu: «Küçük Asya'da bulunan ordumuzun son taarruz hareketine dair hükûmetin verdiği bilgiye dayanarak, bazı meslektaşlarımız ordumuzun her yerde muvaffakiyetlerinden bahsediyorlar. Bizim hususî ve inanılır istihbaratımız ise, ordumuzun son günlerde dehşetli karşı koymalara tesadüf ettiği ve bir çok telefat verdiği merkezindedir. Hattâ «Ayvalık fırkamızın bozuluşundan sonra, zavallı asîl Yunan asker evlâtları-

nın cesetleri Demirci dağlarındaki kuş ve vahşî hayvanları doyuracak ve havayı bozacak kadar çok olmuştur. Herhalde yeni bir mebus seçimine gitmek lâzım. Siyasî ve askerî vaziyetimiz tehlike ve mesuliyet gösteriyor.»

Gediz'de yer almış Yunan fırkası hakkında Ali Fuat paşa ile aramızdaki konuşmadan sonra, ben Yunan fırkasının vaziyetini tetkik ederek bana bildirmesini Erkân-ı Harbiye reisim Halil beyden istedim. Halil bey, bir kaç gün sonra Kütahya'ya gelerek raporunu verdi. Buna göre, tek başına bulunan bu Yunan fırkasının ricat hattı kesilmek ve Kuvay-i seyyareye katılacak iki piyade fırkasının yardımiyle yapılacak bir taarruzla imhası mümkündür. Bu keşif neticesini Kütahya'dan Eskişehir'e giderek bizzat Ali Fuat paşa'ya bildirdim. Ve bu arada «Ordu emrinde ve ihtiyatında teşkilatı tamamlanmış bulunan nizami fırkalar da bu suretle muharebeye alıştırılmış, tecrübe edilmiş olur» dedim.

Paşa bu düşüncelerimi şöylece cevaplandırdı: «İtimada şayan gördüğüm sekizinci ve onbirinci piyade fırkaları ihtiyaç olarak bugün ordu emrinde hazırdır. Hakikatte Gediz'de ayrı bir halde bulunan bir fırkalık Yunan kuvvetine yapacağımız kat'i bir baskın taarruzuyla iyi bir netice alınacağına ben de inanıyorum. Erkân-ı Harbiye-i umumiye bu arzumuza muhalefet etti ise de, bazı mütalaalarımla ısrarım üzerine muvafakat edildi. Bu hareketin nasıl yapılacağı hakkında Alayund istasyonunda fırka kumandanlarının huzuriyle bir harb meclisi toplar ve taarruz gününü kararlaştırırız. Ben şimdi icap edenlere iki gün sonra Alayund'da bulunmaları lüzumunu bildirdim. Öbür gün, yani çarşamba günü siz de bulunursunuz, konuşuruz.»

Aynı gün akşamı trenle Kütahya'ya döndüm. Telefonla Halil beyi cepheden çağırdım ve çarşamba günü beraberce Alayund istasyonuna indim. Harb meclisi toplandı. Buraya katılanlar şunlardı: Garp cephesi kumandanı miralay Ali Fuat paşa, grup kumandanı miralay Köprülü Kâzım bey, sekizinci fırka kumandanı İzzeddin bey, onbirinci fırka kumandanı kaymakam Arif bey Kuvay-i seyyare kumandanı olarak ben ve Erkân-ı Harbim Halil bey.

Bu harb meclisi açıldı, Ali Fuat paşa içtima sebebini anlattı, bu arada kendisine toplantıdan evvel gelen bir telgraftan bahsederek, Konya'da bir isyanın zuhur ettiği, bunu bastırmak üzere de benim kuvvetlerimle acele Konya'ya hareketimin lâzım geldiğinin bildirildiğini söyledi. Bana dönerek bu hususda fikrimi sordu, benim cevabım ise şu oldu:

«— Konya'da ehemmiyetli bir ayaklanma bulunmadığına kanaatim. Alelade bir vaka için düşman karşısında bulunan ne Kuvay-i seyyarenin ve ne de cephe ihtiyat kuvvetlerinden ufak bir parçasının Konyaya gönderilmesi, düşmana fırsat vereceği için, doğru değildir. Ankara'da, Afyon Karahisar'da bulunan geri kıtalarla bu vazife yerine getirilmek üzere Ankara hükûmeti başkanı birisini vazifelendirmelidir. Meselâ miralay Refet beyi tercihan Dahiliye vekâletine getirmekten maksadımız, bu gibi içişlerde fiilen bir hizmetinin geçmesi değil mi idi? Esasen böyle bir sefere de sihatimin müsait olmadığını görüyorsunuz.»

KONYADAKİ KITALARIN DÖNÜŞÜNÜ BEKLEMEDEN YUNAN FIRKASINA KARŞI TAARRUZA GEÇTİK

Köprülü Kâzım beyin beni teyid eden mütalaası kâfi görüldü. Ali Fuat paşa Ankara ile muhabereye başladı. Bu sırada, dahiliye vekili Refet beyin Konya isyanını bastırmaya memur edildiği ve fakat Kuvay-i seyyareden bir kıtanın hemen Refet bey emrine ve Afyon'a gönderilmesi lâzım geldiği bildirildi. Bu emir üzerine iki piyade fırkasından birer taburla kuvvetlerimden 300 kişilik bir süvari müfrezesinin Refet bey emrine gönderilmesi kararlaştırıldı.

Harb meclisi aynı zamanda Gediz'de bulunan Yunan fırkasına karşı düşünülen taarruz plânını çizmiş, her fırkaya düşen vazife de esas itibariyle tayin ve tesbit olunmuştu. Şu kadar ki, bunun yapılacağı gün, Konya hâdisesine dair alınacak malumata bırakılmıştı.

Üç gün içinde gelen haberlerden anlaşıldı ki, bu isyan Deli Baş namında bir serserinin ayaklanmasiyle meydana gelmiştir. Ve sırf Konya şehrine münhasır.

dır, ehemmiyetsizdir. Nitekim Refet beyin ve tedip kuvvetlerinin isyan yerine ulaşmasiyle beraber Konya âsîlerden geri alınmıştır. Bu isyan da ancak beş altı gün sürmüştür.

Refet beyin emrine gönderilen kıtalarımızın dönüşünü beklemeden, bizzat Ali Fuat Paşa'nın kumandasında olarak 23 Teşrin-i evvel 336 da Gediz'deki Yunan fırkasına karşı şiddetli bir taarruza geçtik. Topçularımız gece düşmandan habersizce luzumlu yerlere yerleştirilmişti. Sabahleyin erkenden şiddetli topcu ateşiyle piyade fırkalarımız cepheden düşmana atıldılar. Kuvay-i seyyare kıtaları düşman aslî mevzilerinin sekiz kilometre cenup istikametinde Yunan fırkasının ricatini imkânsız bırakacak ve Uşak tarafından gelecek olan düşman imdat kuvvetlerini dahi durduracak bir vaziyet almıştı. Bütün telgraf hatları kesilmişti Kuvay-i seyyare Köprühan mevkiindeki kuvvetlice bir düşman irtibat kolunu temizlemiş, elimize geçen esirleri kendilerinden malûmat alınır düşüncesiyle Ali Fuat Paşanın karargâhına göndermiştik. Bu arada çekiliş hattının kesildiğini anlıyan ve çevrilmiş bir vaziyette kaldığını gören düşman kumandanı, keşif vazifesi görmek üzere Gediz'den Köprühan'a bir süvari müfrezesi göndermişti. Bunu da pusuya düşürerek ağır zayiata uğratarak kaçırttık.

DÜŞMAN II İNCİ FIRKA KITALARINDAN İKİ BÖLÜK ASKERİ ESİR ALDI, BUNA DA SİS SEBEP OLDU

Şimal cihetimizdeki mücadeleye bakarsak vaziyet şu idi: Yunan kumandanı önce hazırlattığı boy siperlerine güvenerek piyadelerimize karşı inatlı bir mukavemet göstermektedir. Arazinin müsait bulunmasından istifade ederek müdafaa hatlarının ilerlerinde pusular kurmuştur. Bu pusulardan birine II inci fırka kıtalarından iki bölük düştü. Ve düşman bunları esir aldı. Düşmanın bu muvaffakiyetine muharebenin ilk anlarında başlıyan sis sebep oldu. Ormanlık olan bu yerde

sisli bir havada 10 adım ilerisini bile görmek mümkün olamıyordu.

Piyadelerle Kuvay-i seyyare arasındaki mesafenin uzaklığından ziyade, bulunduğumuz arazinin sarp ve ormanlık bulunması dolayısiyle irtibat ve muhaberemiz, ancak süvari postaları ile oluyordu. Düşman fırkasını aramıza almamıza rağmen, vaziyet ve arazi bizi, yani Kuvay-i seyyareyi müstakil bir halde bırakmıştı. Esasen Kuvay-i seyyarenin vazifesi de muayyendi. Düşman fırkasının çekiliş yolunu tıkamak, Uşak tarafından yetişeceği tabii bulunan Kuvay-i imdadiyesini Köprühan'ın cenup sırtlarında karşılamak, durdurmak veya çekilmeye mecbur etmekti. Birinci vazifemizi tam yapmıştık. İkinci ve daha ehemmiyetlisi de düşman imdat kuvvetlerinin gelmesini bekliyorduk.

Muharebe 7 — 8 saattır devam ediyor, şimaldeki çarpışmanın lehimize neticelenmesi isteğimize dair Ali Fuat paşa'dan ne yazılı ne de yazısız bir naber gelmiyordu.

NİZAMİ FIRKALARIN BAŞARI GÖSTERMEDİKLERİ SÜVARİ MÜFREZELERİMİZİN RAPORLARINDAN ANLAŞILIYODU

Yalnız süvari müfrezelerimizin raporlarına göre, nizamî fırkaların maksad ve plânlarında başarı göstermedikleri anlaşılıyordu. Keşif müfrezelerimizden biri, II inci fırkadan kaçan bir kaç askeri bana getirdiler. Bunlar, bazı nizamî kıtaların düşman mevzileri önünde kırıldığını ve bozgunluk gösterdiklerini anlattılar. Öğleden sonra şimalden gelen silâh sesleri, düşmanın mukabil taarruza geçtiğini bildiriyordu.

Bunun üzerine derhal Ali Fuat paşa'ya şöyle bir rapor gönderdim:

«Uşak'ta beklenen düşman imdat kuvvetlerinden henüz meydanda bir eser yok. Şimdiye kadar istenen neticeyi alamadığınız görülüyor. Muharebe vaziyetimize dair de kati ne malumat, ne emir almadım. Son vaziyetinizi menfi olarak tahmin ediyorum. Kıtalarınız müdafaa vaziyeti alır, düşmanı cepheden meşgul ederse ve bize süratle emir gönderirseniz, ihtiyat kuvvetle-

rimle düşman mevzilerine karşı arkadan taarruza geçmeye hazırım, bekliyorum.»

Hakikaten tarafımızdan olacak böyle bir hareketin tesirli ve faydalı olacağını düşünerek ihtiyat kuvvetlerimi de hazırlamıştım. Şimaldeki silâh seslerinin kesildiği ve gece karanlığının bastırdığı bir sırada, Ali Fuat paşa'dan gelen bir rapor şunu emrediyordu: «Piyade kıtalarımız vaziyeti icabı şimal-i şarki cihetlerine doğru olan ricatleri üzerine, Kuvay-i seyyare'nin dahi yerlerini bırakarak geri çekilmesi zarureti beyan ile arz olunur.»

Bu emri icabınca mevkiimizi bırakarak şimal-i şarkiye doğru uzaklaşmak değil, bir ümitle kuvvetlerime Köprühan'ın şarkındaki yakın bir vadiye çekilmelerini emrettim. Esasen çok yorgun düşmüş kıtalarımı bir de gece yürüyüşü ile daha ziyade yormayı lüzumsuz buldum.

Bu muharebede azm ve sebatiyle, piyade kıtalarımıza karşı mukabil taarruzla üstünlük gösteren düşman kumandanı Miralay Kondilis, hiç şüphe yok ki, fırkasını muhakkak bir felâketten kurtarmış bulunuyordu. Buna rağmen büyük zayiat vermişti. Vaziyeti tehlikeli idi. Daha emniyetli bir vaziyet alması icap eder di. Geceden istifade ederek Gediz'i boşaltması ihtimali hatıra gelirdi.

ALİ FUAT PAŞA'DAN GELEN BİR RAPOR KENDİ FIRKASININ KÜTAHYA'YA ÇEKİLDİĞİNİ BİLDİRDİ

O gecenın sabahı şafakla beraber Köprühan istikametinde bırakılan süvari keşif kolumuzun düşmana dair gönderdiği rapor bize şu malûmatı veriyordu: «Gediz gece boşaltılmıştır. Köprühan'ın cenubuna çekilen Kondilis fırkasiyle Uşak'tan gelen iki piyade alayı miktarındaki Yunan kuvvetleri birleşmiştir. Köprühan mevkiini tekrar gönderdikleri kuvvetli bir piyade kıtası ile şimdi işgalleri altına almak üzeredirler.»

Bu raporu, bulunduğum vadinin şimal'i şarki cihetlerinde geceyi bizim gibi açık karargâhında geçirdiği tabii bulunan Ali Fuat Paşaya bildirdim. İlâveten

dedim ki: «Yunan kuvvetleri tekrar Gediz'i işgal etmek istiyeceklerdir. Kuvay-i seyyaremiz kat'i surette Gediz'i müdafaaya ve Köprühan şimalinde muharebeyi kabule karar vermiştir. Maneviyatı yerinde olan nizami fırkalarımızdan bir muavenet kıtasının hemen emrime gönderilmesini rica ederim.»

YUNANLILARIN İNÖNÜ CİHETİNDEN BİR TAARRUZLARI BEKLENDİĞİ İÇİN ALİ FUAT PAŞA FIRKASINI ÇEKMİŞ

Buna cevap olarak Miralay Kâzım Bey imzasiyle aldığım malûmata göre, Ali Fuat Paşa bizzat fırkanın biri ile merkezî bir vaziyet almaya lüzum görerek geceden Kütahya'ya doğru çekilmiştir. Sebebi de, Gediz cephesinde fazlaca devam eden muharebe dolayısiyle kuşatılan kıt'alarının yükünü hafifletmektir. Ayrıca Yunanlıların Bursa tarafından İnönü'ne bir taarruzları ihtimali vardır. Bununla beraber, kendi elinde kalan diğer nizamiye kıt'aları ile Miralay Kâzım Bey bizzat Gediz'in Şimali'ne gelerek ihtiyat kuvvetimizi teşkil etmiş, iki dağ topu bulunan bir nizamiye kıt'asını da ateş hattına, doğrudan emrime göndermişti. Kıt'alarımız bu vakte kadar Köprühan'ın Şimalinde Gediz'i müdafaa hususunda tertibat almış, keşif kollarını düşmanla temas için ileri göndermişti.

Öğleden evvel Yunanlılar Gediz'e karşı ileri harekete geçtiler ve aramızda şiddetli ve kanlı bir muharebe başladı. Bu muharebe güneş batıncaya kadar devam etti. Tam akşam üzeri idi, karşımızda bulunan düşman kıt'alarının Uşak'tan gelen bir kıt'a ile takviye edildiği görüldü. Bir müddet sessizlikten sonra Yunanlılar, geceye rağmen, tekrar taarruza geçtiler ve kuvvetli hücumları ile hatlarımız zorlayarak kıt'alarımızı Gediz'e doğru üç kilometre gerideki müdafaa hattımıza çekilmeye mecbur ettiler.

Bu müdafaa hattımız, bizim için çok müsaitti. Bununla beraber Miralay Plastiras'ın emrinde bulunan Efzun alayı üst üste hücumlar yaparak ölmekten ve öldürmekten çekinmediler. Kıt'alarımız ise, üzerlerine

atılan bombaları patlamadan yine düşmana göndermekte, bazan iki taraf boğaz boğaza gelmekte, bu karanlık içinde Türkçe ve Rumca küfürler, boğuk ve acı feryatlar, iniltiler birbirine karışmakta idi. Bunlar muharebenin dehşet ve şiddetini gösteriyordu. Yunanlılar gece bile fasılasız toplariyle mevzilerimize ateş yağdırıyor ve isabet ettiriyorlardı. Biz de muhariplerimizin maneviyat tarafını dikkate alarak imkân nisbetinde topçu mukabelesinde bulunuyorduk. Yunanlıların bol topçu atışları ile mütemadiyen kullandıkları aydınlatma tabanca-

KÖPRÜLÜLÜ KÂZIM PAŞA - İstiklâl mücadelesi sıralarında böyle tanınan şimdi emekli general Kâzım Özalp'ın o sıralarda çekilmiş bir resmi

larının ışıklarından istifade ediyorduk. Efzunların şafak sökerken yaptıkları son bir hücum müdafaa hattımız önünde büyük zayiatla püskürtüldü. Fakat vatanı kurtarmak için son gayretini harcayan kıt'alarımız yeni bir düşman hücumunu aynı mevzilerde def etmeye muktedir olamıyacak derecede yorgun düşmüş bulunuyordu. Gece yüzünden zayiatımızı tesbit edemiyorduk. Şu kadar ki yaraları sarılıp geriye gönderilenlerin sayısı dehşet verici idi. Bu kanlı gece muharebesinin neticesi ne olacak? Harb talihi hangi tarafa yüz çevirecekti? Bu da bizce henüz meçhuldü. Sabaha karşı merkez müdafaa hattımız karşısı sakinleşti ise de sağ ve sol kanatlarımız da bazan hafif, bazan sağnak şeklinde çarpışmalar devam ediyordu.

Muharebe meydanlarında, çoğu zaman hükmünü gösteren esrar ve müphemlikler vardır ki, netice üzerinde mühim roller oynar. Düşman, düşmanın halini bilmez, derler. İşte bu esrar, bu gece savaşının son safhalarında hükmünü icra ediyordu. Şafak sökmüş, güneş doğmuştu ki, biz o zaman Yunan kıt'alarının bozulup çekilmekte olduklarını anladık. Halbuki düşmanın tekrar merkezden kuvvetli bir taarruza geçeceğini sanarak şafakla beraber söyle bir vaziyet almaya başlamıştık.

KUVVETLERİMİZİN ÇOĞUNU GEDİZ'İN CENUBUNDA ORMANLIK VE ARIZALI YERLERE ÇEKMİŞTİK.

Merkez ve sağ cenahtaki müdafaa hatlarımızda hafif bir örtü kuvveti bırakarak, geri kalan kuvvetlerimizin çoğunu Gediz'in Cenub-i Şarkî istikametindeki ormanlık ve arızalı yerlere çekmiş yerleştirmiştik. Eğer düşman yeniden taarruz ederse, örtü kuvvetlerimiz bu hücum karşısında tedricî olarak Gediz'e doğru çekilecek, topçumuz dahi çekildiği Gediz önündeki yeni mevzilerden hem çekilen kuvvetlerimizi koruyacak, hem de hücum eden Yunan kuvvetlerine büyük kuvvetlerimizin o istikamette bulunduğu kanaatini verecek, düşmanın dikkatini o tarafa çekecekti. Düşman böylece ilerledikten sonra vakti gelince, yan ve gerilerinden büyük kuvvetlerimiz düşman üzerine yükleneceklerdi. Bu, kuvvetlerimizin son ve mümkün olan fedakârlığını teşkil ede-

cekti. Bu tertibi tamamlarken Gedizin Şimal sırtlarında ihtiyat kuvvetimizi teşkil etmekte bulunan Miralay Kâzım Beyden bir rapor aldım, hülâsası şu idi :

«Garp Ordusu Kumandanı Ali Fuat Paşadan aldığım müstacel bir emir üzerine kıt'alarımla beraber hemen Kütahya istikametine gidiyorum. Sebebine gelince, Yunan erkânı harbiyesinin Gediz civarındaki muharebedeki üstünlüğümüzü gidermek ve küçültmek için, Bursa cephesinden İnönü'ne doğru taarruz nümayişine başlamalarından ileri geldiği anlaşılıyor.»

BEN GEDİZ MÜDAFAASINA HİÇ BİR TARAFINCİDDİ VE TESİRLİ OLACAK MUAVENETİNİ BEKLEMEDEN BAŞLAMIŞTIM

Evet, Ali Fuat Paşanın hayalinde daima beslediği böyle bir hareket vukubulmuş olacaktı. Esasen ben bu son Gediz müdafaasına hiç bir tarafın ciddî ve tesirli olacak bir muavenetini ümit ederek başlamış değildim. Bütün gece devam eden muharebe sonunda talihi harp bize gülmüştü.

Şu kadar ki düşmanın bu mağlubiyetinden mümkün olduğu kadar faydalanmaya kâfi derecede dinç bir kıtamız olsun kalmamış bulunuyordu. Eğer böyle bir kuvvet bulunsaydı, karşımızda çekilmekte olan ve netice itibariyle Uşak şimendüfer hattına dayanarak daha gerilerde tutunabilen bu mağlup düşman kıtalarını daha uzun zaman Uşak'ın cenup cihetlerine atabilmek gibi bir fırsat ortaya çıkmıştı. Bununla beraber 26/9/336 günü düşmanın hezimet derecesindeki bu çekilişini süvarilerimiz yine de takipte kusur etmemiş, düşmanı Uşak'ın beş kilometre şimalindeki asıl mevzilerine kadar kovalamıştı.

Yunanlılardan geri alınan arazi yalnız Gediz ve etrafı olarak kalmayarak, sonraları Sımav ve Demirci şehirleri de dahil olduğu halde askerlik noktasından mühim ve geniş bir mıntaka tekrar elimize geçmişti.

Kuvay-i seyyare'nin bu galibiyeti Yunanlılar üzerinde büyük bir tesir yaratmış, Venizelos hükûmeti düşmüş, hattâ Venizelos - ki küçük Asya Yunan istilâsının

başlıca müsebbibi idi - Yunanistanda tutunamıyarak Avrupaya kaçmıştı. Evet, Venizeloscu ve inatcı kumandanların elinde bulunan bu Yunan kıtalarının mağlubiyeti, Yunanistandaki umumî seçimlere tesadüf etmiş, muhalif partiler için bu mağlubiyet bir koz, bir hücum vesilesi olmuştu. Venizelos taraftarları da tereddüde düşmüş, velhasıl Anadolu'ya ait ucuz ve kolay istila tahminleri ve kanaatleri bu mağlubiyetle sarsılmış, neticede Venizelos kabinesi düşmüştü.

Venizelos düştükten sonra kral Kostantin yerine gelmiş, Anadoludaki Yunan ordusunun idaresi kralcı zabitler ve kumadanlara devredilmiş, böylelikle tecrübeli kumandanlarını kaybeden karşımızdaki ordu içinde fır kasızlık çatışmaları hararetlenmişti. Tabiatiyle bu yüzden ordu da askeri kuvvetini kaybetmişti.

GEDİZ MUHAREBESİNDE 200 ŞEHİT VE 500 YARALI VERMİŞTİK, TECRÜBELİ KUMANDANLARIM DA BUNLARIN ARALARINDA İDİ

Gediz muharebesinde kaybımızı tesbit ettik: 200 şehit, 500 yaralı vermiştik. Şehitler arasında Eskişehir Milis süvari alayından Erkân-ı Harb yüzbaşı Necip, akrabalarımdan bir müfreze kumandanı olan İbrahim bey ve onbeş kadar diğer müfreze kumandanları vardı.

Kemalettin Sami paşa hatıratında bu Gediz muharebesini bambaşka bir şekle sokarak diyor ki. «Ali Fuat paşa, Ethem beyin arzusuna tabi olarak Gediz'deki Yunan fırkasına taarruz ettiler. Dağınık ve başıbozuk kıtalarla muvaffak olamayarak düşmana fırsat verdiler. Bunun için Ali Fuat paşayı alarak Miralay İsmet beyi onun yerine Garp cephesi ordu kumandanlığına gönderdik. Gediz harbinin icrasına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye zaten razı değildi.»

Buna cevap olarak şunu söylerim ki, Gediz için döğüştüm, millete ve orduya Gedizle bir çok şeyler kazandırdım. Birinci günü nizami kıtaların mağlubiyetine sebep, daha ziyade havanın fenalığı idi. Gerçi Ali Fuat paşa'nın birinci gün hemen çekilmesini ben de önce doğru bulmamıştım. Sonraları hislerime mağlûp olmak

ta devam etmiyerek makul düşündüm ve pek de haksız olmadığına karar verdim. Çünkü Ali Fuat paşa, İnönü'nü ve diğer mühim noktaları göz önünde tutmaya mecburdu. Çünkü kendisi cephe kumandanı idi. Ben ise yalnız Gediz ve civarını düşmandan geri almayı düşünen bir fırka kumandanı idim. İdaremdeki kuvvetlerle de bu maksadımı fazlasiyle yerine getirmiştim. (9)

Bu muharebeden bir kaç gün sonra, Kuvay-i seyyare kumandan muavini bulunan Tevfik bey, Gördes şehrini dahi ufak bir çarpışma sonunda düşmandan geri almıştı. İşte böyle iyi bir neticeye ulaşmış muharebeden dolayı «Ali Fuat Paşa'yı azlettik, yerine ikiye ayrılan Garp cephesine Miralay İsmet ve Miralay Refet beyleri tayin ettik» diye izahatta bulunan Mustafa Kemal paşa ve arkadaşları demek istiyorlar ki, güya Ali Fuat paşa'nın zamanında ve bu muharebenin zarar ve ren neticeleri itibariyle, Yunan ordusunun lehinde bir vaziyet hasıl olmuş ve bu yüzden haklı olarak bu yeni kumandanların tayinlerine lüzum görülmüş. Halbuki bu tayinlerin sebepleri bu değildi.

ALİ FUAT PAŞANIN YERİNE GARP CEPHESİ KUMANDANLIĞINA İSMET BEY TAYİN EDİLDİ

Kumandan değişikliğinin hakiki sebebini izaha gelince, ondan sonra cereyan eden haller dahi bize anlatır ki, İsmet ve Refet beyler, Mustafa Kemal paşa'nın, müsait zamanların gelmesinden faydalanarak, Ethem ve kuvvetleri aleyhindeki düşüncesine ve plânına tamamiyle vakıf bulunuyorlardı. Ali Fuat paşada isc, böyle bir plâna iştirak kabiliyeti bulamamışlardı.

Pekiy, ben neden zararlı görülmüştüm. Bu zatlar niçin aralarında anlaşmışlardı. Bunlar görüyorlardı ki, bundan sonra Kuvay-i milliye namına iç ve dışta pek müsait vaziyetler olacak, Ethem'in ve etrafının umumî efkârda kazandığı mevki ve itimad sayesinde kendilerinin her teşebbüsüne engel teşkil edecektim. Evet, Kuvay-i milliyemiz için Anadoluda millî misak hudutlarımız dahilinde halledilmesi müşkül hiçbir mesele kalmamış gibi idi. Avrupa devletleri adetâ birbirleriyle re-

(9) *Buna ait not 209 uncu sayfadadır.*

kabet eder derecelerde lehimize dönmüştüler. Dış siyasetimiz müsait bir vaziyet gösteriyordu. Şark hudutlarımızda Ermeni gailesi çoktan muvaffakiyetle ve arzuya uygun şekilde halledilmiştir. Adana ve civarında mahdut bir sahada kalmış bulunan Fransızlarla müteakereke yapılmış, esirler alınıp verilmiştir. İşgalleri altında bulunan arazimizi de boşaltmaya hazır bulunduklarını belli olmuştur. Hepsinin başında bulunan İngilizler ise, Yunan ordusuna dayanan ümitleri boşa çıkmıştır. Umumî muharebede galip gelen devletlerin dahilî vaziyetleri de gittikçe berbatlaşıyordu. Bizim için esas mesele, anadoluya çıktığına çoktan pişman olmuş bulunan bir Yunan ordusu idi ki, maddî ve mânevi bakımdan bunun da bir enkazdan ibaret olduğuna delâlet eden haller çoktu.

Bana tevcih edilen isnatlardan biri de şöyle idi: «Ethem serkeş, emir dinlemez, danışma kabul etmezdi. Nizamiasker teşkilâtına muhalefet, ordunun kuvvetlendirilmesine karşı kordu. Bu doğru değildir. Ethem ve muhiti değil mi idi ki, işin başından beri ordu ve nizamî teşkilâtı temsil eden kıtalar, müşküller önünde dağıldıkça toplamış, millet arasında birliği sağlamakta vasıta olmuş, orduya şeref'ini kazanma fırsatlarını temin etmişlerdir.

Gediz muharebesine gelince, ben rahatsızlığıma rağmen Ali Fuat Paşanın arzu ve ısrariyle Gediz muharebesine bizzat katılmış bulunuyordum. Birkaç gün devam eden meşakkat ve yorgunluk midemin rahatsızlığını arttırmış, Kuvay-i seyyare cephenin idaresini büyük kardeşim Tevfik beye bırakmış, tekrar istiraat ve tedavi maksadiyle Kütahyaya gitmiştim. Bundan sonra arasıra hususî surette dâvet edilmek suretiyle veya kendi arzumla Ankara veya Eskişehire gidip geliyordum.

Cepheden Kütahyaya dönüşümün arası pek açılmadan, Ali Fuat Paşanın yerine Garp Cephesi Kumandanlığına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet bey tayin olunarak Eskişehire gelmişti. İki aydan beri Konyada bulunan Dahiliye Vekili Miralay Refet beyin ü-

zerine ilâveten cenup cephesi kumandanlığı ihdas edilerek verilmişti. (10)

Kendisinin Konya civarında yeni atlı piyade teşkilâtı ile meşgul bulunduğunu öğrenmiştim. Bu zat, lüzumsuz ihdas edilen cenup cephesi Kumandanı sıfatiyle Afyon Karahisar cephesinde vazıyet almış bulunuyordu. Dahiliye Vekilliği de uhdesinde kalması garip görülmüştü.

Cephe kumandanlarının değiştirilmesinin mahiyeti çok geçmeden eserleri ile meydana çıkıverdi. Kuvay-i seyyare ve şahsım aleyhinde bir plânın tatbikine doğru ilk adımlar böylece atılmış bulunuyordu. Evet, bu değişikliğin hakiki sebebinin böyle olduğunu teyid eden propagandalar da arası çok geçmeden yayılmaya başlamıştı. Bir kaç gün öncesine kadar millî kahraman diye alkışlayan ve hâlâ da yüzüme karşı gülen ve beni okşayanların bana karşı emri vakiler yaratmaya çalıştıkları haberleri geliyordu. Ve bunlar birer suretle doğrulanıyordu.

ORDU İÇİNDE ALEYHİMDE GENİŞ PROPAGANDALAR HUSUSİ ADAMLAR VASITASIYLE YAYILIYORDU

Evvelâ ordu arasında propagandalar yayılıyordu, ve bunların yayılmasına memur edilenlerin başında Garp ordusu baş baytarı miralay Galip bey vardı. Bunların mahiyeti esas itibariyle şöyle idi: «Kuvay-i seyyare kumandanı Ethem bey hastalığını bahane ederek cephenin işlerini biraderi Tevfik beye bırakarak gerilerde başka şeylerle uğraştığı anlaşılıyor. Evet, aslâ rahat duruyor sanmayınız. Ethem bey sözde tedavide, Halbuki hiç durmadan merkez ve şehirlerde mahiyeti belirsiz bir takım hususi teşkilatla gizli ve açık çalışmaktadır. Millet ve Meclis nezdinde her istediğini yaptırabilecek bir nüfuza sahip! Ali Fuat Paşa'nın müsamahalı taraftarlığı kendisini lüzumundan fazla şımarttı. Evet, zaman ve hâdiseler de bunun sivrilmesine

(10) *Buna ait not 211 inci sayfadadır.*

yardım etti. Ethem beyin hizmetleri inkâr edilemez. Lâkin acaba maksadı vatanperverane ve sadıkane midir? Son tutumları düşünülmeğe değer Miralay İsmet beyin kumandanlığına itiraz ediyor. Refet beyi hiç istemiyor. Çünkü bunlar Ali Fuat paşa gibi Etnem beyin tesiri altına girmeyecek ve istediği gibi oyun oynamasına meydan vermiyecekler. Kardeşi Tevfik bey ise küstah, geçen gün telefonla cepheden emir vermiş. Kütahya merkez kumandanı vasıtasiyle Kütahya mutasarrıf vekilini evinden hakaretle aldırıp şehirden tard ettirmiştir. Bunun kabahati güya asker kaçaklarını koruyormuş. Hattâ takipleri hususunda müsamahalı davranıyormuş.

Ankara hükûmeti, bu mutasarrıf vekilini vazifesine geri göndermek isteyince Tevfik bey telgrafla An-

MUSTAFA KEMAL PAŞA — Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa bir cephe gezisi sırasında, kendisine hoş geldiniz diyen bir öğrenciyi dinliyor.

kara'ya şu cevabı vermiş: Bu fesâdcıyı geri gönderirseniz asarım.

Kuvay-i seyyare zabit ve efradı, nizamî kıtalar kumandanları ve askerleriyle kıyas edilemeyecek kadar fazla maaş alıyorlar. Bütün müdafaa-i milliyye cemiyetleri Ethem'in nüfuzu altında. İstediği parayı derhal gönderiyorlar.

Kuvay-i seyyarede Çerkesler çoğalıyor, Çerkes zabit ve efradına daha fazla imtiyaz veriyor. Bunların nazarında başkaları sıfır. Halbuki Kuvay-i seyyare namı altında bidayetten beri şimdiye kadar Ethem beyin emrinde ölen, kan döken ekseriyetle Türkler değil mi? Böyle olduğu halde nam, şöhret ve şeref başkalarının.»

Yüksek rütbeli iki kumandan beni vasıtalı olarak ikaz ettiler. Bunlardan başka sevenler de her propagandayı bana yetiştiriyorlardı. Biri şöyle diyordu: «Ethem bey, Meclis vasıtasiyle tehlikelerin önüne geçmekte ihmalkâr davranmasın.»

Bu tavsiye üzerine, Kütahya telgrafhanesinden Ankara'da bulunan büyük biraderim mebus Reşit beyi makine başına çağırttım. Aramızda şu konuşma geçti:

«Ben - Ordu arasında hususî vazifeliler vasıtasiyle aleyhimizde fesadı propagandalar tevil kabul etmez bir halde, vefasızca devam ediyor. Gün geçtikçe müzminleşen bu vaziyeti tamir edilemiyecek bir raddeye gelmeden, Büyük Millet Meclisinin alenî müzakeresine götürünüz. Bu hususu size daha evvel de söylemiştim. Anladım ki siz hâlâ kandırılabiliyorsunuz. Fakat iyi niyete dayanan bu ihmalinizin acı neticeleri itibariyle sonraları siz de nedamet duyacaksınız. Bilmeyerek âlet oluyor, onlara fırsat kazandırıyorsunuz. Ben her şeyden ziyade şuna teessüf ederim ki, Kuvay-i milliyemiz arasında çıkacak bir uygunsuzluk karşımızda bulunan Yunan ordusuna yeniden cesaret, ümit ve hayat verecektir.

Reşit bey - Bu meselenin Meclisin açık müzakeresi ne getirilmesinde siyasî mahzur bulunduğunu iddia eden samimî dostlar var. Bu, yabancılara akseder, içerdeki fesadcılar bundan faydalanır, diyorlar. Artık ben

de kanaat getirdim. Mustafa Kemal Paşa'dan ısrarla icraat isteyeceğim. Eğer yine vaadde devam ederse gizli celse isteyeceğim. Siz sabırlı olunuz. Neticeyi bildiririm.»

Sonradan haber aldım. Mustafa Kemal Paşa, Reşit beyi yine ikna etmiş. Meclisde gizli de olsa bu hususda bir celse yapılmasına lüzum kalmadı. Ben ise, sancılar içinde kıvranıyor, ümitle iyi neticeler bekliyordum. Oysaki aleyhimdeki propagandalar artıyordu.

REFET BEY İKİ BUÇUK AYDANBERİ BANA KARŞI KONYA'DA SUVARİ KITALARI HAZIRLIYORDU

Dahiliye vekili Refet bey iki buçuk aydan beri Konya havalisinde bana karşı kıtalar hazırlıyordu. Beri tarafta Kuvay-i Seyyare'nin Uşak cephesine bitişik mıntıkasındaki Refet beyin emrine giren Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin bey hususî surette Refet beyden aldığı emre uyarak, kuvvetlerimiz arasına gönderdiği adamlar vasıtasiyle Türklük - Çerkeslik cereyanını yaratmak, uyandırmak gayretinde idi. O Refet bey ki, evvelce de anlattığım gibi, benim delâletimle Dahiliye Vekâletine gelebilmişti. Refet bey bir vehim ve mesuliyet korkusu ile bana karşı vaziyet alıyordu. Refet beyin Dahiliye Vekâletine gelmesine yardım etmiştim. Fakat bir müddet sonra bir muharebe esnasında cephede vukubulan bir karar dolayısıyla, Refet beyin daha önceki bir hâtası meydana çıkmıştı. Ve buna ait evrakı Eskişehir İstiklâl Mahkemesine göndererek, Refet beyin derhal muhakeme altına alınmasını istemiştim.

Şöyle ki, tedip kuvvetleri kumandanlığımın son devrelerinde Yozgattan ayrılışım sırasında Refet bey ufak bir müfreze ile Çorumda kalmıştı. Bir müddet sonra Ankaraya dönerken Alaca ve Yozgattan geçmiş, bu ralarda kendisine fevkalâde bir kumandan süsü vererek, bastırılmış isyanlar dolayısıyla bana silâhlarını teslim etmiş bulunan halka karşı, nümayiş mahiyetin de tehditler savurmuş. Bu arada kendilerini af edip el

lerine vesikalar verdiğim bazı kimseleri yanına çağırtıp bu vesikaları tetkik ettiği sırada «bunlar Ethem beyin salâhiyeti dışındadır, ama sizinle sonra görüşeceğiz» gibi bir takım boşboğazlıkları ile, bilhassa bütün Anadoludaki Alevilerin ruhanî reisi bulunan Dede Galib'i ve çevresini şüpheye düşürmüştü.

Gerçi Galip bey isyanla üçüncü, belki de ikinci derecede alâkalı ise de ben bu zata cephede hizmet gördürmek üzere 500 mevcutlu bir süvarı müfrezesi kurdurmuş, silâh ve cephanelerini techizatını kendisine tedarik ettirmiş, müfrezeyi kendi oğlu Gazi beyin idaresinde birlikte alıp cepheye getirmiştim. Hattâ Demirci muharebesinde bu müfrezenin yararlığı bile görülmüştü.

MİRALAY REFET BEYİN ESKİŞEHİR'DEKİ İSTİKLÂL MAHKEMESİNE VERİLMESİNİ İSTEDİM

Dede Galip bey, teşekkür ve iltifatımdan çok memnun kalmıştı. Kendisinden millî gayemize hararetli bir taraftar olacağı vaadini de almıştım Alevî tayfası gibi Orta Anadoluda yaşayan kuvvetli bir topluluğu gayemize daha ziyade bağlamak hususuna ehemmiyet vermek istiyordum. Fakat bunu yapamamanın üzüntüsü içinde iken, Refet beyin bu hareketi uygun değildi elbet. Tuhaftır ki o zamanki tedip günlerinde Refet bey pek uzakta olmadığı halde Alaca'nın semtine bile uğramamıştı, kendisinin Alaca'da söylediği sözler bir müddet sonra cephede tesirini gösterdi. Düşman karşısında bulunan müfrezesine, bu sözleri aksetmiş ve Yunan fırkasının ilk Gediz'i işgal ettiği sırada Alaca müfrezesinden 150 kişilik bir grup «mademki geçmişe ait bir isyan dolayısiyle af edilmeyeceğiz, madem ki evlerimizde çoluk çocuğumuz, dedemiz hakaret görüyorlar. Neden Yunan karşısında şu kadar zahmet ve meşakkat arasında ölelim» diyerek, muharebe günü kargaşalıktan faydalanarak kaçmışlar. Sonra tekrar Alaca'ya giderek asayişi tekrar bozmaya başlamışlar. Bunun zararı oldu, bu müfrezeye bırakılan bir köyü ve hattâ Gediz'i düşman kolaylıkla zabtetti.

Aylarca evvel yüzlerce kilometre gerilerde Refet beyin bir hatâsının zararları böylece görülmüştü. 150 kişinin firarına bu sözlerin sebep olduğu tesbit edilince, hazırlanan evrakla beraber, Dahiliye vekili Refet beyin muhakeme edilmesini, bu gibi meselelerle doğru dan doğruya alâkalı bulunan Eskişehir İstiklâl mahkemesine bildirmiş, usulen vaziyetten Meclis riyasetini de haberdar etmiştim.

Eskişehir mahkemesi meseleye ehemmiyet verdi, Refet beyi çağırarak sorguya çekme lüzumunu duydu. Meclis Başkanlığına bir tezkere yazarak Refet beyin Eskişehir'e gönderilmesini istedi. Bunun üzerine araya Mustafa Kemal Paşa ile İsmet bey girdiler. İsmet bey o sırada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunuyordu. Ayrı ayrı bu işin mahkemeye gitmemesini, mahkemenin buna bakmaktan sarfı nazar etmesini istediler. Bu olmazsa mahkemenin bir müddet tehirini dilediler. Ben de bunun üzerine muhakemenin bir müddet geri bırakılmasına muvafakat ettim. Böylelikle de muhakeme geri kaldı.

İşte bu geri bırakma müddetinin sonlarında idik ki mahkemeden beraet etmesine imkân göremiyeceğini anlayan ve şunun bunun vasıtasiyle benden af dileyen Refet bey, şefaatçileri tarafından bir emrivâki suretiyle garp cephesi kumandanlığına tayin edilmiş bulunuyordu. Mahkemede evrakı bulunan bir maznunun Dahiliye Vekâletinde bırakılması kanuna aykırı iken, bir de buna ilâveten geniş bir selâhiyetle lüzumsuz olarak ihdas olunan bir cephe kumandanlığına gönderilmesi nasıl doğru olabilirdi?

Kuvay-i Seyyare ise karargâhı Gediz olmak üzere, düşmanla karşı karşıya temas halinde bulunuyordu. Son Gediz muharebesinden beri üzerinde kalan Uşak'ın şimal istikametinden başlayıp da Gördes'in garbına kadar uzanan cephede vatan vazifesinde idi. Bana karşı tertip hazırlayanlara gelince, beni adeta felçli gibi Kütahyada bulunduran hastalığım onlara cesaret veriyordu. Hayatımı en işe yarar yıllarını ve tesadüfün bana bahşettiği müsait zeminleri temiz kalple vatanın selâmetine, gayenin elde edilmesine harcamış, dayanıl-

maz vatan hizmeti uğrunda vücudumu yıpratmış, mânen ve maddeten zayıf ve bitkin düşmüş bir halde idim. Herkesi dış haliyle kabul etmek, temiz kalple hakkından feragat eylemek kadar, yani ihtiyatsız bütün varlığını sarfetmek kadar zavallılık yokmuş. Ben bunu artık anlamış gibi idim. Fakat can huyun altındadır, derler. Ben bunu bilerek aldanmaktan kendimi alıkoyamı yordum. Mustafa Kemal Paşa ile İsmet beyin, hatayı düzeltmeye çalıştıklarından bahseden haberleri, Ankara dan Kütahyaya birbiri peşi sıra gönderilmekte olan mebus heyetleri takip ediyordu.

KARDEŞİM REŞİT BEYİN DÜŞÜNCE VE HAREKETLERİ YÜZÜNDEN KUVAY-İ SEYYARE MÜŞKÜL HALE GİRDİ.

Sırf vakıt kazanmak ve tertipleri tamamlamak hususunda vakit kazanmak için gönderdikleri sonraları pek acı bir surette tahakkuk eden mezkûr heyetler arasında, bana bağlı ve samimi olan insanlar da vardı. Kardeşim Reşit bey ve Eskişehir mebusu Eyüp Sabri bey başta geliyordu.

Reşit bey, ötedenberi Mustafa Kemal Paşa'nın tehlikede düşünüyor ve konuşuyordu. Onun bu düşüncelerine uygun hareketleri, iledir ki, kuvay-i seyyare gibi kurtarıcı bir kuvveti müşkül bir hale düşürmüştür. Diyebilirim ki, Mustafa Kemal Paşa esas teşkil eden bu hususdaki muvaffakiyetlerini Reşit beye borçludur.

Garp ordusu kumandanlığına geldiği zamandan beri hareketleri sözlerine hiç uymayan Miralay İsmet beyin fiilen muhasım bir alacağı zamandan önceki şu günlerde Eskişehirden bir otomobil göndermişti. Muhtasar olarak çektiği telgrafında da, arasıra cepheyi tefti̇şe gitmem gerektiği zaman, bu otomobilin işime yarayacağını bildirmişti. Halbuki öteyandan cereyan eden aleyhtarlık elle tutulacak kadar aşikârdı.

İtiyadım dışında olarak, ben bu günlerde 15 kadar muhafızımla ve hususî doktorumla trene binerek Kütahyadan Eskişehire gittim. Maksadım ordu kumanda-

nı İsmet bey ile karşı karşıya gelip ihtilâflı meseleler hakkında yüzyüze kendisi ile görüşmekti. Bundan sonra da Ankaraya geçip Mustafa Kemal Paşa ve diğer icap edenlerle konuşmak istiyordum. Bu temaslarla, pek uygunsuz bir şekle girmekte olan aradaki şu hale nihayet vermek imkânının mevcut olup olmadığını araştırmak gayemdi. Akşamdan evvel Eskişehir'e vardım. Orada belli olan yerimde dinlenirken kuvay - i seyyare'de yüzbaşı İsmail Hakkı efendi akşam üzeri çıka geldi. Kendisi izinli olarak Eskişehir'de bulunuyormuş. Kendisine şu emri verdim:

YÜZBAŞI İSMAİL HAKKI EFENDİYE EMİR VERDİM. GİT, BAK, İSMET BEY MAKAMINDA İSE KENDİSİYLE GÖRÜŞMEK İSTEDİĞİMİ HABER VER !

— Git, bak, ordu kumandanı İsmet bey makamında ise anla. Kendisini gör, ziyaretine gideceğimi haber ver.

Yüzbaşı gitti, bir saat sonra geldi. Güneş batmıştı, bana şu cevabı getirdi:

— Karargâh kumandanını gördüm. Ordu kumandanı Paşa meşgulmuş. Bu akşam kimseyi kabul etmeyiniz, diye emir vermiş. Yarın gelirlerse paşayı görebilirler, dedi kumandan.

Bu cevap beni büyük bir hayrete düşürdü. Düşünceye daldığımı gören ve henüz yanımda ve ayakta duran yüzbaşı, beni şu sözleri ile uyandırdı:

— Efendim, orduda kuvay-ı seyyaremizin irtibat zabiti ile dün konuşmuştum. Onun söylediğine göre, İsmet Bey, bugünlerde hastahaneden çıkmış kuvay-ı seyyare zabitlerine tesadüf ettiği zaman onlara tekdir ve hakaret etmek için bahane arıyormuş. Ben de karargâh zabitinden usul dışı nezaketsizce bir muamele gördüm.

Bu sözler, ıstırabı altında inlediğim hastalığı gerdiği asabım üzerinde öyle bir kırbaç tesiri yaptı ki, hiç bir tarafta samimiyet ve ciddiyet eseri görünmeyen bu müşterek hayata mutlaka nihayet vermeliyim, bu artık kaçırılmaması lâzım bir fırsattı, yeter ki İsmet Bey

ile karşılaşayım, hele bana karşı da ufak bir istihfaf göreyim, diye düşündüm. Ve içimden böyle bir hal karşısındaki kararımı da vermiştim. Gönül heyecanı ile oturduğum yatağımdan fırladım. Arkadaşlarıma seslendim:

— Arkamdan gelin!

Hep beraber sokağa fırladık. Karargâha doğru yürüdük. Karargâh oturduğum eve uzak değildi. Yürürken en güvendiğim arkadaşlarımdan ikisine bazı talimat verdim. Karargâh kapısına yaklaştık. Çifte nöbet bekliyen askerler emir almış olacaklar ki:

— Yasaktır, efendim, nöbetçi zabitine haber verelim. dediler.

Birisi zili çekmek istediyse de, bundan menedildi. Nöbetçilerin yanına arkadaşlarımdan dördünü bırakarak diğerleri ile nizamiye kapısından içeriye daldım. Bu atakla İsmet Paşa karargâhının kapısı bizim idaremize geçmiş demekti.

İSMET PAŞA'NIN KAPISINI VURMAMLA BERABER İÇERİYE GİRMEM BİR OLDU

Sür'atle İsmet Paşanın bulunduğu ikinci kata çıktık, Yaver ve erkân-i harplere mahsus odanın kapısına bakan merdivenin başına iki nöbetçi diktikten sonra, koridorun nihayetinde bulunan kumandanlık odasının kapısında kendimi buldum. İsmet Paşanın kapısını vurmamla beraber açıp içeri girmem bir oldu. Diğer arkadaşlarımı zuhurata tabi ve koridorda emrime intizar vaziyetinde bıraktım. Şu ufak ihtiyat tedbiri hiç bir sazıltıya meydan vermeden, adeta bir makine sür'at ve intizamiyle alınmıştı.

İsmet Paşa koltukta idi, Karşısında ayakta levazım reisi duruyor, yüksek sesle kendisine bir şeyler söylüyordu. Reisin en son işittiğim sözü kuvay-i seyyare idi.

Odaya girmemle beraber levazım reisi başını çevirerek beni görmüşü. İsmet Bey daha sonra gördü. Şaşırmış bir halde ayağa kalkarak kısa bir tereddüt anı geçirdi. Sonra gergin adımlarla bana doğru geldi, yüzündeki şaşkınlık tebessüme çevrilmişti.

Ellerimi tutarak, nabzımı yoklayarak, kollarımı ok-

şayarak:

— Ne vakit teşrif buyuruldu? Sizi ateşli ve sıkıntılı buldum. Rahatsızlığınız nasıl oldu? diye beni masaya doğru çekti. Karşı karşıya oturduk. Levazım reisi ayakta şaşkın bir halde bizi seyrediyordu.

İsmet Beye hitap ettim:

— Beyefendi, müsaade ediniz de levazım reisi bey bizi yalnız bıraksınlar.

İsmet bey işaret edince, reis elindeki kâğıtları masa üzerine bırakıp çıktı. Ve ben hemen İsmet beye şunları söyledim:

«Samimiyetten eser kalmayan ve sizinle müşterek olan hayatımıza son vermeye geldim. Şu günlerde cereyan eden maskeli ve maskesiz aleyhtarlıklardan maksad nedir? Eğer bana ve Kuvay-i seyyareye artık lüzum kalmamışsa bunu açıkca söyleyiniz, derhal bu fedakâr kuvveti dağıtmaya amadeyim. Görüyorsunuz ki, hastayım. Fikren ve bedenen istirahate muhtacım. Beyefendi ben sizinle açık ve ciddi görüşüyorum ve öyle cevap istiyorum.»

İsmet bey şu cevabı verdi:

«Allah şu fesadcıların cezasını versin. Samimiyetle söylüyorum ki sizi Ali Fuat paşa'dan fazla seviyorum. Takdir ediyorum. İtimat ediniz, emin olunuz, memleket müdafaasında size ve kuvvetlerinize lüzum kalmadığı kanaatinde değilim. Fakat görüyorum ki bire bin ilâve eden münafıklar sizi hakkımda tereddüde sevketmişler, bütün bu anlaşamamazlıkların giderilmesini, eskisi gibi samimiyet ve dostluğun iadesini arzu ediyorum. Bundan sonra da sizden başka şekilde hizmetler bekleniyor. Ben sizin gibi arkadaşların fedakârlığına güvenerek ordu kumandanlığını kabul edip geldim. Sizinle başbaşa verip anlaşmak için fırsat aradığım halde işlerin çokluğu yüzünden ve dedikodulardan fırsat bulamadım. Evvelâ şu nu söyliyeyim ki, hizmetinizle mütenasip bir askerî üniforma içinde sizi görmek isterim. Rütbenin derecesini tayin size ait. Karar ve emri almak benim vazifemdir.

Miralay Refet bey meselesine gelince, İstiklâl Mahkemesine verdiğiniz evrakı geri aldırınız. Ve bu muhakemenin iptaline gayret ediniz. Bunu rica ederim. Emin

olunuz, Refet bey sizi daima takdir edenlerdendir. Size istediğiniz yerde tarziye verecektir. Hattâ isterseniz elinizi öptürürüm. Refet bey istikbalde çok işimize yarayacak, her ikimizin de samimî ve gizli bir arkadaşımız olacaktır. Size bu samimî sözlerime karşı vereceğiniz cevabı bekliyorum.»

İsmet bey kulaklarını avucunun içine alarak ve gözlerini gözlerime dikerek vereceğim cevabı bekliyordu. Şöyle konuştum:

RÜTBE MERAKLISI OLMADIĞIMI, ARKADAŞLARIM ARASINDA TERFİE LÂYIK İNSANLAR BULUNDUĞU CEVABINI VERDİM

«Şahsıma gösterdiğiniz teveccühe teşekkür ederim. Evvelâ şunu söyliyeyim ki, ben rütbe meraklısı değilim. Ben mütareke sonlarındaki fevkalâde hal içinde müdafaasız kaldığını gördüğüm vatanın müdafaası için ortaya atıldım. Sırası düştü ki, zararlı gördüğüm bazı vatandaşları, hattâ diyebilirim ki, bazı akrabamın adlî icraat sırasında müsamahasızca idam kararlarını imza ettim. Rütbe alsam halk nazarında küçülürüm. Halk haklı olarak diyebilir ki, Ethem bu insafsız ve gaddarca icraatını vatanın kurtuluşundan ziyade rütbe ve mevki kapmak için yapmıştır. Kuvvetlerim arasında terfie ve taltife lâyık bir çok zabit var. Ben bu lütfu onlara lâyık görürüm.

Refet beyin muhakemesine gelince, o zatla hiç bir şahsî alış verişim yoktur. Bu, bir adlî meseledir ki, hukuk-u umumiyeyi alâkadar eder. Fevkalâde hal icabı bu gibi meseleleri de takip ve tetkike İstiklâl Mahkemesi memurdur. Bu muhakemenin lüzumsuzluğunu iddia ve Refet beye ait evrakın geri alınmasına teşebbüs ise, müdahale mahiyetinde olur. Bu suretle de İstiklâl Mahkemesinin mânası kalmaz. Hem nasıl olur anlayamadım. Mahkemede beraet etmesine imkân görülemeyen bir maznunun Dahiliye Vekâleti kâfi bir hatâ iken ona bir de Cenup cephesi kumandanlığı verilmesi! Yarın Ankara'ya geçeceğim, dönüşte tekrar görüşmek isterim. Karargâh kumandanınızı da ikaz etmenizi rica ederim,

beni bu akşam size karşı biraz nezaketsizce harekete sevkeden onlar olmuştur.»

Dedim ve kalktım. İsmet beyin konuşması tasavvurlarımı değiştirmeme sebep oldu. Sözleri arasında şahsıma ait olanları içinde samimiyet yok değildi. Fakat bunlar entrika icabı idi. Veda ederken hararetle elimi sıkan İsmet beyin son sözü şu idi:

«Ankara dönüşü her halde yine görüşelim. Ordu içinde propaganda yaptığını söylediğiniz kimselerin de cezalandırılmaları meselesini o zaman konuşuruz.»

Arkadaşlarımla beraber İsmet beyin karargâhından ayrılıp istirahat ettiğim eve geldim. Ertesi günü de Ankara'ya gittim. Orada Meclis binası önünde, koridorlarda, mebusların bize ait dedikodu ettiklerini, münakaşalarda bulunduklarını gördüm ve duydum. Bazı Meclis azâları geçmişe ait ve yerine harcanmamış olduğu şimdi meydana çıkan itimadım dolayısiyle beni muahaze ediyorlardı. Kimisi de bu meselelerden dolayı müteessir görünüyorlardı. Bir kısmına göre kabahat kardeşim Tevfik beyde idi. (11)

Tevfik bey daima zorluklar çıkartıyormuş. Bu mebuslar, böyle diyerek fikirleri aleyhimize tahrik ediyorlardı. Ne gariptir ki, mebuslar dedi kodu ile uğraşıyorlardı da, bir tanesi olsun müzminleşen bu meseleyi meclise getirmeyi düşünmüyordu. Kendisiyle görüştüğüm Mustafa Kemal Paşa ise, bu halden şahsen gayet müteessirmiş gibi görünüyor. ihtilâf yaratan meselelerin halline çalıştığını imâ ederek şöyle diyordu:

«Siz Kütahya'dan ayrıldıktan sonra garp ordusu kumandanı İsmet bey ile kuvay-i seyyare kumandanı Tevfik bey arasında anlaşmazlık artmıştır. Bu itibarla sizin acele Kütahya'ya dönmenizi rica ederim.»

Mustafa Kemal Paşa, sür'atle dönmem lüzumunu zarurî kılmaya delil olarak bana bir telgraf gösterdi. Bu telgrafın altında kardeşim Tevfik beyin imzası vardı ve İsmet beye çekilmişti İşte telgraf şu idi:

Gediz kuvay-i seyyare karargâhından
Eskişehir'de garp cephesi kumandanı İsmet Paşa'ya
20 Kânunu evvel 336

(11) Buna ait not 212 inci sayfadadır.

«Lüzumsuz ve bize haber vermeden kuvay-i seyyare cephesi mıntıkasına gönderdiğiniz kaymakam İbrahim beyi, maiyyeti süvari müfrezesiyle beraber size gönderdim. Buna asıl sebep, Garp ordusu kumandanlığı namına birlikte getirdiği ve mıntıkamız dahilinde bazı yerlere astırdığı görülen beyannameler olmuştur. Bu beyannamelerde kuvay-i seyyareyi idare edenlerin itimada lâyik olmadığı bildirilmektedir. Fesat yaratan beyannameleri toplattım. Kuvay-i seyyareye ve bize şerefsizlik isnat eden sizin gibi bir kumandanı bundan sonra merci olarak tanımakta mazurum. Ve sizinle münasebetlerimi kestiğimi bildiririm.»

Kuvay-i Seyyare kumandan vekili Tevfik

Ayni gün bu mesele etrafında bana da bir telgraf gelmişti Bunda İsmet Paşanın haysiyet kırıcı muamelesinden bahsettikten sonra hülâsaten şöyle diyordu:

Ankara'da Kuvay-i seyyare kumandanı Ethem beye

«Aylardan beri cephemiz gerisinde ve cenahların-

Milli Mücadele, işte böyle, Türk kadınlarının sırtlarında mermi taşıyarak erkeklere yardımcı olmaları ile kazanıldı

da cereyan eden ve gittikçe müzminleşen münasebetsiz hale bir nihayet vermek için Ankara'da ciddi ve resmî teşebbüslerde bulunmanızı rica ederim. Biz kardaşımızdaki düşmanla mı, yoksa arkamızda ve yanlarımızdaki kumanda mevkiine getirilenle mı uğraşacağız? Ben bu şartlar altında vekâleten üzerime aldığım bu vazifeye devam etmekte mazurum. Ya durumu düzeltiniz, yahut cepheye gelip vazifeyi üzerinize alınız. Bir cihetten cenup cephesi kumandanlığı tarafından kıtalarımız arasında gönderilen propagandacılar, zabit ve efradımızı ifsata çalışıyor sonra savuşuyorlar. Fakat bundan sonra gelecek ve ele geçecek olan bu gibi fesatçıların yakalanarak karargâhıma gönderilmesini kumandanlarıma bildirdim. Muhakemesiz ve kayıtsız ve şartsız kendilerini idam ettireceğim.»

Kuvay-i Seyyare Kumandan Vekili
Tevfik

DEMİRCİ MEHMET EFE BENİ TELGRAF BAŞINA ÇAĞIRDI, KENDİSİNİN KONYA'YA ÇAĞRILDIĞINI SÖYLİYEREK AKIL DANIŞTI.

Bu telgrafı aldığımın gecesi idi, Nazilli'den Demirci Mehmet efenin dâveti üzerine telgraf başına gittim. Mehmet efe şöyle diyordu: «Kardeşim Ethem bey, bildiğiniz gibi bundan iki buçuk ay evvel Konya isyanı üzerine bir miktar kuvvetimle isyan yerine gönderilmiştim. Miralay Refet beyle vazife yaptıktan sonra Nazilli'ye döndüm. Vücutça istirahate ihtiyacım vardı, kendim köyümde kaldım, maiyyetim efradını cepheye göndermiştim. Yanımda kalan birkaç arkadaşımla hiçbir şeye karışmıyordum. Fakat Konyadan dönüşümden beri apaçık görüyorum ki ve anlıyorum ki, şahsımı hedef tutan bir takım entrikalarla çevrilmiş bulunmaktayım. Hattâ çok yakınım bulunanlar birer suretle aleyhime tahrik edilmektedir. Ve hayatıma suikast için ihanete sevkolunmaktadırlar. Refet beyden dün bir telgraf aldım, teşkil ettiğim askerî kıtalardan birine kumanda etmek üzere Konyaya geliniz bekliyorum, diyordu. Bu pek tuhaf değil mi?

Bir defa benim bulunduğum yer, cepheye Konya'dan daha yakın, sonra nizamî kıtayı idare etmek için dâvet edilmekliğim, ne münasebet? Biz vatanın müdafaasiyle silâha sarılmış ve bugünkü fırsatı hazırlamış kimseleriz. Ben bunda bir samimiyet görmüyorum. Bilmem siz nasıl buluyorsunuz. Şüphesiz ahvale daha iyi vakıfsınızdır.»

Telgraf başında şu cevabı verdim: «Kardeşim Mehmet efe, Refet beyin dâvetine gidip gitmemekte muhtarsın. O zatı benden daha iyi tanıman lâzım. Çünkü yakın zamana kadar sizinle beraber bulunmuştur. Şikâyet ettiğin hal ile ben de karşı karşıyayım. İhtiyatlı bulunmak lüzumunu ihtar etmekle beraber, hançerini vatanın bağrına sokmakta ısrar eden Yunanlılara fırsat verebilecek her hareketten sakınmanızı tavsiye ederim. Zaten ben Ankara'ya bu esef verici meseleyi Meclis vasıtasiyle halletmeye gelmiştim. (12)

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İSTANBUL HEYETİNİ KARŞILAMAK ÜZERE ESKİŞEHİR'E HAREKET ETTİM.

Fakat mecliste bir boşluk ve şaşkınlık var. Buna rağmen meclis âzaları arasında bu hal'erden müteessir olanlar yok değil. Ben bu uygunsuzluklara yine tam bir nihayet vermeden yarınki posta ile Kütahyaya dönmeye mecburum. Çünkü yeni garp cephesi kumandanı İsmet beyle Uşak cephesindeki biraderim Tevfik beyin arasının pek ziyade gerginleştiği Ankaraya son gelen telgraflardan anlaşılıyor. Sür'atle dönüşün bir fenalığa meydan vermemek içindir. Refet beyi geri aldırmak ve azlettirmek suretiyle meseleyi sulh yolu ile halletmeğe uğraşan mebuslar var. Refet bey esasen eski bir hatâsı neticesi istiklâl mahkemesinde maznundur. Yakın günler meselenin ne olacağını ortaya koyacaktır.

Yörük Ali ile aranız nasıldır? Birkaç gün evvel hususî bir adamı vasıtasiyle bir mektup almıştım. Henüz cevap veremedim. Yazacağım cevapta size sadık kalmasını tavsiye edeceğim. Vatanın müşkül zamanları geç-

(12) Buna ait not 212 inci sayfadadır.

ti. Her ne ise yine görüşürüz. Gözlerinden öperim.»

Her şeyin düzene konulacağı vaadi ve teminatı karşısında ertesi gün Kütahyaya döndüm. Eskişehir'den geçerken İsmet beyin karargâhında bulunmadığını haber almıştım. Kütahya'dan telefonla Gediz cephesinde bulunan Kuvay-i seyyare kumandan vekili ve Erkân-ı harbi Halil beyden izahat istedim. «Kıtalarınız arasında son günlerde bir değişiklik var mı?» diye sordum. Halil bey, ne kıtalarımız arasında bir değişiklik yaptım, ne de cephemizde bir fevkaâdelik yok. Yalnız kaymakam İbrahim bey meselesine dair tekrar şikâyette bulundular.

Zaten Gediz'den geri gönderilen kaymakam İbrahim bey Kütahya'da beni bekliyormuş. Gelerek dedi ki: «Efendim, biz askeriz. Kuvay-i seyyare mıntıkasına ordu kumandanının şifahî ve yazılı emrine dayanarak gelmiş ve Gediz'e kadar gitmiştim. Talimata uygun olarak vazifeye başladığım sırada Tevfik beyin cepheden gönderdiği bir zabitin talimatına uyarak maiyetimle birlikte derhal Kütahya'ya dönmeye mecbur oldum. Size intizaren burada kalmıştım.

Eskişehir'e döneyim mi? Ne emredersiniz? dedi. Ve sözlerine ilâve etti: Ben Tevfik beyi de çok haksız bulmadım. Aradaki ihtilaf eskice ve büyükce imiş. Kendisine şu cevabı verdim: Efendim, fikir ihtilâfını tecavüz eden bir münasebetsizlik var ortada. Büyük Millet Meclisi azâlarından bir çok kimselerle hükûmeti temsil eden bazı zevat bu münasebetsizliği iyi bir surette hal etmeye çalışıyorlar. Bunu kendileri söylüyor. Ümit ederim ki, hallederler. Eğer İsmet paşa Kuvay-i seyyare mıntıkasına mahsus bir yenilik yapmaya lüzum görmüşse, evvelâ bizimle görüşüp yazmalı değil miydi? Her halde izzeti nefsinizin kırılmasına sebebiyet verdiğinden dolayı evvelâ İsmet paşaya ve sonra da Tevfik beye karşı müteessir ve müteessifim. İsterseniz ordu kumandanından izin alarak Eskişehir'e dönünüz. Arzu ederseniz neticeye kadar Eskişehirde bekleyiniz ve benim hürmetli bir misafirim olarak kalınız.» demiştim.

Bu konuşmadan sonra kendisi izin istemiş, Eskişehir'e dönmüş, bir gün sonra da İsmet paşadan bir telg-

raf almıştım. Hü'âsatan şöyle diyordu· «Tevfik beyin cephe meşguliyetine ilâve edilen geri vazifesini kolaylaştırmak maksadiyle gönderdiğim kaymakam İbrahim bey meselesini Tevfik beyefendi fenaya yormuş. Daha evvel bunu ve beyannameler nakkındaki malûmatı ver meyişim benim hatam yüzündendir.»

Bundan üç gün sonra Mustafa Kemal paşa'nın imzasını taşıyan ve aramızdaki hususî şifre anahtariyle açılması lâzım gelen şu telgrafı aldım:

Kütahya'da Kuvay-i seyyare Kumandanı
Ethem beyefendiye
25 Kânunuevvel 336

«İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yola çıktıkları bildirilen sadrıâzam Ahmet İzzet paşa heyetinin karşılanmasına meclis azâlarından bir heyetin gönderilmesi ve bu heyet arasında da sizinle benim de bulunmaklığım arkadaşlar tarafından uygun ve muvafık görülmüştür. Rahatsızlığınıza rağmen hususî trenle acele Ankara'ya dönmenizi bekliyorum.»

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SABİT BAKIŞLARINDA BİR GAYRİTABİİLİK VARDI

Bu telgraf üzerine Eskişehir'e gönderilen nususî trene binerek onbeş kadar maiyyetimle Kütahya'dan Ankara'ya gittim. Yolda hararetim yükselmişti. Trenden iner inmez Meclis binası yakınında bu otelde Hacı Şükrü beyin yatağına uzandım. Biraz sonra kabine erkânından ve Meclis azâlarından bazıları ziyaretime geldiler. Biraz sonra da Mustafa Kemal paşa ile doktor Adnan bey geldiler. Adnan bey beni muayene etti. Hararetimin yüksek olduğunu, istirahat etmekliğim lâzım geldiğini söyliyerek bazı tavsiyelerde bulundu.

Mustafa Kemal paşa ayakta bunları dinliyordu. Adnan beye bu arada şunları söylediğini işittim: «Üç dört saat sonra, yani akşam üzeri trenle istikbal heyeti ile bizim de gitmemiz lâzım ve zaruridir. O zamana kadar harareti düşürecek çareler bulunuz. Trende yatak-

lı ve hususî bir yerin Ethem bey için hazırlanmasını te min ediniz. Bileciğe kadar uzanacak bu tren seyahatı, beyin üzerinde iyi tesir yapar. Gelen heyet herhalde Ethem beyi de aramızda görmelidir.»

Mustafa Kemal paşa bunları söyledikten sonra muvakkaten veda edip gitti. Bu defa paşanın yüzünde bir gayritabiilik gözüme çarpar gibi oldu. Acaba gelen heyete fazla bir ehemmiyet mi veriyordu. Yoksa içinde bana karşı düşüncelerinden ileri gelen bir tezahür mü idi? Bunu derin düşünemiyecek kadar halsizdim mustariptim. Adnan beyin tedavisi hararetimi düşürmüş bulunuyordu bir müddet sonra! (13)

ESKİŞEHİR'DE İKİ ZABİTLE GÖRÜŞTÜM BANA HAZIRLANAN TERTİPLERİ ANLATTILAR

Mustafa Kemal Paşa gittikten sonra gelen bazı me buslar beni ikaz ediyorlardı. Şahsımı hedef tutan bir tasavvurdan hiç şüphe etmek istemiyorlar gibi idiler. Hakikaten bir gün sonra Eskişehire vardığımız zaman bu meçhul hallediliştik.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'da benden ayrılmasından üç dört saat sonra yâveri geldi, paşa ile birlikte hareket etmek üzere hazırlanmamı söyledi. Hazırlandım ve biraz sonra da istasyona inerek Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk ve Eskişehir'e doğru hareket ettik.

İstanbul'dan gelecek olan heyeti karşılamaya giden mebuslar heyeti şunlardan mürekkepti: Mustafa Kemal Paşa, ben, Eskişehir mebusu Eyüp Sabri, Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü, Hakkı Behiç, Saruhan mebusu Reşit, ve Celâl, Antep mebusu Kılınç Ali beyler. Aynı trende Mustafa Kemal Paşa'nın en kişilik sivil bir maiyyet müfrezesi, benim ise onbeş kişi kadar efradım ve yâverim vardı. Bunlar ayrı ayrı kompartımana geliyordu. Ayakta durarak sıhhatimi soruyor, birkaç dakika böylece vakit geçirdikten sonra ayrılıp gidiyordu. Yüzünde bana karşı iltifatlarının samimî olmadığına delâlet edebilecek bazı emareler sezinliyor idiysem de derinliğine varamıyordum. Gerçi sözleri eskisi gibi dos

(13) *Buna ait not 215 inci sayfadadır.*

tane ve mültefitkârane bulunmasına rağmen sabit bakışlı gözlerinden bu sözlerinin zayıflığını okuyordum.

Her ne ise tren güneş doğarken Eskişehir istasyonuna girdi.

Trenin burada su ve sair ihtiyaçlarını gidermek için bir müddet duracağını tahmin ediyor ve biliyordum. Bileciğe yetişmek için aceleye lüzum yoktu. Tren için vakit çoktu. Bu sırada trenden inen yaverim dönüp geldi, nizamiyeden iki zabitin beni hususi surette görmek istediklerini söyledi ve devam etti: «Tren burada en aşağı 2-3 saat kadar kalacak. Bu müddet zarfında daha iyi istirahat edebilmeniz için şehirdeki makamınıza gitmeniz uygun olmaz mı? Aynı zamanda sizi görmek isteyen zabitlerin ne demek istediklerini de öğrenirsiniz.»

Bunu muvafık bularak trenden maiyetimle birlikte indim. Şehirde herkesce malûm bulunan yerime geldim. Kendi zabitimizi istedim. Ne var, ne yok? dedim. Zabit, onların mensup oldukları kıtaların numaralariyle beraber isimlerini de söyledi.

— Beni niçin görmek istiyorlarmış? diye sordum.

Şu cevabı verdi:

— Efendim, Ankara'ya geçtiğiniz gündenberi ordu kıtaları arasında göze çarpan bir fevkaledelik, değişiklik, tertibat var. Dün gece hususi bir trenle İnönü'nden hücum taburunu Eskişehir'e naklettiler. Aynı zamanda başka bir piyade alayı da Kütahya yolu üzerindeki Porsuk nehri köprüsüne civar bir yere yerleştirildi Garp Cephesi Ordusu Kumandanı İsmet Paşa iki gündenberi bizzat Bilecik taraflarında bulunuyor. Fevkalâde gizli tutulmak istenen bir faaliyeti var. Mahiyet ve sebepleri meçhul bu ahvalin farkına varan Eskişehir halkında da bir telâş ve heyecan mevcut. Hattâ acaba cephe mi bozuldu, kuvay-i seyyare ne oldu gibilerde merakla benden haber isteyenler de çok oluyor. Ben de tabii cephelerde sükûnet var diyorum. Bazı vefalı nizamiye zabitlerinden sızan malûmata nazaran, bu fevkalâde tertibatın hepsi sizin içindir. Bu iki zabit de işte bu maksatla sizi görmeye ve ikaz etmeye gelmişler. Bana biraz açıldılar. Ifadeleri arzettiğim kanaatları

teyid ediyor. Emrederseniz kendilerini getireyim de biz zat görüşünüz.»

İki zabitle görüştüm. Aldığım malûmata nazaran kanaatim şu idi: Maharetle tertip edilen bu tren seya hatinde, her hangi bir noktada çalımına getirilebilir se, ben ve icap ederse sayıları az olan maiyetim ortadan kaldırılacak. Buna yolda imkân bulunamazsa bu takdirde Bilecik istasyonuna vardığımız sırada seçme bir müfreze ile muayyen bir yerde ben ve maiyetim çevrilecek, diri olarak teslim olmazsam ölü olarak ele geçirilecekmişim. Eskişehir'e getirilen hücum taburunun vazifesi muhtemel bir halk ayaklanmasına karşı imiş. Porsuk köprüsü civarına dikilen piyade alayının vazifesi de, kuvay-i seyyare Eskişehir'e yürürse onu karşılamakmış!

MUSTAFA KEMAL VE KLOD FARRER — Meşhur Fransız yazarlarından Klod Farrer Ankara'ya gelmiş ve Mustafa Kemal paşa ile mülâkatta bulunmuş, Milli mücadele hareketini yakından görmüştü.

Ben bu malûmatı ve tafsilâtı öğrendikten sonra, işi talihe terk etmeyi muvafık bulmadım. Bilecik seyahatine katılmam hususunda ısrarın dostca olmadığını anlamıştım. Derhal yanımdaki itimada şayan arkadaşlarımdan birini odama çağırdım, şu talimatı verdim: «Dikkati çekmiyecek surette aranızdan açıkgöz bir arkadaşı silâhsız olarak şimdi istasyona gönder. Vazifesi, bizi getirmiş olan treni göz altında bulundurmak. Mustafa Kemal Paşa ile hariçten gelip kimlerin temas ettiğini sıkı bir tecessüs altında bulundurmak! Nazarı dikkati çekecek ufak bir hal oldu mu nemen bana malûmat yetiştirmek olacaktır. İkinci bir arkadaşı da... yanına gönder. Ve şu emrimi tebliğ ve takip etsin: Kuvay-i seyyareye mensup mezunen burada bulunan veya tedavi maksadiyle gelip iyileşmiş ve cepheye dönmek üzere bulunan itimada şayan efraddan 5-6 kişiyi bulup silâhlandırarak buraya getirecek, bunlar size iltihak edecektir. Her an toplu ve harekete amade burada hazır bulunmalısınız.»

İSTASYONA SÜRATLE DÖNÜP MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE LÂZIM GELDİĞİ ŞEKİLDE KONUŞMAK İSTEDİM.

Bu iki mühim vazifeye memur ettiğim arkadaşlarımı odadan salona çıkararak gözümün önünde yolladıktan sonra, odama tekrar dönüp oturdum. Şu ufak hazırlıktan maksadım ve kararım kat'î olarak şu idi: İstasyona süratle dönmek, Mustafa Kemal Paşa ile lâzım geldiği şekilde görüşmek kendisini kapana sokmaktı!

Arası çok geçmeden trende bıraktığım karşılama heyetimiz âzasından Eyüp Sabri, Hakkı Behiç, Celâl ve Hacı Şükrü beyler toplu olarak odama geldiler. Bunların arasından ikisi birbirlerini teyid eder şekilde şöyle konuştular: «Rahatsızlığınız ziyadeleştiği için trenden çıktığınızı merak ederek geldik, Mustafa Kemal Paşa da meraktadır.» «Ben iyiyim, tren iki üç saate kadar ancak hazırlanabileceği için evde daha iyi istirahat edebileceğimi düşünerek trenden çıktım» cevabını verdim. Bunlar aynı zamanda endişeli ve düşünceli görü-

nüyorlardı. Hakkı Behiç bey bu arada dedi ki: «Biraz şehre uğradık. Ayaküstü bazı dostlarla görüştük. Halk da az çok bir heyecan hissediliyor. Hakları da yok değil. Nedir mahiyeti anlaşılmaz bu meçhul hareketler?»

Ben bahsi değiştirmek istedim. İşitmemezlikten ve anlamamazlıktan geldim. Az sonra bu mebuslardan biri kalkıp yanıma geldi. Bulunduğumuz odanın salonuna bakan açık kapıdan içeriye girdikleri görülen iki silâhlıyı işaret ederek kulağıma fısıldadı: «Maiyetinizde bir fevkaladelik hissediyorum. Arkadaşlarınıza katılan şu kerataların gözleri velfecri okuyor. Hem de aksayorlar. Galiba yaraları da iyi olmamış.»

Ben bu zattan emindim. Hattâ kendisine teklif edecek olsam, hemen bize katılacaktı. Ancak karşımızda duranlar önünde fıskoslarından memnun olmamıştım. Bunu anlayan zat da sözünü kesti.

KILIÇ ALİ BEY GELDİ, TREN HAZIRDIR, PAŞA HAZRETLERİ SİZİ BEKLİYORLAR, DEDİ

Biraz sonra, Kılıç Ali Bey de içeri girdi, usulen selâm resmini ifa ettikten sonra :

— Paşa hazretlerinin selâmı var, tren hazırdır buyursunlar diyor, dedi.

Ben oturmakta olan arkadaşlara:

— Şu halde siz buyurunuz, ben de sizi takiben hemen geliyorum, dedim.

Kılıç Ali Bey ayakta, aynı zamanda mütecessis nazarlarla oturan arkadaşlarımı, bilhassa beni tetkikten geçiriyordu. Ben gayri ihtiyarî kendisine karşı biraz soğuk davranmıştım. Bu sırada Kılıç Ali ortaya şöyle hitap etti:

— Mağazanın birinde paşa hazretlerinin bir siparişi var. Onu alıp doğruca istasyona geçerim. Çok geç kalmaz, siz de yavaş yavaş teşrif edersiniz.

O, çıkıp gitti, biraz sonra diğer arkadaşlar da kalktılar, istasyona gittiler.

Ben de hemen salona çıktım, bekliyen adamlarıma:

— Kaç kişisiniz? diye sordum.

— Burada silâhlı mevcudumuz 17 kişidir, cevabını verdiler.

— Haydi düşelim yola, diyerek evden çıktık, istasyona doğru biraz yürümüştük ki karşıdan birinin koşarak geldiğini gördük. Yaklaşınca tanıdım, istasyonda gözcülük vazifesi verdiğimiz arkadaşımızdı. Nefes nefese idi. Sual sormaya vakit bırakmadan söyledi:

— Mustafa Kemal Paşa ile maiyyetini taşıyan tren acele olarak Bilecek'e doğru hareket etti. (14)

— Şimdi istasyona giden heyet yetişti mi?

— Hayır efendim, Eyüp Sabri Bey ve arkadaşları tren hareket ederken istasyona yetiştilerse de binemediler, İleri doğru koşuşarak elleriyle işaret verdilerse de treni durdurmaya muvaffak olamadılar

ANLAŞILIYORDU Kİ, ARTIK BİZİM ESKİŞEHİR'DE VAZİYETİMİZ EMNİYET ALTINDA SAYILAMAZDI.

Derhal arkadaşlarımla geri döndüm. Biraz sonra da Eyüp Sabri Bey ve arkadaşları da geldiler, hayret içinde idiler. Bunların ifade ve kanaatleriyle anlaşılmıştı ki, Mustafa Kemal Paşa bir şey hissetmiş olacak ki, sür'atle uzaklaşmayı münasip bulmuştu.

Ben hatamı sonradan anlamıştım, Kılıç Ali Beye karşı mutad harici soğuk davranmıştım. Bunun üzerine Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşayı gidip görmüş, vehme salmıştı:

Anlaşılıyordu ki, artık bizim Eskişehirde vaziyetimiz emniyet altında sayılamazdı. Zira mücehhez ve mükemmel bir orduyu İsmet Paşa'nın eline teslim etmiştik. Biz ise samimiyetten doğan maziye ait hâtaları mızın zararlı semereleri ile karşılaşmıştık. Kuvay-i seyyaremiz ise, Eskişehirden itibaren 200 kilometre cenupta ve Uşak'ın şimal taraflarında düşman karşısında bulunuyorduk.

Güneş batmazdan önce şehirden ayrılmak muvafık düşmezdi. Hava karardıktan sonra hareket etmek üzere hazırlandık. Bu hazırlığı hisseden Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü bey benimle beraber Kütahyaya kadar gitmekte ısrar etti. Kabul ettim. Hazırlanan dört adet yaylı araba ile arkadaşlarımla birlikte akşam yemeğin

(14) Buna ait not 216 ıncı sayfadadır.

den sonra Eskişehir'den ayrıldık. Ve gece yolculuğu ile ertesi sabah Kütahya'ya vardık. Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'den ayrıldıktan sonra Bileciğe varmış, orada İsmet Paşa ile görüşmüş, oraya gelen İzzet Paşa heyetini karşılamış'ar. (15)

Bundan sonra, Mustafa Kemal Paşa, Bilecikten Eskişehir'le yaptığı muhabere sırasında benim Kütahya'ya gittiğimi haber almış. Aynı gece aynı trenle Eskişehir yolu ile Ankara'ya geçmiş. Eskişehir'den geçerken Köprülülü Kâzım beyi hususi trenle bana göndermiş. Biz arabalarla Kütahya'ya vardığımız sırada Kâzım bey de gelmiş bulunuyordu.

MUSTAFA KEMAL PAŞA BANA KÂZIM PAŞAYI GÖNDERDİ ve PAŞA BANA ŞAHSI ADINA BAZI TEMİNAT VERDİ

Kâzım beyin ifadelerinden anladığıma göre, Mustafa Kemal Paşa Kütahya'ya varışımdan sonra yüz kilometre cenupta ve düşmanla temas halinde bulunan kıtalarımı hemen Kütahya'ya getirtip Eskişehir üzerine yürüyeceğim ihtimalini düşünmüş ve Kâzım beyi onun için acele göndermişti. Kâzım bey bu münasebetle bana şunları söylemişti: «Bazı nankör ve hasedçi insanlar kolaylıkla muvaffak olabileceklerini sanarak aleyhinizde bazı teşebbüslerde bulunuyorlar. Fakat beni buraya gönderen Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden anlıyorum ve öyle kanaat ediyorum ki, fikirlerinden vazgeçti. Bununla beraber şayet kanaatimde yanıldığım tezahür ederse ve size karşı fiilen teşebbüslerde bulunurlarsa, namusumla söz veriyorum, idaremdeki iki piyade fırkamla ben de onlara karşı hareket ederim. Tarih ve umumî efkâr önünde maddî ve mânevî mesuliyet onlara düşer. Fakat siz takdir edersiniz ki, öyle bir hal karşısında kuvay-i seyyareye katılacak iki piyade fırkamız, öyle bir tecavüzü başarısızlığa uğratır. Bu itibarla düşman karşısında bulunan kıtalarınızı geri almak ve o cepheyi açmak Yunanlılara fırsat

(15) *Buna ait not 217 inci sayfadadır.*

bahşeder ki, öyle bir hale sebebiyet vermek sizin vatanperver hislerinize sığmaz.» (16)

Kâzım beyle görüşürken eline bir telgraf tutuşturuldu. Okuduktan sonra bana uzattı, telgraf şu idi:

Kütahya'da grup kumandanı miralay Kâzım beyefendiye:

27 kânunu evvel 336

Hasta halinde Ethem beyefendiyi gece yolculuğuna teşvik eden Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü beyin cezalandırılmasına arkadaşlarca karar verilmiştir. Ethem beyin bu gece yolculuğundan ne kadar müteessir olduğu ve halen sıhhat ve afiyetinin nasıl bulunduğunu lûtfen telgrafla bildiriniz **Mustafa Kemal**

TECAVÜZE UĞRARSAM YUNANLILARA KARŞI MÜDAFAADA KALARAK ARKAYA DÖNECEKTİM..

Konuşma sırasında Kâzım beye demiştim ki, «düşman karşısından kuvvetimi çekip düşmana fırsat vermek benim tenezzül edeceğim bir iş değildir. Şunu söyliyeyim ki, böyle bir harekete lüzum ve ihtiyaç var veya yok. O başka! Fakat âşikâr olan şu ki, bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile yakın ve gizli, arkadaşlarına dört başı mâmur samimî dost sıfatiyle bakmayacağım. Fakat bilfiil arkadan düşman önünde vuracağımız son anı beklemeye karar verdim. Çünkü gafil avlandım. Şimdiki vaziyetim de artık böyle emrediyor. Fiilen tecavüze kalkarlarsa siz ve sizin gibi gaye arkadaşlarımız üzerlerine düşen vazifeyi ister yapar, ister yapmazlar. Benim böyle bir hal karşısında yapacağım, hastalığıma rağmen cephedeki kuvvetlerime katılmak, nefsimi korumak, fırsat düşünce de Yunanlılara karşı müdafaada kalıp beni arkadan vurmak isteyenlere karşı taarruza geçmek olacaktır.»

Kâzım Paşa bu mütalâama şu cevabı verdi:

— Vukuu düşünülebilen ve bence beklenmiyen böyle bir hareket karşısında mukabelede bulunmak pek

(16) Buna ait not 218 inci sayfadadır.

tabiî bir haktır. Ben de vaadimde sebat edeceğimi tekrar ederim.»

Kâzım bey aynı gün Ankara'ya döndü. İki üç gün sonra aldığım haberlerle doğrulanmışsa ki, Kâzım bey grup kumandanlığından uzaklaştırılmıştı. Ancak mebus olduğundan Ankara'da alıkonulmuştu. Evet, Kâzım bey en samimî dostlarımdandı. Yahut öyle olması insaf ve vicdan muktezası idi. Lâkin ben bilmem fazla mı sır vermiştim. Kâzım beyin Kütahya'dan ayrılışını takip eden günler zarfında İsmet beyden şu telgrafı aldım:

Kütahya'da kuvay-i seyyare kumandanı Ethem beye
Eskişehir - Karargâh-ı umumî 27—11—336

Son günlerde Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti mahafilinde aleyhinize doğru hissettiğim Ankara'daki efkârı ben buradan daima değiştirmeğe ve sizi müdafaaya çalışıyorum. Maalesef hayretle görüyorum ki, son

Mustafa Kemal Paşa ile Ismet Paşa İstiklâl Mücadelesi sırasında bir askerî incelemeden döndükleri gün Ankara istasyonunda karşılanıyorlar

günlerde sizin tarafta bu samimî uzlaştırma arzularımı bozmaya çalışanların başında öteden beri hepimizin akıl hocası olan, en makul düşünme istidadını haiz bulunan büyük kardeşiniz Reşit beyi görmekle müteessirim. Rahatsızlığınızı dikkate alarak ara sıra cepheyi teftişe giderken size kolaylık olmak üzere bir otomobili bugünkü trenle gönderdiğimi arzederim.»

Garp ordusu kumandanı İsmet

Otomobil geldi, yine miralay Kâzım beyin Ankaraya dönüşünden sonra beş kişilik bir mebuslar heyeti geldi. Heyet şunlardan mürekkepti: Balıkesir mebusu, Vehbi, Saruhan mebusu Celâl, Eskişehir mebusu Eyüp Sabri, Antep mebusu Kılıç Ali, Saruhan mebusu kardeşim Reşit beyler. Bu heyet Mustafa Kemal Paşa tarafından beni avutmak için gönderilen son heyet olmuştu.

İSMET PAŞA KÜTAHYA'NIN ŞİMALİ ŞARKİSİNDE KITALARINI BANA KARŞI TOPLAMAYA BAŞLAMIŞTI

Bunun böyle olduğu, bu heyetin gelişini (17) müteakip Kütahya'ya hususî surette benimle görüşmeye gelen bir zabitin verdiği şu malûmattan anlaşılıyordu:

Garp ordusu kumandanı İsmet Paşa, sekizinci ve onbirinci fırkalar esas olmak üzere Eskişehir'in cenubi garbî ve Kütahyanın şimali şarkisinde kıtalarını toplamaya başlamış. Bu kuvvetin ilk hedefi Kütahya'yı ansızın kuşatmak. Beni diri veya ölü yakalamak.

Bu zabit müsaade edersem benimle kalacağını, kıtasına da dönmiyeceğini söylemiş, istirhamda bulunmuştu. Ben ise dönmesini muvafık buldum. Haber verdiği tertiplerin biraz sonra ise doğruluğu meydana çıktı.

Gerçi ben bu hususları dikkat nazarına alarak, gelen bu haberden bir gün evvel yüzeli mevcutlu Parti pehlivanın süvari müfrezesini Kütahya'ya getirtmiştim. Bu müfreze geceleri Kütahya etrafında ve Alayund istikametinde keşiflerde bulunuyordu

Kütahyaya bana gönderilen son mebuslar ise kısmen samimî idi: Güya Mustafa Kemal Paşa'nın kendi-

(17) *Buna ait not 219 uncu sayfadadır.*

lerine verdiği söz'erin artık bir fenalığa meydan vermemek arzusuna dayandığını, kuvvetle zannediyorlardı. Hattâ kendileri iki taraf arasındaki bu gerginliği kendileri ortadan kaldırmaya muvaffak oluyorlarmış gibi müteselli oluyorlardı. Bunlardan bazısı yine zahiren öyle görünmek'e beraber Mustafa Kemal Paşanın kalben taraftarı idiler. Tecessüs vazifesiyle gelmişlerdi.

Bu heyetin Kütahya'ya gelişinden bir gün sonra cephedeki kuvay-i seyyare erkân-ı Harbiye Reisi Halil beyin Gediz'den telefonla cephe ahvaline ait yeni malûmat hülâsası şöyle idi: «Bu sabah Uşak'ın 30 kilometre şimalinde ve Gediz'in cenubunda bulunan bir ileri karakolumuzla Yunan keşif kuvvetleri arasında baş gösteren müsademe sür'atle inkişaf etti. Yunan kıtalarının iki muharebe hattı arasındaki mühimce bir tepeyi işgale yeltendikleri anlaşıldı. Halen iki taraf top kullanmaktadır. 3-5 kilometre uzunluğundaki cephede muharebe devam ediyor. Kütahya'ya gönderilmesini iki gün evvel emir buyurduğunuz 100 mevcutlu bir süvari müfrezesini parti pehlivan kumandasında olarak evvelki gün Gediz'den sevketmiştik. Şüphesiz şimdiye kadar Kütahyaya varmışlardır. Geri taraflarımızda aramızdaki ihtilâf ne renk alıyor? İnşallah halledilmiştir.»

GÖZETLEMEYE MEMUR ETTİĞİM PARTİ PEHLİVANIN VERDİĞİ HABERLER, ZABİTİN MALÛMATINI TEYİD EDİYORDU

Cepheden gelen bu haberden, mebuslar heyetini haberdar ettim. Kütahya civarında gözetlemeye memur ettiğim Parti pehlivanının bir gün sonra verdiği malûmat ve keşif neticesi şu idi ki, yukarıda bahsi geçen piyade zabitinin ilk malûmatı doğru idi. Fazla olarak tahakkuk eden bir hakikat varsa, o da bizzat İsmet beyin kumandasına aldığı 11 ve 8 inci fırkalarla Kütahya'nın 15 kilometre şimalinde Alayunt istasyonu civarında tahşidatını tamamladığı ve Kütahya'ya yaklaştığı meselesi idi. Bundan çıkarılan mâna sabahleyin erkenden kıtalariyle Kütahyayı ablukaya almak üzere ge

ceden harekete geçeceği idi. Binaenaleyh Kütahyada bulunan mebuslar heyetini evvelâ hürriyetlerinden mahrum ederek kuvay-i seyyare karargâhı olan Gediz'e sevketmek istedim. Fakat sonradan bu fikrimden vaz geçtim. Çünkü ne de olsa bunlar bir elçi idiler. Sonra bunların arasında cidden benim kadar bu hallerden müteessir olanlar ve hakikati geç anlamış olmaktan başka bir günahı olmayan kimseler de vardı. Kardeşim Reşit bey müstesna olmak üzere diğerlerine Ankaraya dönebileceklerini söyledim. Reşit bey de heyetle beraber gitmek istedi. fakat onu bırakmadım.

Heyete, İsmet beyin tiilen tecavüze geçmek üzere bulunduğunu anlattım. Ve ilâveten kendilerine dedim ki: «Gediz Cephesinde kuvay-i seyyare ile düşman arasında muharebe devamdadır. Düşman son aylar zarfındaki itiyadının haricinde garip bir ruhla, bizden yani cepheden bazı mevkiler işgal etmek istiyormuş. İşte vaziyet bu. Gidiniz, Ankara'da samimî arkadaşlarınızı ikaz ediniz, teşrii vazifenizi de ona göre ifa ediniz.»

MEBUSLAR HEYETİ KÜTAHYA'DA İKEN ANKARA'YA MİLLET MECLİSİNE BİR TELGRAF ÇEKTİM

Bu heyet Kütahya'da iken şu telgrafı Büyük Millet Meclisine çektiğim gibi, birer suretini de bazı merkezlere tamim etmiştim. Bununla millete, uyanın, şahsî ıhtiraslar başgösterdi, demek istiyordum.

Heyet-i umumiyeye arzedilmek üzere Büyük Millet Meclisine

Kütahya 29-11-336

«Bu israfat içinde milletin harbe devamı imkânı kalmıyor. Bir seneden beri muntazaman içtima halinde bulunduğunuz halde, bu müddet zarfında en büyük icraatınız kendi maaşlarınızı 3-4 yüz liraya çıkarmak olmuştur. Vatanın yüksek menfaatlerini siyasetle halle selâhiyettar, devletin selâmetini müzakere için Ankaraya kadar gelen İstanbul heyetinin tevkif edilmesi tarihte görülmemiş bir hâdisedir. Memleketin lehine olarak galip devletler arasında hasıl olan ayrılığın böy-

le şeyler birliğe ve beraberliğe dönmesine hizmet edebilir. Herhalde aylardan beri ordu arasına sokulan fitneden haberdar edildiğiniz halde bir gizli celse ile bunları gidermeye ve mâni olmaya cür'et kaabiliyeti gösteremedınız. Her birerlerinız başka başka endişeler peşinde, hedefi unutmuş, gayeyi ihmal etmiş bulunuyorsunuz. Tıpkı müttefikan hükûmeti mürakabe altında bulunduracakları yerde teşrîî vazifelerini kötüye kullanma neticesi umumî harbin elim akibetine düşen sabık meclis-i mebusan gibi sizler de kabine âzasının her birerine dalkavukluk etmek suretiyle mukaddes vazifenizi şahsî menfaatlere feda etmiş görünüyorsunuz. Binaenaleyh siz'ere Mondros mütarekesi devrelerinin acı ve elîm günlerini, Sevr muahedesinin zincire bağlayan hükümlerini hatırlatarak istirham ederim ki, İstanbul hükümeti erkânından olup, vatanperver hislerinden en ufak bir şüphe bile caiz olmayan Ankara'daki heyetle bugünkü vaziyet hakkında görüşülerek serbest olarak İstanbul'a dönmelerine müsaade edilmesini ve herhangi bir kötü muameleye mâruz bırakılmamalarını istirham ederim.»

Kuvay-i seyyare
Kumandanı Ethem

Bu telgrafım bir ihanet vesilesi ad olundu, fakat vatanın selâmet ve kurtuluş müjdesini getirmiş olduğu halde hürriyetlerinden mahrum edilmiş bulunan Ahmet İzzet Paşa kabinesi âzası da hiç olmazsa İstanbul'a dönmek üzere serbest bırakılmıştı

ÇARPIŞMAYA MEYDAN VERİLMEMESİ EMRİNİ VERDİKTEN SONRA REŞIT BEYLE BİRLİKTE KÜTAHYA'DAN GEDİZ'E GİTTİM

Yukarıda bahsi geçen Ankara mebusları heyeti Kütahya'dan ayrıldıktan sonra, İsmet bey kuvvetleriyle çarpışmaya meydan verilmemesi hakkında Kütahya Merkez Kumandanı ile parti pehlivana lâzım gelen emirleri vermiş ve ertesi gün sabahleyin otomobile binerek, kardeşim Reşit beyle birlikte Kütahyadan Gediz'e hareket etmiştim. İsmet bey Alayunt istasyon

merkezinden Kütahya üzerine kıtaların harekete geçirmiş, bazı noktaları da tutturmuş bulunuyordu. Partı pehlivana verdiğim talimat şu idi: Tecavüze geçen fırkalarla göz temasını muhafaza ederek tedricî olarak Gediz istikametine çekilmek ve raporlarını Gediz Kuvay-i seyyare karargâhına göndermek.

Ben Kütahyadan itibaren 60 kilometre cenup istikametinde bulunan Gediz'e vardım. Kuvay-ı seyyarenin aslî kuvvetleri Gediz'den daha 30 kilometre ilerde Yunanlılarla muharebe halinde bulunuyordu. Top sesleri bu çarpışmanın, mevzii de olsa şiddetlendiğine kâfi bir delil kabul ediliyordu Yine cepheden gelen yaralılarımız, bu muharebenin şiddetini gösteriyordu Er kân-ı harp halil ve Tevfik beyler muharebe mevkiinde idiler. Gediz'den telefonla kendilerini buldum. Gerimizdeki hâdiselerin küçümsenemeyeceğini kendilerine hissettirerek, Tevfik beyin Gediz karargâhına gelmesini söyledim. Tevfik bey, muharebe hattından geldi, kendisine çarpışmanın ehemmiyetini sordum. düşmanın kuvay-i mâneviyesi nasıl dedim. Şöyle cevap verdi:

KARDEŞİM TEVFİK BEYİ CEPHE HATTINDAN ÇAĞIRDIM, BANA PİYADE TABURLARI HAKKINDA MALÛMAT VERDİ

« — Aylardan beri müsademeden çekindikleri görüldü. Fakat karşımızdaki Yunan kıtaları iki günden beri gittikçe ziyadeleşen savaşçı halleriyle âdeta bizimle mücadeleye istekli bulunuyorlar Ben öyle sanıyorum ki, kuvay-i seyyarenin diğer taraftan maruz kaldığı halden Yunanlılar gafil ve malûmatsız değillerdir. Zabitlerimiz arasında da fikirleri çelinenlerin bulunduğunu sanıyorum. Bundan başka sekizinci fırkaya mensup emrimizdeki piyade taburlarını da şu vaziyet karşısında itimada lâyik bulamıyorum. Düşman üzerine gider gibi Kütahyaya kıtalariyle beraber gelmiş bulunan İsmet bey tabiatiyle bugün değilse, yarın yetişecek. Sonra arkadan bize hücum edecek. Böyle bir vaziyet arasında, bir de içimizden bazı kimselerin ve kıtaların ihaneti

baş gösterirse, fazla samimiyetle düştüğümüz gafletin sonu ve büyüğü olur.»

Kardeşimin şu izahatı karşısında ben derin bir düşünceye daldım. Anlaşılıyordu ki, tertiplerde hiç kusur edilmemiş, aleyhimizde her şeyden istifade ciheti düşünülmüş. Tevfik beye dedim ki:

«— Evet, artık ihtiyat tedbirlerinde kusur etmemeliyiz. Fakat kötü düşüncelere de mağlup olmamalı. Gerçekten safvetin yeri kalp değil, dimağmış!»

Bu konuşmadan sonra derhal atıma binerek Gediz önlerinde ateş hattı gerisinde bir köyde ihtiyat kuvvetlerimiz sırasında bulunan piyade alay kumandanı binbaşıyı buldum. Ona şu suali sordum:

— Binbaşı bey, mebus olduğunuz sekizinci fırka kumandanı İzzettin beyle son günlerde aranızda hiç bir muhabere geçti mi?

— Evet, bir kaç gün evvel alayın bazı noksanlarının gönderilmesini kendisinden istemiştim. Fırka kumandanının, Erkân-ı Harb kaymakamı İzzettin bey şu cevabı vermişti: Bir kaç gün daha sabrediniz. Ya biz size veyahut siz bize iltihak edeceksiniz.

TABUR KUMANDANI İLE GÖRÜŞTÜM, KENDİSİNİN BU HALE NE DİYECEĞİNİ SORDUM.

— Binbaşı, bey, bugün artık aşikâr surette tahakkuk eden acı bir vaziyet içinde kaldığımızı size esefle ve açıkça söylemek mecburiyetindeyim Hal bu merkezdedir. Buna ne diyeceksin?

— Fevkalâde müteessir oldum. Yanyana ve elele verip birlikte memleketi düşman ayağından temizleme ve sıra geldiği bir zamanda, kuvay-i seyyare gibi bir kuvveti düşmanla harb ederken arkadan vurmak veya vurdurmak. Of, of, bu ne betbahtlıktır.

— Evet, bu öyle feci bir akıbettir ki işte gelip çattı. Halin gidişine göre, yarın kuvvetlerimiz fiilen iki ateş arasında bulunacak. Bu itibarla alay zabitlerinizi toplayınız, kendileriyle konuşacağım.

Bir saat sonra alay zabitanından bir kısmı gelmişti, Kendilerine karşı şu konuşmayı yaptım:

«Arkadaşlar, ne uzun tahkikata, ne de geniş tafsilata vaziyet müsait değil. Yalnız beklenmeyen vaziyet hakkında size şu kadar malûmat vermekle iktifa edeceğim. Görüyorsunuz ki kuvay-i seyyare düşmanla savaş halindedir. Sizler de onun ihtiyat kuvvetini teşkil ediyorsunuz. Garp ordusu kumandanı İsmet bey dünden beri fiilen tecavüz vaziyetine geçmiştir. Kuvvetleri halen Kütahya'dan beri mukavemetsiz Gediz'e doğru yürüyüşlerine devam ediyor. Fakat yarın sabah veya gece leyin Gediz sırtlarına yetişeceklerine nazaran silâhla durdurularak, kendilerinden önce insaf ve anlaşma isteyeceğiz. Fakat sonra müdafaaya geçeceğiz.

Arkadaşlar, karşımızdaki düşman fırka münakaşalarına girişmiş, adeta bir enkaz haline gelmiş bulunuyor. Onların artık memleketimizi sulh yaparak boşaltmaya hazır bulunduklarına delalet eden haller çoktur. Lakin Yunanlıların döktükleri kanlara rağmen başlarını eğdiren bizim toplanmakta gösterdiğimiz istidat ve sebattı. Memleketi tahliye etmeye dair galip devletlerle bugünkü Yunan hükûmetinin Ankaraya gönderdikleri İstanbul heyetinin açık ifadeleri ile de Yunanlıların acizi ortaya çıkmıştı. Fakat bu heyet Ankara'da temastan menedilmiştir.

BİZİMLE KALMAK İSTEMEYENLERİN SİLÂHLARINI ALIP SERBEST BIRAKACAĞIMI BİLDİRDİM.

Efendiler, alayınızın heyeti umumiyesine eski şartlar içinde itimad etmekte mazurum. Kuvay-ı seyyareyi bu elim vaziyete, benim safvet-i kalbim ve sammî düşüncelerimle ben düşürdüm. Fevkalâde haller içinde herkesi göründüğü gibi kabul etmek hiç de doğru değilmiş. Lâkin ben bunu pek acı surette çok geç anladım. Eğer aranızda, kuvay-i seyyarenin yanı başında, bize tecavüz edeceklere karşı silâh kullanmak istemeyenler varsa düşünmek için kendilerine bir saat mühlet veriyorum. Zor yok. Bizimle kalmak istemiyenleri tehlikeli mıntıkamız dışına serbest bırakacağım. Şu kadar ki silâhlarını alarak...»

Zabitleri kendi aralarında münakaşa etmeleri ve düşünebilmeleri için başbaşa bıraktım. Ve önünde bulunduğum köylü odasına çekildim. Ben zabitlere hitap ederken, bazı arkadaşlarımı da aynı alayın bölükleri arasına göndermiştim. Onlar, kendilerine verdiğim talimata uygun olarak küçük zabit ve efraddan bizimle kalmak istiyenlerin isimlerini yazıyor, ayrılmak istiyenlerin silâhlarını alarak şark istimaketinde bizim mıntıkamızdan kafile kafile çıkarılıyorlardı. Alayın mevcudu 1500 kadardı. Bir müddet sonra kendilerine hitap ettiğim alay zabit'leri yanıma geldiler. 8-10 büyük küçük zabit kararlarını bildirdiler. Bunlar bizimle kalıyorlardı. Alay kumandanı olan binbaşı ile beş kadar zabit ayni arzuyu göstermek'le beraber az müteredditdi görünüyorlardı. Ama ben bunların izzet-i nefislerini kırmamak için bizimle kalmalarını kabul ettim. Fakat fikrimde hasıl olan bir kararla kendilerini göz altında bulundurmayı lüzumlu gördüm. Alay zabitlerinin çoğu kanaat sahibi değildir. Bunu itiraf edince verdiğim söz üzerine onları da mıntıkamız dışına çıkarttırmı. Geri kalan zabitlerle Gediz'de bulunan karargâhıma geldim.

İSMET BEY KUVVETLERİNİN GEDİZ'E DOĞRU HER SAAT BİRAZ DAHA YAKLAŞTIKLARI HAKKINDA RAPORLAR GELİYORDU

Bugün de akşam olmak üzere idi, cephede Yunanlılarla muharebenin devam ettiği gelen haber'lerden anlaşılıyordu. Öte tarafta da İsmet bey fırkalarının da hi Gediz'e doğru her saat başı biraz daha yaklaştıkları, Parti pehlivanın raporlarından anlaşılmıştı. Gediz'in şimal sırtlarındaki geçit yerlerini gece sıkı bir nezaret altında bulundurmak üzere bir ihtiyat müfrezemizi lâzım gelen noktalara akşamdan gönderdim.

Bu müfrezenin tutacağı yerlerden daha ilerde parti pehlivan müfrezesi kesiflere devam edecek, sonra tedricen çekilerek müdafaa noktalarını kuvvetlendirecekti.

Cephede bulunan erkân-ı harbiye reisi Halil beyi karanlık dolayısiyle muharebenin sükûnet bulması ü-

zerine Gediz'e çağırdım. Geldi, vaziyet hakkında düşüncelerini sordum, dinledim, sonra dedim ki:

— Halil bey, cephemiz ikileşti, demektir. Şimal müdafaa hattımız önünde İsmet bey eğer durmaz da tecavüzüne devam ederse, bizim için müdafaa ve silâh kullanmak zaruri değil midir?

— Evet, mâdem ki biz malûm ve müşterek düşman la dövüşürken bizi arkadan vuracak olurlarsa, nefis

İSMET PAŞA — Ali Fuat Paşa Garp cephesi kumandanlığından alınmış, yerine Miralay İsmet bey tayin edilmişti. İsmet Paşa'nın Birinci Inönü muharebesi sıralarında çekilmiş bir resmi.

müdafaası elbette zaruridir, meşrûdur. Ben bir emrivâ kiden çoktan beri korkuyordum.

Nihayet bu arkadaşlar sizin fazla samimiyet ve has talığınızdan istifade ettiler.

— Halil bey, kıtalarımız düşmanla daima temasta idi, cepheyi bırakıp vehme düşmüş arkadaşlara uymak doğru olmazdı.

— Yunanlıların cephemizde iki günden beri muharebeye atılışlarını, çoktan beri çarpışmadan çekinir halleriyle mukayese edemiyorum. Öyle sanıyorum ki, Yunanlıların casus teşkilâtı bizim tahminimizin üstün de! Yani bugün içimizde baş gösteren halden malûmatları var. İki gün öncesine kadar tek tük bize sığınmaya başlayan Yunan efradının söylediklerine göre, Yunan ordusunda söz ayağa düşmüştür. Yunanistanda fırka münazaraları en had dereceye ulaşmıştı. Ordularında disiplin kalmamıştır. Yunan askerleri cepheden kaçmaktadır. İşte bu vaziyette iken içimizdeki hal düşman ordusunun mâneviyatını yeniden yükseltecektir.

Erkân-ı harp zabitim ile bu şekildeki konuşmam gece yarısına kadar sürdü. Ertesi güne ait olmak üzere kendisine şu emri verdim:

ERTESİ GÜN HALİL BEY YUNAN CEPHESİNE, BEN DE İÇ CEPHEYE HAREKET ETTİM

— Halil bey, yarın sabah şafakla beraber eski Yunan savaş hattına, ben de yeni iç cepheye hareket etmeliyiz.

Bunu söylerken dilim âdeta dönmüyor, gözlerimden yaşlar boşanıyordu. Halil bey de ağlıyordu. Kesik kesik devam ettim:

— Cephelerde karşımızdakiler sebebiyet vermedikçe çarpışmadan çekinmeliyiz. Yunan cephesindeki toplardan ikisini bana gönderiniz. Her iki taraftan olacaklardan birbirimizi daima haberdar etmeliyiz.

Konuşmamız böylece son buldu, aynı odada birer kanepeye uzandık. Mide ıstırabıma başka acılar da karışmış, dayanılmayacak bir hale gelmişti. Dipdiri, sapasağlam bir insandım, iskelet haline gelmiştim. Halil

bey halime acımış olmalı ki, kalktı kaputunu üzerime örttü. Ocağa da odun atıp yattı. Bu odun atış sabaha kadar devam etti. Bir ara kaputun üzerimden indiğini hissettim. Zaten biraz önce gördüğüm rüyanın tesiriyle uyanmıştım. Rüyayı tâbirle meşguldüm.

— Gidiyor musunuz Halil bey, dedim, hayırlı bir rüya görmediniz mi?

O acı bir tebessümle şu cevabı verdi:

— Bugün rüya değil, bakalım ne acı vak'alar göreceğiz?

BEN GECE BİR RÜYA GÖRDÜM, FAKAT BUNA EHEMMİYET VERMEDİM, ÇÜNKÜ HAYRA YORAMIYORDUM

Odadan sür'atle çıkıp gitti. Sür'atle vazifesinin başına gidiyordu. O da benim gibi yarı uyumuş, uyumamıştı. Gecesi elem ve ıstırap içinde geçirmişti. Ben rüyama ehemmiyet vermek istemedim. Çünkü arzuma uygun mâna veremiyor ve hayra yoramıyordum.

Güneş doğduktan biraz sonra parti pehlivanın adamlarından üçü yaralı olarak geldi. Bunların verdikleri malûmatı pehlivanın şu raporu tamamlamıştı:

«Bu sabah şafakla beraber Hisar köyünden bize baskın yapan bir piyade kıtasiyle aramızda vuku bulan müsademe sonunda köyü bırakarak sırtlara çekilmekteyim. Benden üç yaralı, üç ölü var. Baskın yapan piyade kıtasının telefatını bilemiyorum. Geride bıraktığımız Çavdar Hisar köyüne haylice piyade kıtaları girmektedir.»

Bu köy, Gediz'in tahminen sekiz kilometre şimalinde eski bir harabe izlerini taşıyan bir mahalde idi. İsmet bey, Gediz'in Şimal sırtlarındaki müdafaa hattımız üzerine kıtalarını saldırmış, hattâ top bile kullanmaya başlamıştı. (18) Ne elimdi ki, cenup cihetimizdeki Yunan cephesinde de muharebenin şiddetlendiği, kar şıllıklı top seslerinin sıklaşmasından anlaşılıyordu. Hülâsa iki ateş arasında kalmıştık.

Yunan tayyareleri üzerimizde uçarak keşiflerde bu

(18) Buna ait not 222 inci sayfadadır.

lunuyor, ahvali temaşa ediyorlardı. İsmet bey emrindeki tayyareler ise şimal müdafaa hattımıza bazen bom balar, bazen de tomar tomar beyanname atıyorlardı. Bu beyannamelerde şöyle deniyordu: «Ey kuvay-ı seyyare ye mensup kahraman ve fedakarefrat. Size ordumuzun baş kumandanından neferine kadar hepsının hürmet ve sevgileri var. Ordumuzun hedefı, sizin itaatinizi kötüye kullanan ve kendi hususi emellerine âlet etmek isteyen Çerkes Ethem ve kardeşleridir. Bunlar zararlı insan olmak üzeredirler. Bu hainlerin emriyle kardeş ordunuza silâh atmayınız. Biz silâh arkadaşlarınıza karşı kan dökmeyiniz. Bize gelınız, hürmet göreceksiniz. Sizin için mesuliyet yoktur.»

Muvazzaf ordu

Muvazzaf ordu imzalı bu çeşit beyannameler daha sonraları uzun olarak, tayyarelerden gayrî suretlerle de müfreze kumandanlarının isimlerine gönderiliyordu. Bunlara rağmen ben İsmet beye, emin bir vasıta ile ara bulunması hususunda son bir haber ve selâm göndermek istedim. İyi bir tesadüf eseri olarak Gediz'de bulunan Saruhan mebuslarından Reşat beyle bahriye binbaşılarından Aziz beyi uygun buldum. Bunlara de dim ki:

MUVAZZAF ORDU İMZALI BEYANNAMELER DE TAYYARELERDEN ATILMAYA BAŞLAMIŞTI

«— Kardeş kuvvetler arasında dökülecek olan kanlar ikitaraf için ihanet olacağı gibi, karşımızda vaziyet çok sarsılmış, düşmanlarımıza fırsat ve yeniden hayat vereceğini Çavdar köyde bulunan İsmet beye gidip söyleyiniz. Her iki cepheden gelen silâh seslerini işitiyor ve yine her iki cepheden gelen yaralıları görüyorsunuz. İsmet beye son selâmımı söyleyiniz. İnsafa dâvet ediniz. Evet, onlar vehimdedirler. Bundan dolayı yüzyüze gelmek istemezler. Lâkin gaye vatanı kurtarmak olduğu na göre, böyle şeyler ikinci, hattâ üçüncü derecede düşünülür.»

Bu iki zat hayvanlarına binerek Gediz'den ayrıldı. İki ateş arasından geçerek İsmet beyin karargâhına

ulaştılar. Bunu müdafaa hattındaki gözetleme yerinde bulunan adamımızdan gelen rapor teyit etmişti. Ben İsmet beye bunun tesir etmiyeceğini tahmin ediyordum. Hakikaten arası çok geçmeden bu tahminim de maalesef şöyle tahakkuk etti:

Müdafaa hattımıza karşı İsmet bey kuvvetlerinin taarruzu şiddetlendi. Pek kısa zaman sonra, esir düşen veya bizim tarafa geçenlerin ifadeleri ile anlaşılmıştı ki, İsmet bey, mebus Reşat ve Binbaşı Aziz beyi dinlemek bile istememiş, siz Ethem taraftarısınız, diyerek temaslarına bile müsaade etmeyip doğruca Ankara'ya göndertmiş.

İsmet bey taarruzunda ısrar edince daha fazla va-

MİLLİ MÜCADELE HATIRALARI — Türk kadını bütün mücadele boyunca erkeği ile birlikte savaşmış, cephane taşımış, yara sarmıştır. Ateş hattının hemen gerisinde yaralar sarılıyor.

kit kaybetmemenin lâzım olduğunu kardeşlerimle konuştum. Neticede Uşak'da bulunan Yunan ordu kumandanına birini göndererek bir kaç günlük mütareke isteme yi zaruri gördüm. Ve derhal yaverim yüzbaşı Sami beyi bu vazifeye memur ettim. Otomobille yola çıkarttım. Bir kaç gün evvel cephemiz mıntıkasında yakaladığımız ve Yunanlıların casusu olduklarından şüphe ettiğimiz biri Ermeni iki kişiyi düşman kumandanına bir cemile olsun için Sami bey'le beraber yolladım.

Manen ve maddeten pek müşkül ve şaşırtıcı bir vaziyet baş göstermişti. İsmet bey kuvvetleri fasılasız taarruz ediyor, ve fakat biz lâzım gelen karşı koymadan aciz bulunuyorduk. Aynı zamanda Yunanlılar da taarruzlarını eksiltmiyorlardı. Hattâ son saat'erde bazı mevzilerimizi bile işgale muvaffak olmuşlardı, bundan başka, tahminimize göre, cenup cephesi kumandanı Miralay Refet beyin de nerede ise gelip yandan ve şark istikametimizde bizi kuşatması beklenebilirdi.

Işte bu düşünce ile de şark istikametimize kuvvetli bir keşif müfrezesi göndermiştik. Güneşin batışına 3-4 saat kalmıştı ki, İsmet beyin şimalden vaki olan bir taarruzu karşısında müdafaa kıtalarımız ricate mecbur oldu. Gediz'i bırakarak Şaphane istikametine doğru çekildik. İsmet bey kuvvetleri taarruzlarında ısrar ediyorlardı. Sanki kızgın bir çenberle saat besaat sıkıştırılıyorduk. Tam bu aralık Uşak'tan Sami beyin şu haberi bize yetişti:

«Yunan ordu kumandanı general Maneta ile konuştum. Bugün dahil, dört günlük bir mütareke teklifimizi kabul etti. Cephemizde bulunan kıtalarının kumandanlarına şimdi emirler verdi. Fakat mütareke şartlarının tesbiti için salâhiyetli bir memur istiyor. Benim şimdilik dönüşüm münasip görülmedi.»

Bu haberle birlikte, Yunan cephesinde hakikaten sükûnet başladı. İsmet beye bir darbe indirmenin zamanı gelmişti. Vakit geçirmeden sabahtan beri iki ateş arasında kalmış bulunan büyük kuvvetimizle ve Yunan cephesinden aldığımız iki kudretli topumuzun himayesinde Gediz'e girmiş bulunan fırkalar üzerine taarruza geçtik. İki buçuk saat süren çetin bir boğuşma sonunda

İsmet bey kuvvetleri bozgun gösterdi. Neticede bir fırkası kâmilen dağıldı. diğeri bozuldu. Gecenın bastırma sı ile bundan faydalanamadık, yani süratle takibimiz mümkün olmadı. Kıtalarımız geceyi Gediz'de ve şimalinde geçirdikten sonra, sabahleyin erkenden Kütahya istikametine doğru takibe koyuldu.

Gediz'de ve Yunan cephesi karşısında «Bolşevik taburu» namı verilen piyade kıtamızla bir de süvari müfrezesi bırakmıştık. Ben de karargâhımla birlikte Kütahya'ya doğru ilerliyordum. Acaba bu darbe kâfi gelecek mi idi? Ben buna ihtimal vermemekle beraber, şu vaziyet üzerine millet meclisinin yapacağı bir müdahalenin tesirden uzak kalmıyacağını ümit ediyordum. Yukarıda söylediğim gibi. Yunanlılar sükûneti muhafaza ediyorlardı. Lâkin şimdi tayyare keşiflerine fazla ehemmiyet vermiş görünüyorlardı. Hattâ Kütahya'ya doğru çekilen 8 ve 11 inci fırkalar üzerine Yunan tayyarelerinin birkaç bomba savurdukları görülmüştü. Ben bu beklenmedik hâdiseden hayli huylanmıştım. Evet, Yunanlılar bir tezvir hareketi olarak yapmıştılar ve yine bu hâdise gösteriyordu ki, Yunanlılar bu iç mücadeleden faydalanma istidadı taşıyorlardı.

Bunun üzerine atımdan inerek yazdığım şu emri, Yunan cephesinde bıraktığımız yüzbaşı İsmail Hakkı beye bir süvari ile gönderdim:

Bolşevik taburu kumandanı yüzbaşı İsmail Hakkı beyefendiye

«Bozulan İsmet bey fırkalarını takiben Kütahya'ya doğru ilerliyoruz. Fakat Yunanlıların aramızdaki bu mücadeleyi fırsat addederek istifade etmeleri ihtimali çoktur. Her zamandan ziyade gözetlemeye ve haber almaya fazla ehemmiyet veriniz. Eskisi gibi Yunan işgal mıntıkasına ve karargâhlarına emin ve tecrübeli casuslarımızı gönder. Evvelâ Yunanlıların askeri hazırlıklarını öğrenin. Şayet herhangi bir taraftan ve bilhassa Gediz'e doğru mütareke hükümlerini ihlâl eden bir tecavüz karşısında kalırsanız derhal bize haber vermekle beraber, tereddütsüz silâhla karşı koymak ile vazifelisiniz.»

Dereköyünden: 6 Kânunu sani 336 Ethem

Evet, biz bu ve bundan sonraki ahval içinde tamamen anlamıştık ki, Yunanlılar hasımları arasında vuku bulacak en ufak bir uygunsuzluktan dahi faydalanmak kaabiliyetini taşıyan bir ırka mensup imişler. Şu arada Bolşevik taburu tabiri hakkında da izahat vereyim: Atlı piyade namı verilen hafif süvari teşkilâtını haiz kuvay-i seyyare fırkası ve kıtaları arasında «Bolşevik taburu» adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis kıtasını ekseriyetle Karakeçili aşireti efradından mürekkep olarak Eskişehir müdafaa-i milliye teşkilâtı kurmuş, emrimize göndermişti. Taburun kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı efendi, harpçi olmaktan ziyade hakikaten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu harp aleyhine teşvik kaabiliyetinde birisi idi. Son zamanlarda muharebeden bıkmış askerlerini hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden fevkalâde tahsisat vermekte idim. Tabura nam, bu kumandan yüzünden verilmişti.

İSMET BEY KUVVETLERİNİ TAKİP EDEREK ALAYUNT VE KÜTAHYA'YA KADAR UZANDIK, BİR MÜDAFAA HATTİYLE KARŞILAŞTIK

Gediz'den itibaren İsmet bey fırkalarını takip eden kuvay-ı seyyaremiz yürüyüşüne devamla ertesi günü öğleden sonra Alayunt ve Kütahya civarında yeni müdafaa hatlariyle karşılaşmış, taarruza başlamıştık (19) İsmet bey, Gediz mağlûbiyetini telâfi edebilmek için hakikaten en müsait bir müdafaa hattını seçmişti. Bu da merkezi Alanyut o mak üzere bir hat teşkil etmekte idi. Alayunt, Kütahya'nın 10 kilometre şimal-i şarkisinde bir istasyon merkezi olup Kütahya şehrini bir demiryolu ile Anadolu şimendifer hattına bağlayan bir yerdedir. İsmet bey, demiryolundan faydalanarak Afyon Karahisar, Eskişehir, İnönü gibi merkezlerden kuvvet getirebilmiş, kıtalarımız gelip çatıncaya kadar müdafaa hattını kurmuştu.

---

(19) Buna ait not 226 ıncı sayfadadır.

Kuvvetlerimiz bu müdafaa hattını akşama kadar haylice sarsmaya muvaffak olmuş görünüyordu. Gece bastırınca iki taraf da sükünete çekildi. Bu ilk gün bizim bir hâlamız oldu. Bütün kuvvetimizle İsmet beyin Alayunt civarındaki müdafaa hattına hücum lâzım gelirken, kuvvetimizi ikiye bölmüştük. Sebebi de ilk günü İsmet beyi Kütahya'da sanarak oradaki kıtalar'a fazla meşguj olmuştuk. Bundan başka diğer bir kuvvetli müf rezemizi Afyon'dan İsmet beyin imdadına gelmek üzere bulunduğunu haber aldığımız miralay Refet beyin süvari fırkalarına karşı Alayunt istikametinde keşif ve bekleme vaziyetinde bırakmıştık.

ERTESİ GÜNÜ MÜCADELENİN DAHA DA ŞİDDETLİ OLACAĞINI TAHMİN ETMİŞTİM ZATEN!

Ertesi günkü mücadelenin daha şiddetli olacağına kaniydim. Nitekim öyle oldu. sabahleyin erken muharebe yeniden başladı ve gittikçe şiddetlendi. İsmet beyin gece trenle daha gerilerden getirttiği kuvvetlerle müdafaa hattını takviye ettiği anlaşılıyordu. Üstün sa yıdaki topları ile de İsmet bey müdafaa hattını son bir gayretle müdafaa ediyordu.

Kuvay-ı seyyare kıtaları bu ikinci günü, Kütahya şehrinden ziyade, İsmet beyin bizzat bulunduğu anlaşılan Alayunt civarındaki müdafaa hattına taarruz ediyor ve o cihete daha ziyade ehemmiyet veriyorduk. Aynı zamanda geceden 150 mevcutlu bir süvari müfrezemizi karşımızdaki müdafaa hattının gerilerine ve Eskişehir istikametlerine geçirmiş bulunuyorduk. Öğleye doğru karşımızdaki hat'lardan bizim tarafa kaçanlar ve esir düşenler çoğalmaya başlamıştı. Aynı zamanda Kütahya civarındaki kıtalarımız dört mitralyöz ele geçirmişlerdi. Anlaşılıyordu ki ve anlaşılıyordu ki, İsmet beyin müdafaa hat'arı sarsılmış, çözülmek üzere bulunuyordu.

İşte böyle bir sırada idi ki, öğleden sonra sağ ve geri taraflarımızdan Refet beyin süvari kuvvetleri yaklaşmış, bunları bekliyen müfrezemizle çarpışma başla-

mıştı. Bizim için yapacak şey, İsmet bey hattına karşı örtü ve işgal kuvveti bırakıp bütün büyük kuvvetimizle Refet kuvvetlerine, mukabil taarruza geçmekti. Bu mec buriyet ortaya çıkmıştı. Çünkü süvari'er bizi arkadan kuşatmaya teşebbüs etmişlerdi. Refet bey kuvvetlerine karşı hücuma geçtik, püskürttük. Ve kısmen dağıttık. Her nedense Refet bey sebat göstermedi. Kendisinin as kılı evrak çantasını mücadele yerinde bulduk. Bundan da anlaşılıyordu ki alaylarda bir karışıklık vardı. Gediz'de düşman önünde İsmet bey fırkaları tarafından arkadan vurulduğumuz günden beri beklenen bu Refet bey teh'ikesini böylece geçici olarak savuşturmuştuk. Fakat bu sırada bir başka haberle karşılaştık. Bu haber Yunan cephesindeki kumandanımızdan geliyordu ve aynen şöyle diyordu:

«Yunanlılar kuvay-i seyyare cephemize zahirî olarak mütareke hükümlerine şimdilik riayet eder görünüyorlarsa da, bize gelen mevsuk haberlere ve keşiflerimize göre, tecavüz maksadiy'e hazırlıklarda bulunmaktadırlar. Bu tahakkuk etmiş gibidir. Hattâ şimdi Uşak'tan haber getiren bir casusumuzun ifadesine göre, Yunan kıtalarının Uşak'ın şark istikametinden Dumlupınar ve Afyon umumî istikametine doğru taarruza geçip ilerlemekte olduğu, ayni zamanda Bursa'dan İnönü'ne doğru da bir diğer Yunan kolunun ayni harekete katıldığı sızan haberlerdendir. Karşımızdaki Yunan kıtalarında henüz bir ileri hareket yoksa da, bazı noktalara asker sevkedilmektedir.»

YUNAN CEPHESİNDEN MALUMAT GELİNCE KARDEŞLERİMLE BAŞBAŞA VERİP VAZİYETİMİZİ GÖRÜŞTÜK

Bu malûmat geldikten sonra erkân-ı harbiye reisimiz ve biraderlerle başbaşa verip, böyle bir vaziyet karşısında ne gibi bir yol tutmamız lâzım geldiğini görüştük. Tehlikenin umumî bir manzara ve inkişaf gösterdiği inkâr edilemezdi. Aynı zamanda İsmet bey askerlerinden bize esir düşenler, Yunan süvari kuvvetlerinin İnönünden ileriye, Eskişehir'in garp taraflarındaki ova

larda göründüklerini bildirmişlerdi. Bu görüşme sonunda, İsmet bey kuvvetlerine karşı üstünlük kazanmamıza rağmen, kuvvetlerimizi güneş battıktan sonra o cephededen çekip tekrar Gediz önünde toplamaya karar verdik ve kararımızı tatbik ettik.

Alayunt mücadelesinde hâkim iken mahkûm imişiz gibi çekilişimizin ruhu ve sebebi şudur: Bir defa Yunanlılara Gediz'i kaptırmak, şu son vaziyetimiz itibariyle çok büyük bir tehlike teşkil ederdi. Yunanlılar Gediz'e öteden beri ayrı bir ehemmiyet vermekte idiler. Hakikatte burası her iki taraf için de askerî ehemmiyet taşıyordu. Burasını iki üç ay önce çok çetin ve kanlı bir muharebe ile Yunanlılardan geri almaya muvaffak olmuştuk. Hülâsa, biz vatanperverane hislerimize mağlup olmuş, hâkim vaziyetimizi terk etmiş, siyasî hasımlarımıza yine bir fırsat kazandırmıştık. Kuvay-i seyyare Alayunt civarında gece çekilişine devam ederken Ankara'da Büyük Millet Meclisini teşkil eden mesul dimağlara acaba ne gibi bir hâlet-i ruhiye hâkim bulunuyordu?

Elbette merakla üzerinde durulacak bir noktadır. Bizim bu hususta aldığımız haberler şöyle idi:

ANKARA'YA MİLLET MECLİSİNE BİR TELGRAF ÇEKMEKLE HÂTA ETTİĞİMİ SONRADAN ANLAMIŞ OLDUM

O zamanki meclis iki gruba ayrılmış. Bir kısmı bizi tutmaktadır. İsmet beyi ordusu ile üzerimize atıldığı günlerde Millet Meclisine hitaben çekmiş olduğum telgrafı, Mustafa Kemal Paşa mecliste okumuş, iki rey farkla taraftar kazanmış.

Telgrafımı eline alan Mustafa Kemal Paşa «Ethem bey işte şu telgrafı ile umumî heyetinizi âlenen tahkir ve tehdit ediyor, mukaddes meşruiyetinize tecavüz ediyor, İsyan vaziyetine geçmiş. Garp ordusu kumandanı İsmet bey kıtaları ile muharebeye tutuşmuş bulunuyor» demiştir. Hakikaten bu telgrafımla son ve yeni bir silâh vermiştim. Bu suretle bekediğim müdahale de boşa çıkmıştı.

Alayunt'tan çekilişimizin Yunan ordusu üzerinde ne gibi bir tesir bıraktığını tetkik edelim: Gediz önünde tekrar toplandığımızı haber alan Uşak'taki Yunan ordusu kumandanı general Maneta'nın bize gönderdiği şifahî suali şöyle idi: Kütahya civarındaki üstün vaziyetini bırakıp kuvvetlerini tekrar karşımızda toplayan Ethem beyin maksadı acaba nedir? Mütareke müddetimizin dolmasına daha bir gün var. Kuvay-i seyyare kuvvetlerine karşı mütareke hükümlerini bozacak bir harekette bulunmadık. Ethem bey, beni yüksek kumandanın mevkiine karşı mahçup ve müşkül bir mevkide bıraktı. Eğer isteseydi mütareke müddetini uzatırdım. Şimdiki halde fikrini ve maksadını açıklamaz, lâzım gelen şartlarla bizi temin eylemezse, yarın akşam sona erecek mütarekeyi müteakip tekrar hasım vaziyetine geçmeğe mecbur kalacağım.»

YAVERİM SAMİ BEYDEN SONRA YUNANLILAR ARASINA GÖNDERDİĞİM ARKADAŞIMDAN GELEN HABER HİÇ DE İYİ DEĞİLDİ

Bu haberi getiren zat, Uşak'ta Yunan umumî karargâhına gönderdiğim yâverim Sami beye sonradan gönderdiğimiz arkadaşlarımızdan biri idi. Bunun Uşak'ta anlayabildiğine göre, Yunanlılar Dumlupınar'a doğru ileri sürdükleri keşif taarruz kıtalarını durdurmuşlar. Aynı tarzda da ufak bir mukavemet karşısında, şimalden yeni İnönü'nden kıtalarını geriye İnegöl'e çekmişler. Anlaşıldığına göre, İnönü'nde rastgeldikleri bu mukavemet kuvay-i seyyaremizin evvelce bahsettiğim Alayunt meydan mücadelesinden geriye çekildiği andan sonra olmuştur. General Maneta sözlerinde haksız değildi. Yunanlılarca daima ehemmiyet verilegelen kuvay-i seyyarenin aldığı vaziyet üzerine, hususiyle Yunanlıların Afyon'a doğru ilerlemeye teşebbüs ettikleri kıtalarının çekilme hattını tehdit eden bir vaziyet alınmış bulunuyordu. Ve sonra Yunan tayyareleri Alayunt civarından bir mağlûbiyet neticesi olarak ricat ettiğimizi görmüş, ve diğer vasıtalarla haber almış olacaklardı.

İşte İsmet beyin İnönü zaferi, kuvay-ı seyyarenin Alayunt meydan mücadelesini bırakması sayesinde mümkün olmuştu. Her ne hal ise, general Maneta'nın yarı tehditkâr şu haberi bizce ehemmiyetsiz addoluna mazdı. Dar bir sahada iki ordunun fiilen ateşleri arasında uzun bir gün geçirmiş bulunan ve henüz nisbeten biraz nefes alabilen bizler, öyle bir halin ne üzün tülü ve vicdan yakıcı bir azap olduğunu unutmamıştık. Hasımlarımızın arkamızdan ne düşündüklerini ve son vaziyetten nasıl faydalanmaya çalışacaklarını elbette kestiremezdik. Geçmiş günlere bakarak, bu hususta iyi bir netice çıkarmak da mümkün değildi. Evet, onlar hücumlarında devam ve ısrar edeceklerdi.

Bu düşünce ile Yunan kumandanını kandırmak birinci derecede vaziyetimizin icaplarındandı. Onun için

MİLLİ MÜCADELEDEN ACI BİR HÂTIRA — İzmir'e çıkan Yunan kuvvetleri içerlere doğru ilerledikleri sırada Türk köyleri boşalıyor, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar böylece hicret ediyorlar.

bu sefer bu vazifeyi büyük biraderim Reşit bey üzerine alarak Uşak'a gitti. Yunan kumandanının «Neden çekildiniz» sualine cephane azlığını sebep gösterecekti. Zemin ve zamana uygun konuşacak, tarafımızda hasıl olacak vaziyeti göz önüne alarak Yunan erkân-ı harbiyesine ve kumandanına kanaat vermek maksadiyle kendisi de tabiatiyle düşman yanında kalacak, bizimle fırsat oldukça teması elden bırakmıyacaktı. Bu arada düşmana ait alabileceği malûmatı da haberleri de yetiştirecekti!

Reşit bey Uşakta kaldığı ilk günler zarfında, güya bu arzu ve maksadına faydası olur ümidiyle namımıza Yunan tayyareleri ile birkaç Türkçe beyanname tertip ettirip, kuvay-i milliye kıtaları üzerine attırmıştı. Halbuki Yunan ordusunun o zamanki zayıflıklarına göre, Dumlupınar ve İnönü'ndeki son keşif taarruz tecrübelerinden sonra, kendi hesaplarına uygun kurnazca bir yol ve siyaset takibine başlamışlardı. Bu anlaşılıyordu. Bu da kuvay-i seyyareyi diğer tarafa tepeletirmek, İsmet bey kuvvetleriyle iki günden beri fasıla bulan çarpışmanın devamını temin edip şiddetlendirmek, ve neticeyi kollamaktı.

GEDİZ'DEN RİCATIMIZIN İKİNCİ GÜNÜ ARKAMIZDAN KUVVETLİ BİR ORDU TEKRAR BİZE SALDIRDI

Reşit beyin Uşak'tan bize gönderebildiği ilk malumat arasında Yunan ordusunun sükûneti muhafazaya karar verdiği general Maneta ile miralay Plastiras'ın kendisine karşı hürmetkâr davrandıkları, nattâ bunların verdikleri söze nazaran Manisa silâh deposundan bize ihtiyacımız olan cephaneden gönderecekleri idi.

Gediz önüne ricatimizin ikinci günü tekrar ve daha kuvvetli bir ordu ile arkadan üzerimize atıldılar ve yüklendiler. Bu defa Gediz'e ve üzerimize saldıran kıtalar ekseriyetle suvari olup miralay Refet bey kumandasında idi. Biz bunlara karşı yine Gediz'in şimalinde sırtlarda müdafaa vaziyetini ihtiyar etmiş bulunuyor duk. Az fasılalarla aramızda muharebe iki gün sürdü.

İkinci günü akşamlayın pek de zarurî olmadığı halde Gediz'i bırakarak Şaphane üzerine ricat ettik. Fakat bu seferki çekilişimizde, Gediz umumî istikametine düşen cenuptaki Yunan muharebe nattı karşısında bulunan örtme ve murakabe kuvvetimizi de Şaphane istikametine çektik. Bundan maksadımız, Refet beyin kumandasındaki kıtalarla düşmanı karşı karşıya bırakmaktı. Bu hareketimizle gördük ki, Yunanlı'arla Refet bey kuvvetleri birbirlerine karşı hasım vaziyetine geçmek şöyle dursun, adeta iki dost kuvvet halini göstermekte idiler.

Yunanlılar gerçi bize karşı da zahirde tarafsız vaziyet'erini muhafaza ediyorlardı. Refet bey kuvvetleri ise Yunan siperlerinin semtine bile yanaşmamakta idiler. Hülâsa, Yunanlılar bir taraftan Refet kuvvetlerini teşçi ediyor, diğer taraftan bize de kendileri ile herhan gi bir şekilde anlaşmak imkânını gösteriyor ve işgal mıntıkalarında iyi kabul göreceğimize dair de tür'ü vesilelerle haberler gönderiyorlardı.

BAZI MÜFREZE KUMANDANLARIM REFET BEY KUVVETLERİNE KARŞI MUKABİL TAARRUZA GEÇMEMİZİ İSTEDİLER

Biz Gedizdeki son çekilişimizden sonra bizi takip eden Refet kuvvetlerine karşı hafif müsademelerle Simav'ı da geçmiş, Demirciye vardığımız gece, bütün bu müşkülere rağmen kumandanlarımdan bazı'arı bana geldiler. Demirci önlerinde Refet kuvvetlerine karşı mü dafaa vaziyeti almamızı, hattâ karşı taarruza geçmemiz lüzumunu hatırlattılar. İçlerinde ısrarda bulunan lar da oldu, kendilerine dedim ki:

« — Eğer yapacağımız karşı bir taarruzla, başlarını yakalamak mümkün olacağına inansaydım, bunda hiç tereddüt etmezdim. Eğer böyle bir taarruza karar verecek olursak. Gördes havalisi daha müsait. Hem de bizi takip edenleri hareket üslerinden biraz daha uzaklaştırmış oluruz.»

Ertesi gün Gördes'e ricat emrini verdim. Hakikatte ben vicdanımın kabul ettiği son kararımı vermiştim. Fakat bunu kat'î olarak öyle bir vaziyet içinde kimseye

bildiremezdim. Kararım şu idi: Simav'dan geçerken, Uşak'ta bulunan biraderim Reşit beye Yunan ordusu ile bir iltica protokolunun temini ve tanzimi hususuna gayret sarfetmesi ve neticeyi bana bildirmesi hususunda haber göndermiştim. Buna gelecek cevabı bekliyecektim. Kuvay-i seyyarenin Demirci'den Gördes'e doğru çekilişine devam ederken, yukarıdaki istek ve karar et rafında teferruata ve şahsıma ait olan fikrimdeki karar şu idi: Yunan işgal arazisine geçmek istiyecek olan arkadaşlarımın hiçbir vesile ile maziye ait hareketlerinden dolayı muahaze edilmemeleri, kendilerine resmî veya gayrî resmî hiç bir hizmet teklif edilmemesi!

Yunanlılar bu şartı kabul ederlerse, arzu eden zabit ve efradı Yunan işgal mıntıkasına, düşmana lticayı kabul etmiyenleri de istedikleri tarafa serbest bırakmak ve bu suretle kuvay-i seyyareyi dağıtmak! Bana gelince 50-60 kişilik seçkin maiyyetimle tekrar dağlara tırmanmak. Sıhhatim müsaade edince de cepheler muhitinden uzaklaşıp Anadolu içerlerine, şark vilâyetlerine geçmek olacaktı.

YUNANLILAR İLTICA İÇİN TEKLİF ETTİĞİM ŞARTLARI KABUL ETMİŞLERDİ

Kuvvetlerimiz Gördes şehrine varmışlardı. Bizi takip eden Refet kuvvetlerinin önündeki artçı müfreze miz müstesna olmak üzere, diğer kıtalarıma Gördes şehrinde bir gece istirahatı vermiştim. Reşit beyden beklediğim haber burada iken geldi, Yunanlılar istediğim şartları kabul etmişlerdi.

Ertesi sabah Gördes civarında müdafaa vaziyetine geçtik. Şehrin şimal tarafındaki hâkim bir tepeye iki topumuzu yerleştirdik. Karşımızda toplanmakta olan Refet kıtalarını tetkik ediyorduk. Topçu kumandanım hazırlıkta bulunurken, süvari zabitlerimden Mısırlı Yusuf bey namındaki genç yanıma gelerek, Refet beyle anlaşma zemini yoklanmasının uygun bulunacağını söyledi. Bu vicdanıma muvafık geldi. Kendisini Refet beye gönderdim. Orada süvari fırkası kumandanı bulunan Derviş beylerle görüşmesini tavsiye ettim. Der-

viş beyin bana, Demirci'den ayrılırken gönderdiği bir mektubuna cevap vermemiştim. O, mektubunda şöyle demekte idi:

«17/1/337 — Ahval ve vaziyet size müsait değildir. Şerefli bir maziye ve hayata maliksiniz. Sizin için tutulacak yol şu olmalıdır: Top ve ağırlıklarınızı bize iade ederek yine Yunanlı'larla mücadeleye başka şekilde de yam etmek üzere Yunan işgal mıntıkasına geçmeniz çok muvafık olur zannederim. Sizin hasmınız Refet bey de ğildir. Millet Meclisi ve hükûmetidır. Askerlik muktezası aldığımız emri icraya mecburuz.»

BEN TOPÇU MEVKİİNDE KALDIM, BİR MÜDDET AHVALİ BURADAN TEMAŞA EYLEDİM, TEESSÜRÜM DE GİTTİKCE ARTIYORDU

Mısırlı Yusuf beyin hareketi sırasında biraderim Tevfik Bey idaresindeki bazı müfrezelerimizle fırkamız hesap memuru Hikmet Beye Gördes şehrinin yarım saatlik garbindeki büyükçe bir köyde toplanarak, fevkalâde hal dolayısiyle dağıtılamayan bir aylık maaşların hak sahiplerine verilmesini emretmiştim. İşte bu münasebetle bir kısım kıtalarımız da bizden uzaklaşmışlardı. Bense topçu mevkiinde kalmıştım. Civara hakim bulunan tepeden bir müddet ahvali ve vaziyeti temaşa ettim. Teessürüm gittikçe artıyordu. Istikbale ait düşünebilmek hassalarımdan mahrumdum.

Yalnız maziye ait hareketlerim bir sinema şeridi gi bi gözümün önünden geçiyordu. Evet, bir dönüm noktasında idim. Buradan, parlak hayal ettiğim istikbal yolu na bakmak istemiştim, fakat, heyhat! Fakat her müşkülâtı bana zevk veren o yoldan artık uzaklaşmak üzereydim. Gayri ihtiyarî bir ah çektim. Yanımda dikilen ve benim kadar müteessir bulunan topçu kumandanım seslendi:

—— Madem ki topları kullanmıyacaksınız, bari yükliyelim! Karşı tarafta bir durgunluk ve tereddüt vardı. Her taraf sükûnet içinde idi. Bu, ebedî ayrılığın matemini andırıyordu. Kumandanın ikazı üzerine:

— Peki, yükleyiniz dedim.

Refet beyin yanına giden Mısırlı Yusuf bey hâlâ dönmemişti. Artçı müfrezeye istikamet tayin ederek:

— Tedricî olarak büyük kuvvetlere katılınız, dedim.

Ben de toplarla birlikte artık son toplantı yerine gelmiştim. Muhasip Hikmet bey para dağıtıyordu. Biraderim Tevfik bey ve erkân-ı harbim Halil beyin, maaş dağıtma sonunu beklemeden, hattâ beni beklemeden 350 kadar efrat ve birkaç zabitle beraber civarda bulunan Yunan işgal mıntıkasına geçtiklerini haber aldım. Bu kötü akıbetin sızısını mide ıstırabıma kattım.

Reşit bey tarafından birkaç saat evvel bize tebliğ edilen iltica şartları mucibince, işgal mıntıkasına geçmek istiyenlere bir şey demiyecektim, ama, her halde vedalaşmak ve bunun acısını tatmamak da benim için bir kusurdu. Vatan için boğazlaştığı hasmının kucağına giden bu bedbahtlara şahsen iştirak etmiyecektim. Biraderime bildiremediğim ve şahsıma münhasır kalan bu sırrı vatanına veda eden bu bedbahtları selâmlamak lığım imkânını da kaldırmıştı ortadan. Bundan başka ne olursa olsun, dar bir sahada içtima ettirilen ve derin bir teessür içinde bulunan binlerce insanı başsız yüzüstü bırakmak da doğru değildi. Bu hâta şüphesiz, Halil beyden ziyade, biraderim Tevfik beye aitti. O, kendisini derin bir teessüre kaptırmış gidiyordu. Ben de teessürlerime mağlup olmıyacak anlar geçirmiyor değildim.

Başsız kalanların arasına Yunanlılar olsun, Refet kuvvetleri olsun, bir takım sivil adamlar salmışlar, kuvay-i seyyarenin çabuk dağılmasına gayret gösteriyorlardı. Sivillerin bir kısmı Yunan işgal mıntıkasına geç meye teşvikde bulunuyor, propagandalar ve şayialar icat ediyor, bir kısım siviller de Refet kuvvetlerine katılmaya teşvik ediyorlardı. Hattâ beni öldürüp kendilerine katılacak olana rütbe, mevki gibi, para gibi mükâfatlar vaadediyorlardı. Bu son içtima ve ayrılık yerine vardığım zaman bir arkadaşım yanıma sokularak:

— Bu son saatlerde aramızda çok kalmayınız. Zira insanoğlu çiy süt emmiştir. Fesatlara kapılanlar, vaadlere inananlar olabilir, demişti.

Kendisine şu şekilde mukabelede bulundum:

— İkazına teşekkür ederim. Öyle fesada kapılan bir arkadaşımı biliyorsanız getiriniz, şu vaziyet içinde ona muamelem elini sıkıp, öpüp, istediği tarafa serbest bırakmak olacaktır. Bence zillet derecesine düşürülen bu hayatın o kadar kıymeti yoktur. Bundan sonra yaşamak istiyorsam, vatanıma ve vatandaşlarıma sıkıntılı ve fe'âketli bir gününde hizmet edebilmek ve imdadına yetişebilmek emeliyledir.

ARKADAŞLARIMA İSTEDİKLERİ TARAFA GİTMEKTE SERBEST OLDUKLARINI EVVELCE SÖYLEMİŞTİM, ŞİMDİ DAĞILMA ZARURETİNİ BİLDİRİYORDUM

Arkadaşlarıma dağılma zaruretini söylerken, her hangi bir tarafa isterlerse gitmekte serbest olduklarını bir defa âlenen söylemiştim. Bu dağılış yerinde fazla izahat vermekten çekiniyordum. Çünkü gerek Yunan işgal mıntıkasına geçenlerin elim vaziyetlerini karıştırmaktan çekiniyor, hem de Refet bey tarafına geçecek olanlar hakkında aynı düşünceye düşüyordum.

Bu son noktada yanıma gelip işgal topraklarına birlikte geçmemi uygun bulanlar olduğu gibi aksini söyliyenler de oluyor, kimisi de «tutacağın yolu söyle, biz de ona göre karar vermek isteriz, kabul edersen ayrılmayız» diyorlardı.

Ben ise tutacağım yolu kardeşlerime bile söylememiştim. Ancak seçtiğim ve yanıma alacağım 50 kişilik son hayat ve gaye arkadaşım olacak arkadaşlarıma ihsas etmiştim. Bu itibarla bana başvuranlara protokolun şartlarını tekrar ediyor, Yunanlılara iltica edecek olanlara orayı işaret ediyor, bunu istemiyenlere de Refet kuvvetlerine dehalet etmekte, serbest bulunduklarını ihsas ve ima ediyordum. Bunun sebebi de, son saat zarfında menhus dağılış yerine birer suretle gerek Yunanlıların, gerek Refet tarafından sokulan bazı kimselerin sözlerimi sıkı bir tecessüs altında bulundurduklarını anlıyordum. Arkadaşlarımın tutacakları herhangi bir yolda «Ethem'in talimatı ile gelmişler» şeklinde

damgalanmalarına imkân vermemek içindi. Her iki tarafa da geçmiyecek olanlara da - bunların sayıları pek azdı - beşer onar arkadaşları ile dağlara çıkmalarını tavsiye ediyordum.

Akıbet veda sahnesi geldi, çattı: Hepsi ayrı ayrı geliyor, veda ediyor, seçtikleri tarafa kafileler halinde gidiyorlardı. İşte bu sahne karşısında yaşadığım hayatın en ağır sızısını burada hissettim. Yol dağılışı hâdisesi nihayet bulmak üzere idi ki, bana suikast teşebbüsünde bulunurken Halil efe adında bir arkadaşımın yakalandığı haberini aldım. Bu, benim ikinci derecede bir arkadaşımdı, Bana bunu haber veren arkadaşlarıma:

— İlişmeyiniz, bana haber verdiğinizi de kendisine hissettirmeyiniz, dedim.

Bu cahil ve zavallı arkadaşımı sonradan İzmirde bulmuştum.

YUNAN İŞGAL MINTIKASINDA BULUNAN KARDEŞLERİME VERİLMEK ÜZERE ÜÇ ARKADAŞIMA BİR MEKTUP UZATTIM

Yunan işgal mıntıkasına geçmek üzere kalan üç arkadaşıma bir mektup uzattım. Bu, Akhisarda bulunan kardeşlerime yazılmış bir mektuptu. Güneş batıyordu, ben de elli kişilik maiyyetimle bir semt-i meçhule doğru bu ayrılık vadisinden çekildim. Yunan işgal mıntıkasına geçenlerin büyük küçük rütbede 25 zabitle 700 kadar efrad olduğunu tahmin ediyordum.

Kardeşlerime yazdığım mektup şu idi:

«Gördes'in garbinde son
ayrılış mıntıkasından

20/1/337

Akhisar'da Reşit ve Tevfik Beylere,

Yunanlılarla akdettiğiniz iltica protokolu nefsime ağır geldiğinden dolayı sizi takip edemiyeceğim. Beni mazur görünüz. Kuvay-i seyyare efrad ve zabitlerini istedikleri herhangi bir tarafa gitmekte serbest bıraktım. Hepsini dağıttıktan sonra ben de karargâhımla bir semt-i meçhule müteveccihen ve mütevekkili Alal-

lah gidiyorum. Allah cümlenizin muini olsun. Hastalığım için merak etmeyiniz, kendimi iyice buluyorum.

Kardeşiniz Ethem»

Ayrılış yerinden doğruca Sındırgı'ya dağlara doğru çekilmiştim. İki muhasım cephe mıntıkası aralarından, Yörük köylerinden geçerek on gün kadar vakit geçirdik. Hastalığım yine artmış, ve arzularıma mâni teşkil etmeye başlamıştı. Sındırgı'nın vahşi, çamlı ve sarp dağlarında serseriyane geçen bu günler, sıhhatimi daha da bozmuş, gittikçe daha fenalaşmaya başlamıştım. Hattâ öyle hale gelmiştim ki yaya olarak yürümek şöyle dursun, mide sancısı yüzünden hayvan üzerinde bile duramıyordum. Halbuki bulunduğumuz dağlık mevkide gerek Yunanlıların, gerek Kemalci kolların takibinden kurtulabilmek için bazen çok sarp yerlerden yürümek, tepeler üzerinden aşmak icap ediyordu. Yanımda bulunan arkadaşlarım Bandırma ve Manyas havalisi halkındandı. Buraları ise Yunan işgal mıntıkası dahilinde kalmıştı. Arkadaşlarımdan bazıları, Yunanlılarla bir çarpışmaya meydan vermeden gizlice bir gece yürüyüşü ile Manyas köylerine geçebilirsek, orada gizlenmek dolayısıyla dinlenmek mümkün olur diyorlardı. Hattâ bir doktor bulup getirtmek bile mümkün olur mütalâasında bulundular.

HASTALIĞIM ARTTI VE TEDAVİ İÇİN GİZLİ VE YUNAN İŞGAL MINTIKASINDA BULUNAN BİR KÖYE SIĞINDIK

Istırap karşısında bu teklifi kabul ettim, hayvan üstünde zorlama yürüyüşü ile ve bin müşkülâtla Susurluk civarından Yunan işgal arazisine, kendimizi hissettirmeden geçebildik. Sabah ezanı okunuyordu ki, eski Manyas köyüne girdik. Burası Susurluğa üç saat mesafede ormanlık bir yerdir. İsmini şimdi hatırlayamadığım bir Türk ağasının evine de yine köylülere görünmeden yaklaştık. Biraz sonra içerde idik. Ağa bizi güler yüzle karşıladı, ve hasta halimi görünce he-

men kendi ailesinin odasında bir yatak hazırlattı. Hastalığın ıstırabı, günlerin yorgunluğu ile hemen uzandım. Biçarköy ağası, Yunanlılardan ve nele Yunan taraftarı olan bazı kimselerden çok korkuyordu. Ve bize de korkulması lâzım geldiğini söylüyordu. Ben kendisine teminat verdim, dedim ki:

«Bize sadakatin derecesinde bizden ve hayatından emin olabilirsin, bugünden itibaren ne sen, ne köy halkından tek kişi köy dışına çıkamaz. Zaten kış kıyamet. Zannederim ki köylü için dışarı çıkmaya da ihtiyaç ve zaruret yok.»

Ağanın cevabı şöyle oldu:

«— Ah beyim, biz senden canımızı bile esirgemeyiz. Yunanlıların ruhu duymadan haftalarca sizi saklayabiliriz. Fakat evvelce senin ipinden kurtulmuş ve şimdi Yunanlılara jandarmalık eden bazı alçak kimseler var ki, ben işte onların sizi haber almasından korkarım. Bunlar alabilirler de!»

Köylü ağasının gözleri yaşarmıştı, belli ki korkuyordu bazı kimselerden!.. Nitekim benim de tanıdığım bazı isimler sıralayarak devam etti:

«— Bu adamlar çok insafsızdırlar. Yunanlılar kendilerine yüz çevirmişlerdir. Seni evimde sakladığımı duyarlarsa ocağımı söndürürler. İnşallah çabuk iyileşir de kimse haber almadan buradan gidersiniz.

KÖY AĞASI YUNANLILARDAN ÇOK KORKUYOR BİZİM BİRAN ÖNCE GİTMEMİZİ İSTİYORDU

Ağanın bu sözleri beni çok müteessir etmişti. Evinden bir an önce gitmemizi istiyordu. Çünkü hayatından korkuyordu. Bunda da haklı idi. Kendisini teselli etmek lüzumunu duydum:

— Korkma ağam, biz çok durucu insanlardan değiliz. Köyünüzde bu dediğiniz alçaklara katılmayan eski efelerinizden kimse yok mu?

— Çerkes İsmail efe buradadır. Onlara katılmamıştır. Namusunu muhafaza edebilen başlıca sayılı efelerimizdendir. İstersen haber vereyim, gelsin, görüşün.

— Silâhlı mıdır, mavzeri var mıdır?

— Ne gezer beyim, Yunanlılar kendilerine hizmet etmeyenlerde ne bıçak, ne çakı bıraktılar mı ki..

— Şimdi değil, akşama getir, göreyim.

Arkadaşlarım köyün etrafına ve münasip yerlerine gözcüler koydulardı. İlk gün böylece sükûnetle geçti. Akşam İsmail efe geldi, görüştük. Ben kendisini gıyaben tanırdım. Umumî harbin son senesi zarfında bu havalide asayişin çığrından çıktığı bir sırada, eski Man yaslı Çerkes İsmail diye 20 kişilik çetesiyle şöhret almış, jandarma bölüklerini bozmuştu. Şimdi ise üzerinde bir tırnak çakısı bile yoktu.

— Ne o efe, mavzerin nerede? diye sordum ve ilâve ettim:

— Sizin kabadayılığınız Türk jandarmalarına mı idi?

Zeki adam ne demek istediğimi anlamıştı, şöyle cevap verdi:

— Yunanlılardan mavzer değil, mitralyöz bile almak mümkün. Fakat onlara âlet olmak şartiyle. Ben işte bunu yapamıyorum.

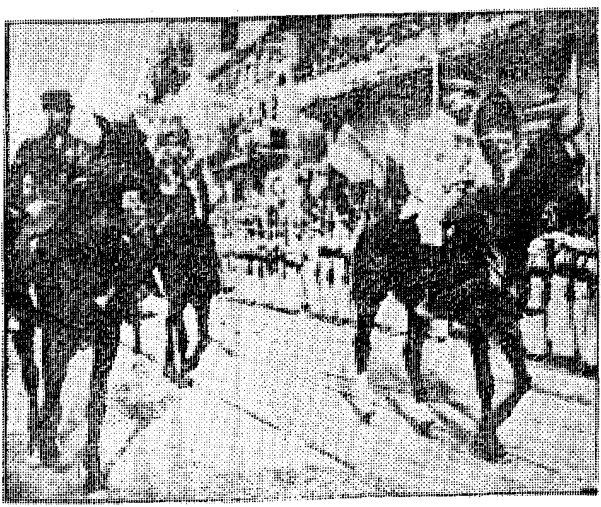
Kendisinden bu köyde bizi alâkadar edecek hususlar hakkında lâzım gelen izahatı aldım. Evvelce bu civarlarda kuvay-i milliye namına tediplerim sırasında düşmanlıklarını çektiğim ve kendilerini İstanbula kaçarak kurtarmış olan bazî kimseler şimdi Yunanlılar sayesinde buralarda hüküm sürüyorlardı.

KÖYDE KALIŞIMIZ GİZLİ KALMAMIŞTI KÖYLÜLER ÇÜNKÜ NÖBETÇİLERİMİZİ GÖRMÜŞLERDİ!

Burada kalışımız, köylülerle gizli kalmamıştı. Çünkü nöbetçilerimizi görmüşlerdi. Buna rağmen köyden ayrılmadık. Birkaç gün vaktimizi burada geçirdik. Hastalığım ise gittikçe şiddetleniyordu. Mevsim kış, soğuk şiddetli hükmünü icra ediyordu. Köyde olan arkadaşlarım, bilhassa Şevket bey, iki günde bir köylü kıyafetinde emniyetli adamlarını en yakın Yunan askerî merkezinin bulunduğu Susurluğa gönderiyor, Yunanlıların bize dair koku alıp almadıklarını iskandil ettiriyordu.

Ev sahibi ile bazı komşuları da bizim kontrolumuz altında idiler. On gün kadar olmuştu, bu müddet zarfında habercilerimizin bize getirdikleri malûmat arzumuza uygundu.

Lâkin bu vaziyet daha uzun müddet devam edemedi. Vaziyetin değiştiği görülüyordu. Bir gün Susurluktan gelen bir habercimiz Yunan merkezinden sızan şu haberi getirdi: «Kuvay-i seyyare kumandanı Ethem beyin Yunan işgal ordusu başkumandanlığı ile vasıtalı aktettiği ittica şartlarını nefsine yediremiyerek, anlaşma üzerine işgal mıntıkasına geçen kardeşleri ile arkadaşlarına katılmaması, Yunan kumandanını, başkumandan Papulas hükûmeti nazarında mesul ve mahçup bırakmıştır. Son alınan kat'i malûmata nazaran, Ethem bey makineli tüfekli yüz kişilik bir müfreze ile işgal mıntıkamıza girmiştir. Başkumandanın Susurluk işgal

İSTANBUL'UN İŞGALİNDEN ACI BİR HÂTIRA - Fransız kuvvetleri General ve maiyeti tarafından teftiş ediliyor ve Padişah Sarayında gönül rahatı ile oturuyordu.

mıntıkası kumandanına verdiği emir Ethem hakkında çok müsait ve dostanedir. Kaldı ki, Ethem beyin vücutça hasta bulunduğu anlaşılmaktadır. Şu hale göre, bu mevsimde dağlarda barınması imkânı olmayan Ethem ve maiyyetinin bir köyde saklandıklarından şüphe edilemez. Kendisinin bulunduğu yeri bilip Susurluk işgal kumandanlığına haber vermiyenler olursa bunlar cezalandırılacak malûmat verenler ise mükâfatlandırılacaklardır. Böylece Ethem ve arkadaşlarına da yardım edilmiş olunacaktır.»

Aynı habercimizi ertesi gün 10 lira mükâfat vaad ederek üç saat mesafedeki Susurluk merkezine gönderdik. Bu adam, Yunanlıların bazı zabitlerine az çok yaklaşan, bundan başka da Yunanlılar ile sıkı rabıtası bulunan bazı yerli kimselerden dahi iyice malûmat alabilen bir kimse idi. Kaldığımız evin sahibi ağa, bize dair gelen şu haberden hem memnun oluyor, hem de korkuyordu.

SUSURLUĞA GÖNDERDİĞİMİZ HABERCİ AKŞAM ÜSTÜ DÖNDÜ VE BİZE YENİ HABERLER GETİRDİ

Gönderdiğimiz adam akşam üstü Susurluktan dönüp, bize şu yeni haberleri getirdi:

«Evvelce Kuvay-i seyyare efradından olup Akhisar mıntıkasına silâhlarını teslim edenlerden bazıları o gün İzmirden Bandırma'ya gelen trenle köylerine serbest bırakılmış. Bunlar Yunanlılardan gördükleri iyi muamelelerden bahsetmişler. Ayni tren yolcuları arasında biraderim Tevfik bey yanında bir Yunan zabiti olduğu halde Bandırma'ya geçmiş.

Bir başka habercimiz ise şu malûmatı getirmişti: «Bugün Manyas nahiye merkezi olan Tatar köyüne bir Yunan müfrezesi gelmiş. Bu müfrezenin kumandanı, muavinleri olan silâhlı Türklere haber gönderip köye çağırtmış. Bazı gizli talimat vermiş.»

Habercimiz, gizli talimatı öğrenememişti. Ancak, Yunan kumandanından talimat almış bulunan bir kaç kişiden sızan bilgilere kendi tahminlerini de ilâve ede-

rek şöyle diyordu: «Yunan kumandanı bunlara efradınızı ayrı ayrı dolaştırmıyacaksınız. Bunları Tatar köy nahiye merkezine toplamanız daha muvafık olacaktır, öyle, düşünüyorum» demiş.

Anzavur kuvvetleri artıklarından olup Bandırma ve civarını, Yunanlılar işgal ettikten sonra kaçtıkları İstanbul'dan dönerek Yunan hizmetine giren bu kimseler arasında benim ve maiyyetimin amansız hasımları vardı.. Manyas nahiye merkezi ise, saklandığımız köye iki saat mesafede bulunuyordu. Bu haberler üzerine makul düşünen Şevket beyle diğer bir arkadaşımı gece odama davet ettim. Gelen haberlerden benim kadar onların da malumatları vardı. Maksadım, hususî vaziyetimizi görüşmekti. Geldiler, kendilerine arkadaşlarımızın maneviyatlarını sordum, fikirleri nedir? dedim. Kısmen şikâyetle şunları söylediler:

SUSURLUK'TAN GELEN BİR HABER ARKADAŞLARIMI HAYLİ ÜMİTLENDİRMİŞTİ

«— Hastalığınız, rahatsızlığınız arkadaşlar üzerinde fena tesir yapıyor. Açıkca şöyle diyorlar: Ethem bey muvakkaten olsun Yunanlılarla anlaşmak yolunu aramalıdır. Kendisi esaslı bir tedaviye muhtaç! Böylelikle hastalıktan da kurtulur.. Yunanlıları fazla kuşkulandırmazsa bizlere bugünkü vaziyetimizden daha müsait bir fırsat zemini bulur, yine toplanırız. Bugün Susurluktan gelen son haber, arkadaşları daha çok ümide düşürdü. İleri sürdükleri arzuyu kuvvetlendirdi. Yunanlılara iltica eden arkadaşlarımız iyi muamele görüyorlarmış. Serbest bırakılmışlarmış, gibi birbirlerini teselli ediyorlar.»

Bu sözleri dinledikten sonra iki arkadaşıma:

«— Pekiy, siz ne fikirdesiniz?» diye sordum.

«Biz emrinize amadeyiz, maiyyetimizi de ister istemez bizimle ölüme sürükleyebiliriz. Lâkin bu mühim noktada itidalle kararınızı veriniz.»

Buraya kadar bu iki arkadaş birbirlerini teyid ederek bu sözleri söylemiştiler. İsmini vermediğim arkadaş susmuştu. Şevket bey devam etti:

«Biz şu halde nasıl olsa Yunanlıların ve onların muavini olan adî komşularımızın, bugün değilse yarın mutlaka tecavüzlerine uğrayacağız. Bizim için ölüm, ölümdür. Bunun da ehemmiyeti yok. Fakat bizden ziyade bu ev sahibi biçarenin ve bu köylülerin başına gelecek musibet ve felâketleri düşünüyorum. Bu köy ağası eski bir baba dostum ve komşumdur. Bu vaziyet karşısında hem bana ve hem de size vicdanen düşünmek, itidalle karar vermek lâzım.»

Şevket beyin sözleri bitince düşünceye daldım, evet, evet! Siyasî hasımlarıma karşı bana bir çok şeyler kaybettiren vicdan kaydı, yine son ve en güvendiğim arkadaşımla, son hayat meselesini görüşürken, yine ortaya sürülmüştü. Acaba bu vicdanî düşünce beni şerefli bir ölümden de mi mahrum edecekti? Ben bu sualleri kendi kendime mırıldandım. Fakat Şevket beye müsbet veya menfi bir cevap vermek lâzımdı, dedim ki:

«— Şevket bey, ben size evvelce fikrimi söylemiştim. Yarın bizleri de esaret vaziyetine soktuktan sonra Yunanlılar, hepimize hakaret cephesini çevireceklerdir. Hayatımıza kasdetmek ihtimalleri de vardır. Zira Yunanlıların siyasetine ve kudretine dayanan silâhlı yerli hasımlarımızın türlü vesileler ihdas ederek bizlerden namerdce intikam alacaklarını neden hatırlamıyorsunuz. Son pişmanlık fayda vermez.»

Şevket bey buna da şu cevabı verdi.

«— Canım, Napolyon da fitne ve fesad içinde kaldı, başka çare bulamadı. Karşısındaki düşmanlarına teslim oldu. Esaret ve menfa hayatı içinde öldü. Ne yapalım, bize yüz çeviren talihe!»

Evet, netice olarak Şevket beyin ifadesi tamamiyle anlatıyordu ki, felâketzede bu son müfreze, ısrarıma ve arzuma karşı isyankâr bir vaziyet almıştı. Efrad üzerinde Şevket beyin nüfuzu oldukça tesirli idi. Şevket bey cidden fedakâr ve asildi. Fakat şimdi biraz değişti. Ben bu zatın izzet-i nefsine, merd yaratılışına karşı son bir deneme olarak insafsızca bir hitapta bulundum:

«— Şevket, görüyorum ki, size aile hasreti galebe çaldı, yahut vehimlendiniz. Mamafi tekliflerinize üzerine bu gece düşüneyim, siz de düşününüz, kararı ertesi

sabah erkenden veriniz. Bununla beraber bu gece baskına uğramamız ihtimaline karşı lüzumlu tertibatı almayı ihmal etmeyiniz.»

Şevket ayağa kalktı, bu sözlerimden müteessir olduğu anlaşılıyordu. Odadan çıkmadan önce şöyle konuştu:

«— Müsterih ol, öyle bir baskın karşısında sizi bırakmayız. Burasını kana boyamadan miskin miskin ölmeyiz.»

YATAKTA SABAHA KADAR DÜŞÜNDÜM VE NİHAYET KATİ KARARIMI VERDİM

İki arkadaş beraberce çıkıp gittiler. Şevket beyin arkadaşı biraz sonra tek başına dönüp geldi, zaten geceleri yanımda yatıyordu, tekrar görüştüm. Arkadaşlarımdan aldığım intiba üzerine sabaha kadar düşündüm ve kararımı tesbit ettim. Zaten bu kararı verinceye kadar da şafak atmıştı.

Arkadaşımı uyandırdım, köy etrafındaki nöbetcileri tetkike gönderdim. Güneş doğduktan sonra Şevket beyle beraber gelmelerini söyledim. İsmini açıklamakta mahzur gördüğüm bu arkadaşım, kayıtsız ve şartsız bana bağlılığını muhafaza ediyordu. Güneş doğduktan sonra Şevket beyle beraber geldiler. ev sahibini de çağırttım, kendilerine kararımı bildirdim. Muvafakatlarını aldıktan sonra ev sahibi ağaya hitap ettim:

«— Ağam, şimdi atına biner. Susurluğa gider, Yunan kumandanını bizzat görür, ve ona tercümanı vasıtasiyle dersin ki: Bir kaç gün evvel ansızın geceleyin evime silâhlı maiyyetiyle gelen Ethem bey hakkında şimdiye kadar haber ulaştırmak imkânını bulamamıştım. Çünkü beni ve köyü sıkı bir kontrol altına almışlardı. Üstelik ailemi ve çocuklarımı öldürmekle tehdit ediyorlardı. Bu sabah her nedense beni çağırdı, git. Yunan kumandanına haber ver, isterlerse ölmeye ve öldürmeye gelsinler, veya onlar, asmaya gelsinler. Şayet anlaşma yolunu tercih ederlerse bir, nihayet iki mükaleme memuru göndersinler. Bulunduğumuz köy mıntıkasına silâhlı resmî veya gayri resmî bir müfreze ve

askerî kıta girerse silâhla karşılamak kararındayız.»

Ağaya bu sözlerimi tekrar ettirdim ve ilâveten dedim ki:

— Ağa, sen bu söylediklerimi aynen yerine getirmekle mesuliyetten kurtulacaksın. Biz de talie ve zuhurata tabi olacağız. Çabuk git, söylediklerimi Yunan kumandanına eksiksiz söyle!»

Zavallı köy ağası bu sözlerimi sevinçle karşıladı. Vazifeyi seve seve yapacağını söyliyerek ayrıldı, yola çıktı. Şevket bey ise, büyük bir vicdan borcunu ödemeye muvaffak olan bir insan sevinci içinde idi.

Ağa gittikten sonra, Şevket beyle bundan sonra tutacağımız yolu şöyle kararlaştırdık: Eğer Yunanlılar anlaşma tarafını tutarlarsa, ileri süreceğim istekler arasında bu son arkadaşlarıma silâh, yanı mavzer taşımak imtiyazını temin etmek suretiyle bunları silâhlı muhasım komşularına karşı zillet içinde gezmek ve karı gibi öldürmek tehlikesinden kurtarmak olacaktı. Ben böyle düşündüğüme göre, bu arkadaşlara düşen vazife, bittabi şu hal karşısında şereflı son vazife, zilletle ölmek değil, yarın için melhuz bir vakaya karşı icap eder se merdane ölmek için mücadeleye hazır olmaktır. Her halde beş altı saate kadar netice kendisini gösterir. Ben de.. Beylerle birlikte bir saat sonra kale üstüne gelirim. Efrat yemeklerini yesin, acele olarak kale harabesinde toplansınlar. Zira bugün, yaşadığımız mücadele hayatımızın en son elemli ve muhataralı günüdür.

ARKADAŞLARIMLA YATAĞIMDAN KALKTIM, KÜRKÜMÜ GİYDİM İSKELET HALİNE GELMİŞ, TAKATSIZ VE HUZURSUZDUM

Şevket bey emrimi yerine getirmek üzere odadan çıktı. Bir buçuk saat sonra diğer arkadaşlarımla birlikte yatağımdan kalktım, kürkümü giydim, iskelet haline gelmiş, takatsız ve huzursuzdum. Ayakta ölmeye mahkûm betbahtlardan beter, sihatsizlik gibi maddiyatıma eklenen diğer elemlerimle birlikte sendeliyerek, kale harabesinde toplanmış arkadaşlarımın arasına karıştım. Hepsi teessür içinde beni karşıladılar. Evvelce, Şevket

beyle gönderdiğim tavsiyelere ilâveten şunları söyledim:

«— Yunanlılar şu perişan halimizi eğer tamamiyle öğrenmişlerse bizlere karşı mutaarrız bir vaziyet almaları çok muhtemeldir. Yahut önce dostane muamelede bulunurlar da silâhları aldıktan sonra belki her türlü hakarette bulunurlar. Bizim için daha ziyade son ihtimali dikkate alarak ölüme, fakat şerefle ölmeye müteyakkiz bulunmalıyız.»

YANIMIZDA BULUNAN SEHPALI MİTRALYÖZÜ ŞEVKET BEY HARAP KALENİN BURCUNDA BİR NOKTAYA YERLEŞTİRMİŞTİ

Eski Manyas'ın bu harabesi köyün pek yakınında idi. Esasen bu köye eski Manyas ismi verilmesine de işte bir burcu kalmış olan bu kalenin haraplığı sebep olmuştu. Yanımızda bulunan sehpalı mitralyozu Şevket bey kale burcunun bir noktasına ateş etmeye hazır vaziyette yerleştirmişti. Bunu görünce memnun oldum. Hasta gönlüm yine bir sergüzeşt içinde yarası bir kuş gibi çırpınıyordu. Evet, perişan, fakat namuskârane geçen hayatıma, gençliğime şahane bir vakacıkla nihayet vermek meyline karşı kalbimde dayanılmaz bir mağlubiyet hissediyordum.

Burada hasta ve mecalsiz beklerken şunları düşünüyordum: Umumî harbin neticesi olarak en ağır şartlarla Mondros mütarekesini kabul ettirmesine rağmen, galip devletler mütareke hükümlerini bozmaya başlayınca, Osmanlı devleti ve halkı namına hürriyet ve istiklalimizi korumak maksadiyle, İzmirde teşekkül eden gizli cemiyetin kararı ile ben ilk isyan bayrağını tam iki buçuk yıl önce açmıştım. Ve şimdiki müfrezeme yakın bir maiyyetle halkı evvelâ fikren hazırlamaya burada başlamıştım. Aradan çok zaman geçti İzmirin Yunanlılar tarafından işgali üzerine milleti, Izmir'e doğru sevk ve tahrik ile istilacı orduya karşı vatanı müdafaaya giderken yine bu köyden geçmiştim.

O zamandan beri bin türlü müşküllerle ve manialar la umumî selâmeti sağlayacak o meşru davamızı başa-

rı ile sona erdirmek üzere bulunduğum bir sırada, manen ve maddeten perişan bir halde yine şu munite düşmüş bulunuyordum.

Evet, talih ile ihanet elele verince neye muktedir olmazlardı.

Ben görüyordum ki, mücadele müddetimin son ayları zarfında, gaye ve vatan arkadaşlarım diye yıllardan beri mevcudiyetimle koruduğum bazı siyasî rakiplerimin amansız husumetine maruz kalmış bulunuyordum. Menhus hastalığım da bunun üzerine binmişti. Bilemiyorum, talih bana neye küsmüştü? Neden yüz çevirmişti?

Evet, elemli, tavsifi gayrî kabil ıstıraplı bu hal ve netice, dış düşmana mağlûbiyet gibi bir akıbetin acı semerelerinden olsaydı, bir insan olmak sıfatiyle ne yapalım, biz vicdanî ve vatanî vazifemizi yaptık, talih yar olmadı der, teselli bulmaya çalışırdım. Lâkin şu perişan halimiz hiç de öyle bir akıbetin neticesi değildi. Buna rağmen, yani bu halde iken bile bir cihet beni teselli ediyordu.

BEN ŞİMDİ, ŞU KÜÇÜK KALE HARABESİNE ÇEKİLMİŞ AKIBETİMİ BEKLİYORDUM

Şu son devreye gelinceye kadar az hâtalarla devam eden samimî işbirliği neticesinde vatan ve millet artık düşman ayağından kurtulmuş ve temizlenmiş ad oluna bilirdi, ama bundan sonra ne olacaktı? Ne fayda? Ben şimdi şu küçük müfrezemle zebun, takatsız, şahsî hürriyetimi muhafaza ederek ölmek için şu kale harabesine çekilmiş, oturmuş, zuhuratı bekler, düşünüyordum. Bir Osmanlı padişahının sıhhatin kıymeti hakkında bir beytini hatırlamak istiyordum. Bana bütün bu felâketleri hazırlayan o menhus hastalığım değil midir?

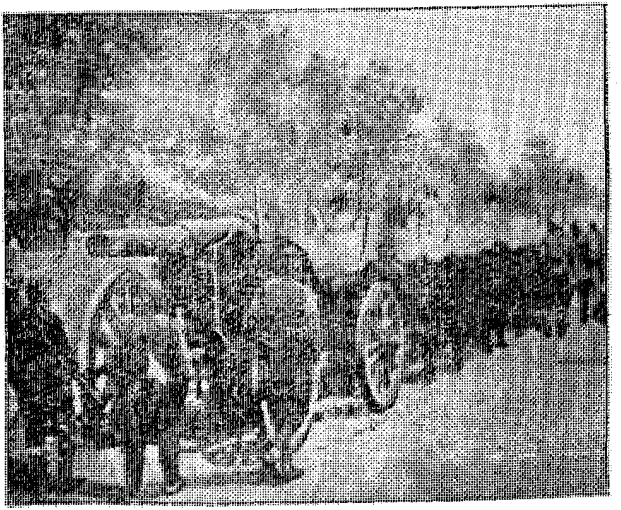
Halk içinde yok muteber bir nesne devlet gibi
olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Bugün saahtan beri kar fırtınası şiddetlenmişti. Beyaz örtü her tarafı çoktan örtmüştü. Bu örtü gittikçe yükseliyordu. Sanki burada bu gaddar tabiatın bize ve samimiyetimize bir mükâfatı idi.

Hiçbir tarafta vefa yüzü görmeyen ve bu harabe üzerinde birer kuytu yerlere toplanmış bulunan bahtsız maiyyetimin son ruhî hallerine nüfuz edebilmek için kendilerini tetkike koyuldum. Birer fırsatta kaabiliyetlerini yokladım. Evet, bir emri vâki ile bunları istediğim gibi son bir serencama sürükliyebilirdim. Bunu mümkün görüyordum. Şu şartlarla, üzerimize düşmanca gelir, yahut anlaşmayı bozarlarsa!..

DÜŞMAN MÜRÜVVETİNİ BEKLER GİBİ GEÇEN SAATLER BANA PEK AĞIR GELİYORDU, ELLERİMİ BAŞIMIN İÇİNE ALMIŞ DÜŞÜNÜYORDUM

Bunun da şekli nasıl olacaktı? Yani benim kalbî temennilerime göre mi, yoksa arkadaşlarımın temayüllerine muvafık olarak mı? Bu cihetler de henüz meçhul ve karanlıktı. Bu mübhemiyetten doğan teessürüm o dereceye varmıştı ki bu bekleme devri şayet bir gün

İSTİKLÂL SAVAŞINDAN HATIRA — Mandalarla çekilen bir top geri hatlardan cepheye götürülüyor

daha devam edecek olursa, dayanmak benim için mânen ve maddeten mümkün değildi. Bu vaziyette hislerine taze gıda bulamayan bir insan, gaye sahibi bir adam için yarına, hususiyle düşmanın mürüvvetini bekler şekilde geçen saatler kadar üzücü ve müşkül bir hal düşünebilir mi? Evet, ben kendi kendime başımı avuçlarımın içine almış düşünüyor, meçhullerden cevap bekliyordum. Büyük bir ıstırap içinde idim. Susurluğa hususî surette gönderdiğimiz köy ağasının şimdiye kadar dönüp gelmesi lâzımdı. Müsbet veya menfî bir cevap getirmesi icap ediyordu. Acaba niçin gecikmişti?

Ben bu gecikmeyi bazı dakikalar, kalbi temennileri me uygun bir fal-i hayır telakki ediyordum. Tam bu sırada dürbinle etrafı gözetliyen arkadaşlarımdan biri, Susurluk istikametinden bize doğru bir atlının geldiğini haber verdi. Ben de dürbinimle bakarak gelenin kim olduğunu tanımaya çalışıyordum. Nihayet atlı yaklaştı, bu bizim köy ağası idi. Süratle geliyordu. Köye girmek üzere iken ben Şevket beyle birlikte kaleden kendisine doğru yürüdük. Yaklaşınca yüzünün güldüğünü gördük, temaslarını şöyle anlattı:

«— Kendisiyle beraber Yunan suvari kaymakamı yanında otuz kadar süvari bulunduğu halde yakın bir köye gelmiş. Ben mülakat yeri olarak nereyi uygun bulursam oraya gelecekmiş.. Yunan kaymakamı ile birlikte bir de tercüman gelmiş. Yunanlılar bizimle anlaşmayı çok istiyorlarmış.»

Ağa sözüne devam ederek dedi ki:

«Zaten sizin bu köyde kaldığınızı Yunanlılar dün katî olarak tesbit etmişler. Bandırma'da bulunan kardeşiniz Tevfik beye telgraf çekmişler, acele Susurluğa gelmesini istemişler.»

Kaldığımız bu köyün yakınındaki bir Yörük köyünü mülakat yeri olarak tayin ettim. Ağa tekrar atına binerek gitti. O giderken, ben de köyün etrafını göz altında bulundurmak maksadiyle köylü kıyafetinde iki kişiyi derhal oraya gönderdim. Köy ağası bir saat sonra yanında ermeni tercüman olduğu halde döndü, bundan evvel de köye gönderdiğimiz iki adamımız gelmiş,

otuz Yunan süvarisinin köye girdiklerini, civarda başka bir askerî hareket görmediklerini bildirmişlerdi.

Ermeni tercümanı ve maiyyetimle birlikte Yörük köyüne gittik. Evinde kaldığım köy ağası artık endişesiz köyünde kalmıştı. Arkadaşlarımın bir kısmını köy dışında bıraktım. Bunlar Yunan kaymakamı ile görüşmemin neticesine göre davranacaklardı. Karşıma gelen Aleksandre isminde bir Yunan kaymakamı idi. El sıkıştıktan sonra, tercüman vasıtasiyle dedim ki:

«— Kaymakam efendi, benim şartlarımı ve isteklerimi dinlemeye, müsbet veya menfî cevap vermeye selahiyetli misiniz.»

Kaymakam bunun üzerine askı çantasından bir telgrafla bazı evrak çıkardı, bana gösterdi, sonra şöyle devam etti:

« — Her makul arzu ve isteğinizi kabule selâhiyettarım. Ve bu selâhiyetimle hem hükümetime, hem de sizin gibi mert yaratılışlı bir kumandana, ve perişan bulunan felâketzede maiyyetinize hizmet etmekle iftihar ederim. Eğer bu arzuma muvaffak olursam kendimi bahtiyar addederim.»

MAİYETİMİN SİLAHLARINI TAŞIYARAK KENDİ İŞLERİYLE MEŞGUL OLMALARINA MÜSAADE EDİLMESİ BİRİNCİ ŞARTIMDIR.

Kendisine cevabım şu oldu:

1— «Sizin zannettiğiniz kadar mânen perişan olmıyan şu küçük maiyyetimi, en selâhiyetli bir memurunuzun imzası altındaki vesikaları taşıyarak mavzerleriyle birlikte kendi iş ve güçleri ile meşgul olmak üzere terhis etmeniz birinci şartımdır.

2 — Önce ve sonra Kuvay-i seyyareye ve bana münasebetlerinden dolayı işgal mıntıkanızda herhangi bir siyasî vesile ile muhakeme altına alınmış bulunanların kayıtsız ve şartsız mazideri mesul tutulmamak üzere serbest bırakılmaları... Ve bundan başka da yine benimle münasebeti olan ve size esir düşen efrat ve zabitlerin dahi kefaletim altında serbest bırakılmalarını isterim.

3 — Ben hastayım, esaslı bir tedaviye muhtacım. Sizinle İzmir'e indikten sonra zaruret hissedersem, tedavi edilmek üzere, Avrupa'nın herhangi bir tarafına gitmek istersem beni serbest bırakmak son istirhamım cümlesindendir.»

Yunan kaymakamı buna karşılık şunları söyledi:

« — Bütün isteklerinizi kabul ediyorum, selâhiyetime dayanarak söz veriyorum. Yalnız arkadaşlarınızın mavzerlerini taşıyarak bırakılması, işgal mıntıkamızda fena bir örnek olur. Bu asayişin bozulmasına sebep teşkil eder. Bununla beraber, arkadaşlarınıza karşı vukuu melhuz herhangi bir tecavüze meydan vermemek, onların hak ve şereflerini korumak vazifemizdir. Şu kadar ki tabanca ve kamalarını taşıyabilirler.»

Bu söz karşısında kısa bir düşünmeden sonra dedim ki:

— Buna karşı işgal mıntıkanızla silâhlandırdığınız siyasî ve şahsî hasımlarımızı da mavzer taşımaktan menetmelisiniz. Yoksa anlaşmamıza imkân yoktur.»

Sözlerim kaymakamı da benim gibi düşündürdü, sonra şu cevabı verdi:

« — Bu teklifinize de peki! Çünkü sizi haklı buluyorum. Bu itibarla ya arkadaşlarınızın mavzerleriyle gezmelerine müsaade ederiz, yahut diğerlerini silâhtan tecrid ederiz.»

Ben tercümanla konuşurken, bazı arkadaşlarım köy dışındakilerin yanlarına gidip geliyorlardı, görüşmelerin sonuna doğru ise köy dışında bıraktıklarımın köye girdiklerini görmüş, hattâ Yunan süvarileri ile çat pat konuştuklarını da duyuyordum. Aralarında «Biz si zi filân muharebede şöyle bozmuştuk, siz bizi falan yer de şöyle çevirmek istemiştiniz» gibi safça ve cahilce konuştukları oluyordu. Evet, bizim tarafta da söz ayağa düşmüştü. Artık yapacak bir şey kalmamıştı. Yunanlılara teslim olmuştuk.

Hep birlikte Susurluğa indik Bir gece orada kaldık. Arkadaşlarımı silâhları ile birlikte köylerine bıraktılar. Tabiatiyle siyasî hasımlarımızı silâhsız bırakmak işlerine gelmemişti. Bu acı vak'anın tarihi 1920 Şubatının sonları idi. Susurluğa gelen kardeşim Tevfik bey, Kay-

makam Aleksandr, diğer Tevfik beyin refakatine memur mülâzim Yorgiyadis, Şevket bey, ben ve daha birkaç arkadaşım trene binerek İzmire hareket ettik.

Şimendüfer hattı üzerindeki istasyonlarda durduk ça, buralardaki Yunan askerleriyle karışık yerli Rum ve Müslümanlardan mürekkep bir topluluk bize bakıyor, kimi nefretini ve hakaretini, kimi sevincini izhar ediyordu. Bizi seyredenler arasında mahsun ve müteessir duranlar da vardı. Bunları görmemeye gayret ediyor, hattâ bazı istasyonlarda kompartımandan çıkmıyordum.

Kırkağaç istasyonunda kalabalık kompartımanın etrafına üşüştü, tren durunca kapı açıldı, içeriye kolunda başçavuş işareti bulunan ve sonradan Ayvalıklı olduğunu öğrendiğim birisi girerek bana Türkçe ve Rumca küfürler etmeye başladı. Arada sırada etrafına göz atıyor, neden benim bu hareketime katılmıyorsunuz? demek istiyordu. Yanımda bulunan Aleksandra ile mülâzim Yorgiyadis, herhalde hayretlerinden olacak, seslerini çıkarmıyorlardı. Bu çavuşun etrafında Yunan askerleri gittikçe çoğalıyor, küfürler ziyadeleşiyordu. Galiba benim de elim tabancama gitmişti. Aleksandra ile Yorgiyadis derhal ayağa kalktılar, çavuşa doğru yürüdüler.

İZMİR'E GÖTÜRÜLDÜM VE İLK OLARAK BAŞKUMANDAN PAPULAS İLE GÖRÜŞTÜM

Bu sırada gürültüye yetişen Yunan inzibatına bu çavuşu yakalattırdılar. Çavuşun gözümün önünde silâhı alındı, kendisi karakola götürüldü.

İşte bu çeşit hâdiselerle karışık olarak İzmire vardık. Trenden indirilince otomobille doğruca Başkumandan Papulas'a götürüldüm. Papulas bana teselli verici sözler söyliyerek dedi ki:

«Ben de senin gibi vatan ve milletimizin hürriyetine tecavüz eden Fransız askerleriyle umumî harp yıllarında Atina sokaklarında çarpışmış bir askerim. Kader, hadisat her arzuya galebe çalar, seni itina ile tedavi ettirmek medenî vazifemdir. Askerî hastahaneleri-

mizde mütehassıs doktorlar bulunmakla beraber, ben sizin Hollanda hastahanesinde tedavi edilmenizi daha uygun buldum. Ona göre emir verdim. Bütün masraflar bize aittir. Birkaç gün istirahatten sonra yaverim le esirler garnizonuna gider, esirlerin içinden size ve kuvvetinize münasebetini isbat edecek efrad ve zabitanı ayırarak serbest bıraktırırsınız. Size karşı ufak tefek vaadlerimizi de yerine getirmek isteriz.»

Papulas'ın yanından çıktım, doğruca İzmirde ikinci kordonda Hollanda Hastahanesine götürüldüm ve tedavi altına girdim. Burada doktorlar bana iyi bakıyorlardı. Bir ay kadar kaldıktan sonra, Karasu isminde bir Yunan zabiti ve yanıma verilen, daha doğrusu mürakabeme memur topçu mülâzımı evveli Yorgiyadis ile esirler karargâhına götürüldüm. Yorgiyadis Alaşehirli imiş. Türkçeyi çok iyi konuşuyordu. Esirler karargâhını gezdim.

Kuvay-i seyyareye ve daha önceleri bana bağlı kıtalara münasebetlerini bildiren 110 kadar efrad ve zabitanı şahsen tanımadığım halde serbest bıraktılar. Buradan dönüşte yine hastahaneye giderek yattım.

VÜCUTÇA ZAYIF OLMAKLA BERABER PAZAR VE CUMA GÜNLERİ KORDON BOYUNA ÇIKMAMA MÜSAADE EDİYORLARDI

Vücutça zayıf olmakla beraber Pazar ve Cuma günleri arasında kordon boyuna çıkmama ve hava almama müsaade ediyorlardı. Yorgiyadis tercümanlık vazifesini de görüyor, beni bir an yalnız bırakmak istemiyordu. Bir gün neden beni yalnız bırakmadığının sebebini izah etmek lüzumunu duymuş olacak ki şöyle dedi: Sizinle daima bulundurulmaklığımın sebebi belki hakarete uğrarsınız diyedir.

Hakikatte bize karşı nefret yerli Rumlarla Yunan askerleri arasında çoktu. Bunun taşkın eserlerini de görüyordum. İltica eden arkadaşlarıma bazı yerlerde lâf atıyorlar, hakaret ediyorlardı. Bazı akşamları çık-

tığım zaman oturduğum gazinoda bulunduğumu gören Rumlar ve Yunan askerleri hemen etrafımda toplanırlar, içlerinden şöyle diyenler olurdu: Yunan kanı içerek zehirlenmiş bu canavara acımır mı? Ah, vire, Venizelos iktidarda olsaydı, bu canavarı biz derhal parçalardık!

Bir sabah Yorgiyadis erkenden hastahaneye geldi, elime bir mektup tutuşturdu. Mektubun üzeri Türkçe olarak bana yazılmıştı. Antalya postahanesinden verildiği üzerindeki damgadan anlaşılıyordu. Ancak zarf açılıp tekrar kapanmıştı. Hatırımda kaldığına göre için de şöyle diyordu: «Birinci adıma ait rolünüzü muvaffakiyetle ifa ettiniz. Bundan sonraki en mühim olan vatan vazifenizi de ayni maharetle tatbik edeceğinize da ir buradaki arkadaşlarda kanaat tamdır. Rahatsızlığınıza teessüf ettik. Tarafınızdan gönderilen sekiz kişi talimatınızı hamilen ve salimen buraya geldiler. Doğruca Ankara'ya hareket ettikleri arz olunur.»

İmza karışık ve okunmayacak halde idi. Parantez içine alınmış 2 rakkamı vardı. Mektubu okuduktan son ra yatağımın yanında oturan Yorgiyadis'e uzattım, mektubu okurken beni dikkatle süzdüğünü farketmiştim.

Bu mektubu size kim verdi?

Biraz kekeledikten sonra:

— Erkân-ı harbiye kaleminden verdiler. Bazı mektuplar usulen oraya uğrar da.

— Şu halde oku, bana geri ver. Ben bunu bir fesat vesikası olarak saklamak isterim.

Yorgiyadis mektubu okuduktan sonra dedi ki:

— Müsade ediniz de erkân-ı harbiyeye göstereyim yine size geri getiririm.

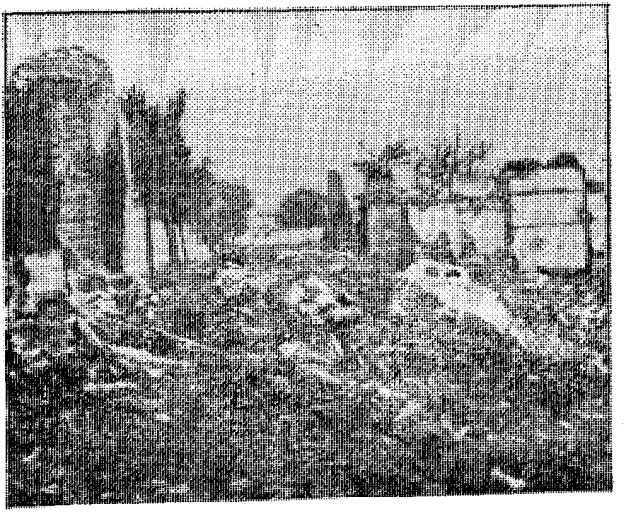
Muvafakat ettim. Cebine koyup götürdü, fakat bu mektup bana iade edilmedi.

Bundan birkaç gün sonra Yorgiyadisin delâletiyle Avrupanın herhangi bir tarafına gidebilmek için baş kumandan Papulas'tan bana verdiği sözün yerine getirilmesini istedim. Lâkin (Avriyo) yarın, (mete avriyo) öbür günün sonu gelmiyordu. Yattığım bu ecnebi hastahanenin doktorları mide rahatsızlığımın sür'atle geçmi

yeceğini bana hissettirmişlerdi. Bunun üzerine, tavsiye lerine itina göstermek şartiyle ikinci kordonda bir pan siyona çıktım. Buranın kirasını kendim veriyordum. Buraya geçince Yunanlıların üzerimdeki mürakabesi bir denbire şiddetlendi. Fakat yine asıl mesul Yorgiyadis idi, kendisine iyice hulûl etmiştim. Kendisi benimle bulunması yüzünden cephe hayatından kurtulmuştu. Bundan dolayı da pek seviniyordu

PAPULAS'IN BENİM TEDAVİM İÇİN VERDİĞİ SÖZÜ YERİNE GETİRMESİNİ KENDİSİNDEN İSTEMEYE KARAR VERDİM

İzmir'e geldiğimden beri tesadüf ettiğim Yunan zabitlerinin mâneviyatını kırık, yani mücadele ve muharebeden bıkmış buluyordum. Bundan başka, ordu arasında fırka kavgaları pek müzminleşmiş bulunuyor-

Yunanlılar Bursa'dan sonra Yenişehir'i de işgal etmişler ve şehri bu hale getirmişlerdi.

du. Venizelos'un düşmesinden sonra iktidara gelen Kral Kostantin hükümetinin de aleyninde memnunsuzluk garip bir şekilde yayılıyordu. Bu hükümet değişikliğinden sonra, ki biz Yunan ordusuyla harp halinde bulunuyorduk. Düşman vaziyetinde o zaman Yunan ordusunun kokmaya yüz tuttuğuna dair olan tahminleri ve aldığımız haberleri şimdi mülteci ve yarı esir sıfatiyle de olsa aynen görüyordum.

Tahkikat ve istihbaratıma nazaran, başkumandan Papulas ve maiyyeti müstesna, Anadolu'ya çıkmış bulunan Yunan ordusu kâmilen aç, aciz ve mütekaitlerin ellerine teslim edilmişti. İşgal bölgesindeki siyasî temsilcileri arasında ise, sui'istimaller pek almış yürümüştü. Bütün Yunan erkânının, zabitlerinin gözleri memleketlerinde, elleri ve fikirleri gider ayak menfaat temininde idi.

İZMİR'DE TEMAS ETTİĞİM YERLİ RUMLAR TÜRK ORDUSUNU ARAR OLMUŞLARDI

Ben İzmirde pek serbest bulunmamakla beraber, İzmir'de ve diğer yerlerde bulunan mülteci kuvay-i seyyare mensupları vasıtasiyle yavaş yavaş gerek işgal mıntıkasında, gerek İzmirde cereyan eden hallerden oldukça haberdardım. Aynı zamanda Rum ve Türklerden eski dostlarımla da temasa başlamıştım. Yerli Rumlar arasında mâkul düşünenler, Türk ordusunu aramaya başlamışlardı. Konuşma sırasında «Avrupalılar Yunanlıları, Yunanlılar da bizleri felâkete sürüklediler» diyorlardı.

Bir gün sabık Kuvay-i Seyyare Erkân-ı Harbi Halil bey pansiyonuma geldi. İyi bir tesadüf eseri olarak Yorgiyadis de hasta anasını Alaşehir'e ziyarete gitmişti. Onun yerine vekâleten beni kontrol altında bulundurmaya memur edilen General Papulas'ın yâveri, bir kaç gün evvel pansiyonun bir başka odasına taşınmıştı. Fakat o saatte o da dairesine gitmişti. Halil bey bunu fırsat bilerek bana açıldı:

« — Ben İstanbulda müşir Ahmet İzzet Paşa ve Ankarada Kılıç Ali beyle muhabere ettim. Bir yolunu

bulup dönmeye karar verdim. Buna ne dersiniz?»

Bu, beklenmedik bir sualdi, şöyle cevap verdim:

« — Onlar teminat verse bile nasıl emin olup da gidebilirsin?»

Halil bey gitmeye kararlı gibi idi. sözlerine devam etti:

« — Sözleriniz doğru. Fakat belki nedamet etmişlerdir. Ve belki de telâfi cihetini düşünürler,. Aldığım mektuplarda kuvvetli teminat var. Yalnız buradan savuşmanın çaresi?»

Kendisine dedim ki:

«Şu halde kararın kat'î. Bununla beraber daha biraz düşün. İş sizin gitmenize ve buradan kaçmanıza kalacak olursa, bunu o kadar müşkül görmem. Eğer bir zorlukla karşılaşırsan bana haber veriniz. Limana uğrayan ve İstanbul'a giden vapurlardan birine kimse haberdar olmadan sizi bindirebilirim. Sana şunu da şimdiden ihtar ederim ki, İstanbula' vardığın zaman, orada bulacağın dostların vasıtasiyle Ankara hükûmetinin ileri gelenlerinden kuvvetli teminat almaya bak!»

HALİL BEY ADETA AKIBETİNİ GÖRÜR GİBİ İDİ, SARILIP ÖPÜŞTÜK VE ÇIKIP GİTTİ

Halil bey adeta müstakbel akıbetini görmüş gibi:

«Çok teşekkür ederim. İcap etmezse sizi bir daha göremem, öpüşelim. Allah yardımcın olsun» diyerek sarıldı, öpüştük. Ve pansiyondan çıkıp gitti. Birkaç gün sonra İzmirden uzaklaştığı haberi yayıldı. Hattâ benimle konuştuğundan haberleri olmayan zabit arkadaşları da bana gelerek kaçtığını bildirdiler. Aradan ne kadar zaman geçtiğini bilmiyorum, Ankara'da idam edildiği haberini aldık.

Buna dair daha sonraları şu malûmatı edinmiştim: Halil bey Ankaraya varınca birkaç gün serbest bırakılmış, sonra benim aleyhimde ifade vermeye dâvet edilmiş. Yunanlılarla iş birliği ettiğim ve kuvay-i seyyareyi Yunanlıların hizmetine verdiğim yolu söyletilmek istenilmiş. Fakat böyle konuşmayı reddedince ken

dişinin vaziyeti şüpheli görünüp tevkif edilmiş. Muhakeme olunup asılmış.

Halil beyin İzmirden kaçması üzerine Yunanlılar benden daha ziyade vehme kapılmışlardı.

Kuvay-i seyyare zabitleriyle efrada, hattâ iş güçleriyle uğraşanlara karşı da Yunanlıların muamelesi değişmiş, gittikçe artan tazyik politikası almış yürümüştü. İşte bir vaka: Ahmetli nahiyesine bağlı Urganlı jandarma karakoluna arkadaşlarımdan Arap Mehmet namında birisi bir bahane ile karakola çağrılıp 24 saat döğülmüş. İşkence içinde öldürülmüş. Sonra da cesedi karakol civarında bir yere gömülmüş. Bunun üzerine İzmir'deki Yunan fevkalâde komiserliği ile başkumandanlık erkân-ı harbiyesine şikâyette bulundum. Hâdisenin tafsilatını anlattım ve şahitler gösterdim. Protokol şartlarına riayet ve adalet istedim. Fakat bir icraat görmedim. Hattâ bu cinayeti işlemiş olan karakol mensupları bile değiştirilmedi. Evet vefa yüzü görmeyen mülteci arkadaşlarımın korktukları başlarına gelmeye başladı. Çok mütees sirdim. Bundan sonra Yunan işgal mıntıkasında bulunan kendilerine güvenilir arkadaşlara haber salarak, hayatınıza bir tecavüz olabileceğini gözönünden uzak bulundurmayınız, müteyakkız olunuz, eliniz ayağınız tutarken işkence içinde ölmeye razı olmayınız, icabında silâhı olmayan veya tedarik edemiyen baltasını alsın, dağlara çekilsin. Bu hal tabiatiyle geçicidir» demiştim.

AVRUPA'DA TEDAVİ EDİLMEKLİĞİM İÇİN YUNAN ERKÂN-I HARBİYESİNE TEKRAR BAŞVURDUM

Bir müddet sonra tekrar tedavi için Avrupaya seyahate mecbur olduğum hakkında Yunan erkân-ı harbiyesine başvurdum. Verdiği söz dolayısiyle kolaylık göstermesini General Papulas'dan hususi surette istirham ettim. Bu esnada bir gün erkân-ı harbiyeden bir zat geldi. Türkçe yazılmış bir tomar kâğıdı masamın üzerine bıraktı. Kendisi az türkçe biliyordu.

— Bunlar nedir? diye sordum.

— Türkçe beyannameler! Basit ve muhtasardır. Sizin imzanız altında tayyarelerimizle bazı Türk cephelerine ve askeri mevkilerine attırmak için erkân-ı harbiye-i umumiye reisimizle başkumandanın emriyle hazırlanmıştır.

Bu beyannamelerden birini alıp okudum. Hülâsa itibariyle şöyle idi: «Ey Türk ordusu zabitan efendileri! Yunanlılar ellerine düşen ve kendilerine teslim olan Türk esirlerine çok iyi bakıyorlar. Vatan için niyetleri temiz olmadığı aşikâr olan Ankara meşrû hükûmetinin şer âleti olmamak vatan vazifesi ve insanlık şiarıdır.»

Rum şivesiyle karışık bozuk Türkçeli bu beyannameleri imzalatmak üzere getiren zata dedim ki:

« — Bunlardan ne fayda hasıl olacağını sanıyorsunuz? Ben bugünlerde yine midemden fazlaca rahatsızım. Birkaç güne kadar sıhhatim müsaade ederse ve buna kat'i lüzum görülüyorsa, imza eder. Yorgivadis e-

Mustafa Kemal Paşa ile Miralay İsmet bey Ankarada Çerkes Ethemle görüştükleri sıralarda başbaşa çalışırken görülüyorlar

fendi ile gönderirim.»

Bu sözlerim üzerine gitti, üç gün sonra Yorgiyadis bana şu haberi getirdi:

« — Erkân-ı Harbiyenin Türkçe yazdırıp size gönderdiği beyannameleri imza etmenizi ben sizin ve arkadaşlarınızın selâmeti için uygun buluyorum. Esasen bunların Türk zabitleri üzerinde yapacağı tesirden ziyade sizin selâmetinizi düşünerek ve buna lüzum görerek General Papulas'ın bunu hazırlattığını anladım. Ankara'nın aleyhinizdeki şüphe çekici propagandaları gerek Yunan ordusu zabitleri, gerek umumî efkâr üzerinde fena tesirler yaratmaktadır. Bu itibarla Papulas ve onun kadar mertçe düşünen bazı Erkân-ı Harbiye subayları, bununla aleyhinizdeki kötü düşünceleri gidermeye muvaffak olacakları kanaatindedirler.»

Ben, bu mutalâaların doğru olduğuna kanaat getirmiştim. Bununla beraber hastalığımı bahane ederek imzalamaktan kaçındım. Ve böylece birkaç gün daha geçirdim. Bu geciktirme sırasında da mütemadiyen düşünüyordum, ve bir türlü karar veremiyordum. Fakat üç gün sonra, bir başkası geldi, aynı fikirleri belirtiyor ve bunları imza etmem hususunda ısrarda bulunuyordu. Anlaşılıyordu ki Erkân-ı Harbiyenin baskısı daha da artacaktı, hiç bir çıkar yol bulamıyordum. Beyannameler masamın üzerinde imzalanmak için duruyordu, ve cinayet bir kararla bunlardan 80-100 kadarını imzaladım, ve getiren adam aldı, gitti. Düşünüyordum, eğer bunları imzalamasaydım, benden ziyade kimbilir arkadaşlarıma ne işkenceler yapacaklardı Bu suretle hiç olmazsa kinlerini hafifletmiş olacaktım.

Birkaç gün sonra Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye sinden Yüzbaşı Karasu pansiyonuma geldi, bir zarf bıraktı, içinde 5-6 bin drahmi bulunuyordu. Nezaketle dedi ki:

— «General Papulas sizin hastalığınızın kat'î olarak tedavisi için Atinaya gitmenize lüzum gördü. Ve bunu muvafık buldu. Bu para Atinaya kadar yol paranızdır. Arzu ederseniz yâveriniz Sami beyi ve daha bir iki arkadaşınızı da beraberinize alabilirsiniz. Atınada çok mütehassıs doktorlar bulacaksınız. Hükûmet size

hizmette bulunacak, yardım edecektir. Eğer icap eder se oradan Avrupaya gönderileceksiniz. Yorgiyadis yine emrinizde olacak, size Atinada lâzım gelen delâlet ve yardımda bulunacaktır.»

Bu sözleri bana Yorgiyadis tercüme ediyordu. Artık Yorgiyadis ile senli benli, sıkı fıkı dost olmuştuk. Bana muhtelif partilerin neşir vasıtaları olan Yunan gazetelerini okurdu. Şu sırada kral Kostantin ve Hükümetinin Anadoludaki işgali devam ettırmeye ve hattâ son bir taarruz tecrübesine karar verdiği yerli Rum ma nafilinde sevinçle söylenmeye başlanmıştı. Yunanistan dan yeni bazı birliklerin geldiğini işitmiştim.

Atinaya hareket edeceğimiz için hazırlık görmekle meşgul olan Yorgiyadis, umumî karargâhtan döndüğü bir gün, General Papulas ile karargâhının Bursa'ya ha reket etmek üzere bulunduklarını, bu itibarla bana ait evrakın tamamlanamadığını söyledi ve kendisine has bir tebessümle::

— Papulas, İnönü'ne doğru bir keşif taarruzu ya pacak galiba! dedi. Ben:

— Onlar ne yaparlarsa yapsınlar, biz madem ki yolcuyuz, ne vakit hareket edeceğimizi tayin edin ki, meraktan kurtulayım, cevabını verdim.

Yorgiyadis muamelenin ertesi gün tamamlanabileceğini söylediyse de o gün gidip geldi. Papulas'ın Bursa'ya gittiği haberini getirdi. Böyle on gün kadar bekledik ve tabiî çok canım sıkılıyordu.

Birkaç gün sonra Yunanlıların Bursa'dan İnönü'ne doğru taarruza geçtiklerini gazetelerde okudum. On gün sonra Papulas İzmir'e döndü, geldi. İstanbul'da çıkan ve elime geçen Türkçe gazetelerden şu haberi okumuştum:

«Garp ordusu kumandanı İsmet Paşa ve kahraman Türk kıtaları bizzat Yunan başkumandanı Papulas'ın idaresinde İnönü'ne taarruz eden düşman kıtalarını çe tin ve kanlı mukavemetleri neticesinde perişan etmiştir. Yunanlılar yaralı ve ölülerini muharebe meydanın da bırakarak eski müdafaa hatlarına çekilip orada tu tunabilmişlerdir. Yunanlıların terkettiği cesetler ara-

sında hain Çerkes Ethem'in arkadaşlarından bazıları da teşhis edilmiştir.»

Her ne ise, Papulas'ın müsaadesi çıktı ve ben İzmir'den Atinaya hareket ettim. Daha doğrusu sevk olundum. Yanımda Yorgiyadis, yâverim yüzbaşı Sami, bir de Salihlili Atanaş!

* * *

Çerkes Ethem'in hâtıra'arı bu suretle sona ermektedir.

— SON —

(1) Başlangıç yazısında, Kuvay-i Milliye'nin iki kısma ayrıldığı, birinci kısmında yalnız Çerkes Ethem, Demirci Efe ve Topal Osman'ın bulunduğunu yazmıştık. Bunlarla birlikte hizmet eden bir grupun da bulunduğunu kaydediyoruz. Bu, Gökbayrak taburudur. Bursa'da Dağıstanlı Cemal bey kumandasında teşekkül etmiş, Kuvay-i inzibatiye ile çarpışmış, Karamürsel'i bu kuvvetlerden temizlemiş, 1920 yılı Kurban Bayramında İzmit'e yürüyerek İngilizlerle mütareke yapmış, Adapazarı, Geyve, Akhisar, Lefke ve İznik'e kadar yürümüş, bu arada Bursa Yunanlılar tarafından işgal edilince İznik - Orhan Gazi - Yenişehir cephesinde tutunmuştur. Gökbayrak, taburu 1'inci İnönü muharebesine Milis taburu olarak katılmış, Çerkes Ethem'in isyanı sırasında Cemal beye Garp Cephesi Kumandanlığından yapılan teklifi Cemal bey memnunlukla karşılamış, «Bir nefer gibi çalışırım» demiştir. Gökbayrak taburu kumandanı Cemal beyle birlikte savaşanların da millî mücadeledeki hizmetleri büyüktür

(2) Rahmi bey İttihat ve terakki'nin İzmir valisi idi. Memleketinden beri varlıklı ve pek efendi bir kimse idi. Bu elli bin lira çocuğu dağa kaldırılarak fidye olarak alınmıştır, o zamanki elli bin lira şimdi hemen hemen yarım milyon lira demektir.

(3) Atatürk Düzce isyanını şöyle anlatmaktadır: (Düzce havalisindeki isyan hâdisesi mühimdi, Abaza ve Çerkeslerden mürekkep dört bin kişi Düzce'yi basarak hapishaneleri boşalttılar ve müsademe ile oradaki süvari müfrezemizin silâhlarını aldılar. Hükûmet memurları ile zabitleri hapsettiler. Her taraftan âsiler üzerine kuvvet sevk ettik. Bu meyanda Geyve'de bulunan 24 üncü fırka kumandanı Kaymakam Mahmut bey başta olduğu halde Düzce'ye hareket etti. Mahmut bey, Meclisin açıldığı gün, yani 23 Nisan 336 da (1920 de) Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendekde isyan etti. Adapazarı da âsiler tarafından elde edildi. Mahmut bey 25 Nisan günü Hendek - Düzce yolu üzerinde âsiler tarafından pusuya düşürülmüş ve ilk ateşde şehit edilmiştir. Erkânı Harbi Sami bey, yaveri ve daha birkaç zabit de şehit düştüler. Bunun üzerine 24 üncü fırka muharebe edemeksizin esir edildi. Tüfekleri, topları alındı, ağırlıkları yağma edildi bu esnada İstanbul'dan İzmit Mutasarrıfı Çerkes İbrahim Adapazarına geldi. Padişahın selâmını tebliğ ederek 150 lira maaşla gönüllü kaydına başladı.

Toplanan âsi kuvvetler bütün o havaliye hâkim olduktan sonra Geyve boğazındaki kuvvetlerimize tarruza başladılar. Bu isyan mıntıkasına şu kuvvetleri gönderdik: Salihliden Çerkes Etem bey, iki tabur nizamiye ve 300 efe süvarisinden mürekkep binbaşı Nazım bey müfrezesi, iki tabur piyadeden mürekkep kaymakam Arif bey müfrezesi 300 kişilik çolak İbrahim bey müfrezesi. Kumandan Ali Fuat Paşa Geyve boğazı civarında Adapazarı istikametinde ve Refet Paşa da Ankara'dan Beypazarı yolu ile Bolu istikametinde memur edildiler. Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyan 4 Haziran 336 (1920) tarihine kadar üç aydan fazla devam etti ve bastırıldı. Hilâfet ordusunun Bolu civarında bulunan kısmı da dağıldı.

---

(4) Atatürk nutkunda Yeşil ordu'dan etraflıca bahsetmek tedir. Nutuk'tan bu kısmı alıyoruz: «Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve hükûmetinin teessüsünden sonra Ankara'da (Yeşil ordu) namı altında bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyetin, ilk müessisleri, pek yakında ve malûm arkadaşlardı. Teşkil maksadını izah için, dahili isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen nizamiye kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı vaziyet ve manzaraları hatırlamak icap eder. Asiler, nizamiye askerlerine, halifenin fetvasından, padişahın askerliği af ettiğinden, Ankara'daki hükûmetin meşru olmadığından bahsederek onları kandırdıkları pek çok defa görüldü. Hakikaten, bir çok yerlerde bazı nizamiye efradı âsilerle çarpışmaksızın bilâkis silâhlarını bırakarak köylerine savuşuyorlardı. İstenen vasfı haiz, şuurlu kimselerden güzide ve inkılâp için dayanılacak teşkilât yapmak fikri, bazı zevatta hakim olmaya başladı. Birbirini takip eden kanlı ve mühlik zaviyeler gösteren iç ihtilâller karşısında, nihayet bazı kimseler teşebbüse geçtiler. Ben bir taraftan ordumuzu ihya ve takviye sebeplerine tevessül eder ken, teşekkül etmiş bulunan millî müfrezelerden her türlü mahzurlarına rağmen, her yerde zaruri olacak azami suretle istifadeye çalışmakta idim. Fakat ciddî inzibat ve kayıtsız şartsız itaat isteyen ciddî askerlik vazifesinin, ancak muntazam ordu ile kabil olacağı hakikatini unutmağa elbette mahal yoktu. Millî müfrezelerden istifade, zaman kazanmak maksadına dayanabilirdi. Şüphesiz kullanılmaları zaruri olan millî müfrezelerin güzide ve şuurlu kimselerden terkip edilmesi arzuya şayandı

Yeşil ordu teşkilâtının ilk müteşebbisleri arasında bulunan yakın arkadaşlar, varsa ben yardım maksadiyle ve

beni ayrıca yormamak fikri ile, kendileri teşebbüs olarak faaliyette bulunmağı münasip görmüşler. Ben, cidden çok meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca zaman alâkadar olamadım. Yeşil ordu teşkilâtı bir nevi gizli bir teşkilât mahiyetinde teessüs ve oldukça da genişlemiş. Umumî kâtibi Hakkı Behiç bey ve Ankaradaki idare heyeti, ciddi ve esaslı faaliyet sarfetmişler. Basılı nizamnameleri ve vazife verilen memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız bir noktayı işaret etmeliyim ki, Yeşil ordu ile uğraşanlar, işin benim malumat ve muvafakatım dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafda, benim namıma teşkilâtı genişletmeye ve kuvvetlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Tatbik edilmekte olan teşkilât, sadece millî müfrezeler vücuda getirmek gibi mahdut bir sahadan çıkmış, çok umumî bir gayeye yönelmiş. Teşkilâtın müessisleri arasına, mebus bulunan Çerkes Reşit bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkes Ethem ve biraderi Tevfik beyler de dahil olmuş'lar. Bundan başka, Ethem ve Tevfik bey müfrezelerinin tekmil efradı, Yeşil ordu'nun adetâ esasını teşkil eylemişler.

(5) Atatürk nutkunda Yozgat isyanı hakkında şu bilgiyi vermektedir:

14 Mayıs 336 tarihinde postacı Nazım ve Çerkes Kara Mustafa namında bir takım adamlar, otuz kırk kişi ile Yeni Han'a tâbi Kaman köyünde isyan ettiler. Bu hareket artan bir şiddetle genişledi. Çamlıbey'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. Bir kısım âsiler de, Tokat civarında bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve kısmen esir ettiler. Cüretlerini artıran asiler 6—7 Haziran gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek müdafaa ettiler ve erzakları tükenince teslim oldular. Asiler 23—24 Haziran gecesi Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya da bulunan beşinci Kafkas fırkası, başında Cemil Cahit bey olduğu halde, asiler aleyhine tahrik edildi. Ayıntap mıntıkasında bulunan Kılıç Ali bey de, bir millî müfreze ile bu civara getirildi. Erzurumdan Ankaraya gelmekte olan bir Erzurum millî müfrezesi de, o civarda bırakıldı. 336 senesi Temmuzunun ortasına kadar bu isyanın bastırılması ile uğraşıldı.

Yeni Han isyanı, orta Anadolunun diğer yerlerindeki fesadcıları da harekete getirdi. Çapan Oğullarından Celâl, Edip, Salih, Halâd ile Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi bir takım eşkiyayı başlarına toplayarak 13 Hazi-

randa Yozgat civarında Köhne nahiye merkezini işgal etmek istediler. Ve 14 Haziran'da da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir mıntıkaya hâkim oldular. Merkezi Sivas'da olan üçüncü kolordu kuvvetleri ve o mıntıkada bıraktığımız millî kuvvetler kâfi gelmedi, Eskişehir'den Ethem bey müfrezesi ve Bolu civarından İbrahim bey müfrezesi de Yozgat mıntıkasına sevkolundular. Yozgat ve havalisinde asiler tenkil olunduktan sonra, oraya gönderilen müfrezelere, diğer mıntıkalarda vazife verildi. Fakat bu havalide umumiyetle sükûn teessüs edemedi.

7 Eylül 336 da Küçük ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen bir takım serseriler, Zile civarında, Kara Nazım, Çopur Yusuf namında bir takım adamlar da Erbaa cihetlerinde tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacı oğulları üç yüz kadar atlı toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine ikinci Kuvve-i seyyare namını alan İbrahim bey müfrezesi, tekrar, bulunduğu Eskişehir mıntıkasından Yozgat'a vararak mahallî millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleri ile müştereken Maden, Alaca, Kara Mağara, Mecidözü mıntıkalarında, muhtelif gruplar halinde, şekavette bulunan asileri takip ve tenkil etti. İbrahim bey, asilerin tenkiline üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi.

(6) Atatürk, Yahya Galip bey meselesine nutkunda temas etmiş ve bu olayı şöyle anlatmıştır. Bu kısmı aynen iktibas ediyoruz:

«Çerkes Ethem Yozgat'a gitmek üzere Ankaraya celp olunduğu zaman hemen herkes tarafından iltifat ve takdir gördü. Kendisini mübalağalı bir tarzda meth-ü sena edenler de şüphesiz bulunmuştur. Ethem bey ve kardeşlerinin, bilâhare gösterdikleri vaziyetten, gördükleri, takdirkârane muameleden mağrur oldukları ve hatta bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor. Ethem bey ve kardeşlerinden Tevfik bey, Yozgat isyanını teskinle meşgul olduğu sırada, kendisine uzak yakın ne kadar askerî ve millî kumandanlarımız varsa bunların rütbe ve mevkilerine ehemmiyet vermeksizin, hepsine birer tahkir edici tarzda ve mütecavizane muamelede bulunmakta hiç bir beis görmemeğe başladı. Ethem beyin şahsını, mahiyet ve kıymetini tanımayan kumandanlar, memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Ethem beyin mübalağalı bir tarzda işittikleri hizmetini düşünerek, mümkün olduğu kadar kendisiyle fazla muarazada bulunmaktan çekinmişlerdi.

Bundan cüret alan Ethem ve Tevfik beyler, Türk ordusunda hiç değerli bir zabit ve kumandan bulunmadığına ve

kendilerinin herkesin üstünde bir kahraman olduklarına za hip olmuşlar, ve bunu açıktan açığa söylemeğe başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin yerine getirilmemesi halinde idam tehdidini savu ruyorlardı.

Ethem bey Ankara ve Ankaradaki hükûmet üzerinde dahi nüfuz denemesinde bulunmuştur: Güya Yozgat isyanı, Yozgat'ın tabi bulunduğu Ankara Valisinin kötü idaresinden doğmuş. Binaenaleyh diğer isyan müsebbibleri hakkında tatbik ettiği cezayı ki, o ceza asılmaktı, Ankara Valisi hakkında da bizzat vaka yerinde tatbik etmeğe karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini istediği Ankara Valisi, millî teşebbüslerde fevkalâde hizmet ve fedakârlık göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip beydi. Kendisi bizce tak dir olunmuş ve vücudu lüzumlu bir kimse idi. İşte böyle bir zatı, kendilerine, idam sehpasına vermeğe bizi mecbur etmekle en büyük tesir ve nüfuzunu kazanmış olabileceğini düşünmüştü. Bittabi Yahya Galip beyi veremezdik ve vermedik de...

Ethem ve kardeşleri bu mesele üzerinde fazla ısrar göstermediler. Fakat, Yozgat'la bilhassa mebuslara: «Ankaraya avdetimde Büyük Millet Meclisi Reisini Meclis önünde asacağım» yollu sözleri duyulmuştur. Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı bey de bu sözleri işitenlerdendir. Biz bu malûmat ve istihbaratımıza rağmen bu kardeşleri daima istiyade edilir bir halde bulundurmak cihetini tercih ettik. Bu sebeple kendilerini idare ettik.

(7) Atatürk Nazım bey hâdisesini büyük nutkunda şöyle anlatıyor: «4 Eylül 336 tarihinde Tokat mebusu Nazım bey 89 reye karşı 98 reyle Meclisce Dahiliye Vekâletine intihap olundu. Nazım bey dakika kaybetmeksizin büyük bir istical ile vekâlet makamına gidip ifay-ı vazifeye başladı. Sonra, İcra Heyeti Reisi bulunmam hasebiyle beni ziyarete geldi. Ben Nazım beyi kabul etmedim. Meclisin itimadına mazhar olarak seçilmiş olan bir vekili kabul etmemekle ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat, memleketin büyük menfaati beni bu yol da harekete mecbur tutuyordu. Bittabii hareketimin sebebini izah ve isbat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın Yüksek Meclisce de mühim görüleceğinden eminâim. Meclis âzaları arasından aykırı bir takım prensiplere temayül gösterenler çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nazım bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nazım beyin, daha Sivas kongresi esnalarında kendisinden al-

dığım safsatalarla dolu bazı mektuplariyle ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nazım bey Ankaraya geldikten sonra her gün yeni yeni siyasî faaliyetler gösteriyordu. Nazım bey, bizzat veya vasıtalı olarak ecnebi mahafilinden bazılariyle temas yolunu bulmuş, teşvik ve muvenete de mazhariyetini temin etmişti.

Bu zatın, halk iştirakiyun fırkası diye, gayri ciddî, sırf menfaat çekmek maksadiyle bir fırka teşkili teşebbüsü ve onun yaşında gayrî millî faaliyet sevdasında bulunduğunu mutlaka duymuşsunuzdur. Bu zatın ecnebi mahafiline casus luk ettiğine de şüphe etmiyordum. Nitekim bilâhare İstiklâl Mahkemesi bir çok hakikatleri meydana koymuştu. İşte bu Nazım bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasiyle yaptığı mütemadi propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, memleketin yüksek menfaatlerini unutarak, yar dımlariyle Dahiliye Vekâletine geçirilmişti. Bu suretle Nazım bey, Hükûmetin, bütün dahili idaresi makinasının başında memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti yapabilecek vaziyete gelmişti. Tabiatiyle buna razı olamazdım. Onun için kendisini kabul etmedim. Ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman dahi Meclisde gizli celsede malûmat ve mutalâalarımı söyledim.»

(8) Atatürk büyük nutkunda Yeşil ordudan bahsetmektedir. Bundan önce bu teşkilâtın nasıl ortaya çıktığını, nutuktan alarak kaydetmiştik. Şimdi de dağıtılmasına ait kısmı iktibas ediyoruz: «Yeşil ordu teşkilâtının ilk müteşebbisleri meyanında bulunan arkadaşlar, mahza bana yar dım maksadiyle ve beni ayrıca yormamak fikriyle, kendileri teşebbüs alarak, faaliyette bulunmayı münasip görmüşler. Bana yalnız nafi bir iş yapacaklarını söyliyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdi. Ben cidden çok meşgul olduğum için arkadaşların bu teşebbüsleri ile uzun ca bir zaman alâkadar olamadım.

Yeşil ordu bir nevi gizli bir teşkilât mahiyetinde teessüs ve oldukça genişlemiş kâtibi umumisi Hakkı Behiç bey ve Ankara'daki heyeti idaresi ciddî ve esaslı faaliyet sarfetmişler, matbu nizamnameleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş. Bunlar her tarafda işin benim malumatım ve muvafakatım ve arzum dahilinde olduğunu söylediklerinden, her tarafta, benim namıma teşkilâtı tevsi ve takviyeye çalışanlar çoğalmış. Ve böylece her yerde Yeşil ordu teşkilâtını benim namıma yapıyorlardı. Şahsen tanıdığım zevattan biri, Erzurumlu Nâzım beyin, memur bu-

lunduğu Malatya'dan gönderdiği mektuptâ, Yeşil ordu teşkildtının memnuniyetimi mucip olabilecek bir tarzda genişletilmeye çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden müteyak kız olarak bu gizli cemiyet hakkında tetkikatta bulundum. Bu cemiyetin muzır bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Hemen lağvı cihetini düşündüm, tandığım arkadaşları aydınlattım. Noktai nazarımı söyledim, icabını yaptılar. Fakat umumî kâtip Hakkı Behiç bey, cemiyetin lağvı hakkındaki teklifimin yerine getirilmesinin mümkün olamıyacağını söyledi. Ben, lağvettiririm, dedim. Bunun da gayri kabil olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayete kadar maksadlarından ayrılmayacaklarına dair birbirleri ne söz verdiklerini ve cemiyetin çok kuvvetli olduğunu hususî bir vaziyet alarak söyledi. Vekayı gösterdi ki biz bu gizli cemiyetin faaliyetinin menine çalıştığımız halde tamamen muvaffak olamadık. Cemiyet reislerinin bir kısmı ki Reşit, Ethem, Tevfik biraderler başta bulunuyorlardı. faaliyetlerine ve bu defa bittabi, tamamen menfi ve aleyhtarane bir tarzda, devam eylemişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları «Yeni Dünya» gazetesi ile de fikir ve maksadlarını mütecavizane bir şekilde devam ettiriyorlardı.»

(9) Atatürk Gediz'deki mağlubiyeti ve sebeplerini büyük nutkunda şöyle anlatmaktadır:

«Yeşil ordu teşkilatından bahsederken, izah etmiştim, ki kuvvet teşkilinde mütehalif iki noktai nazar çarpışmaya başlamıştı. bizim takip ettiğimiz muntazam ordu teşkili fikrine karşı olarak «Milis» diyebileceğimiz bir nevi teşkilât fikrine, umumî bir cereyan vermeğe çalışılıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik biraderler Kütahya civarında, Kuvay-i seyyare namı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak bu cereyanın başında hararetle çalışıyorlardı. Garp cephesinde, orduda ve halk arasında ve hattâ meclisde bu cereyan etrafında yapılan propaganda o kadar müessir hale geldi ki «Ordudan fayda yoktur. dağılsın. Hepimiz kuvay-i milliye olalım» sözleri her tarafda kulakları doldurmaya başlamıştı. Garp cephesi kıtaatı meyanında, Kuvay-i milliyye halinde, bir mıntıka ve bir cepheye malik bulunan Ethem bey müfrezesinin efradı, adeta müstesna ve efrâd-ı askeriyeye tercihli ve imtiyazlı görülmeğe ve gıptaya şayan görülmeğe başlandı. Ethem bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir nüfuz ve hakimiyet tesisine başladılar.

İşte bu sıralarda idi, ki Garp cephesi kumandanı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine, Ethem ve Tevfik bira derlerin tesirile zan olunan bir teklifde bulundu: «Yunan ordusunun Gediz civarında bulunan münferid bir fırkasına taarruz etmek.» Garp cephesi kumandanı düşman kuvvetleri nin uzun bir cephe üzerinde müteferrik bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve münferit bir halde bırakıldığını mütalâa ederken düşman Kuvve-i mâneviyesinin düşkün olduğunu da kabul ediyordu. O tarihlerde Yunan ordusu üç fırka ile Bursa mıntıkasında, bir fırka ile Aydın nin uzun bir cephe üzerinde müteferrik bulunduğunu ve Gediz de bulunuyordu. Garp cephesi kumandanı iki piyade fırkası ve Ethem bey Kuvay-i seyyaresini Gedizdeki Yunan fırkasına tevcih edebilecekti. Bu hareketten parlak bir netice almayı kuvvetle memul ediyordu.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyaseti, Garp cephesi kumandanlığının bu teklifini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bizim ordumuzdan heyet-i umumiyesiyle kuvvetli idi. Biz henüz ordumuzu teşkil ve tensik etmiş bir halde bulunuyorduk. Cephanemizin mikdarı da düşünülmeğe değer bir halde idi. Düşman aleyhine Gediz'de, bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek nisbeten üstün bir kuvvet toplamak ve süratli bir muvaffakiyet kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat kuvvetimiz ve hazırlığımız böyle bir muvaffakiyeti, umumî ve neticeli bir muvaffakiyete ulaştırmaya müsait değildi. O halde, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi mevzii ve muvakkat bir muvaffakiyet istihsalinde kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde düşman umum kuvvetleri ile mukabil taarruza geçerse, her tarafda mağlubiyet muhakkak olurdu. Binaenaleyh cephenin ve hükûmetin şimdilik asıl vazifesini, ordu teşkilâtını genişletip artırarak cepheyi takviyeye inhisar ettirmek lâzım geliyordu. Memleketin hayat ve memat meselesini teşkil eden Garp cephesinde hususî ve muhdut mülahazalara kapılmak caiz görülmüyordu.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi, bu Gediz taarruzunun yapılmamasında ısrar etti. Garp cephesi kumandanlığı ile muhabere ile anlaşamadı. Bizzat Ankara'dan Eskişehir de Garp cephesi karargâhına gitti. İsmet paşa ile Ali Fuat paşanın bu mülakatları neticesinde Ali Fuat paşa, vaziyeti mahallinde bir daha tetkikten sonra karar vermek üzere, hareketi geri bırakmıştı. Fakat bir kaç gün sonra, cephe kumandanlığının vuku bulan bir iş'arından taarruza karar verildiği anlaşılmıştır. O günlerde bu taarruz lehinde, her tarafda ve meclisde, müthiş bir propaganda cereyan e-

diyordu. «Düşman Gediz'de münferittir. Biz, onu orada mahvederiz. Parlak bir vaziyet hasıl olur. Zaten Yunan ordusu kaçmağa müheyyadır» sözleriyle, Gediz taarruzu lüzumu, adeta umumî bir kanaat halîne getirilmek isteniyordu. Nihayet Garp cephesi kumandanı 61 ve 11 inci fırkalar ve Kuvay-i seyyare ile 24 Teşrinievvel 336 da Gediz'de düşmana taarruz etti. Dalgalı, ve inzibatsız, emir ve kumandasız bazı harekâttan sonra Gediz'e mağlûp olduk. Yunan ordusu bu harekete cevap olmak üzere 25 Teşrini evvel günü Bursa cephesinden taarruza geçti, Yenişehir ve İnegöl'ü işgal etti. Uşak'tan Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan kıtalarımıza taarruz etti, kıtalarımız Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi. Bu suretle cephenin her tarafında umumî bir mağlubiyete uğradık.»

(10) Atatürk Ali Fuat Paşa'nın cephe kumandanlığından niçin alındığını büyük nutkunda şöylece anlatmakta ve izah etmektedir: «Gediz muharebesinden ve onun maddi ve mânevi neticelerinden sonra, Fuat Paşa'nın cephe kumandanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görünüyordu. Kendisini kumandadan çekmeği zarurî ad etmeğe başlamıştım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankaraya gelip görüşmek hususunu şifre ile sordu. Fuat Paşa, aleyhindeki dedikodu ve Kuvay-i Seyyare mevcudiyetinin ordu inzibatsızlığı üzerindeki kötü tesirleri o kadar his edilmeğe başlamıştıki Teşrinisani'de en seri vasıta ile Ankaraya gelmesini emreti meği lüzumlu buldum. Artık kendisinin Garp Cephesine kumanda edemiyeceğine kani olmuştum.

O günlerde Moskovaya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde Ali Fuat Paşa Büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Garp Cephesi de çok ciddî ve dikkatli mesai istediğinden, bu cephe kumandanlığını da zaten umumî askerî harekâtla uğraşmakta bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa'ya zamimeten vermek en süratli ve muvafık bir tedbir olacaktı. Bir cihetten de gerek dahilî isyan ve itaatsizliklere karşı ve gerek harekât-ı harbiye noktasından kuvvetli bir süvari teşkilâtına ihtiyaç açık görülüyordu. Bu teşkilâtı kurmayı da Refet beye verdim. Ve kendisini Konya'ya gönderdim. Çünkü Refet Paşa Konyaya çeşitli sebeplerle gitmiş, Garp Cephesinin Cenup kısmı ile alâkadar olmuştu. Buraların iyice tanıyordu. O halde meseleyi şu suretle hal edebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak. Mühim kısımlarını Garp Cephesi diye adlandırıp İsmet Paşa'nın kumandasına vermek, Ce-

nup kısmını da Refet Paşa'ya vermek ve her iki cepheyi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyasetine bağlamak.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisliğine de Müdafaa-i milliye vekili bulunan Fevzi paşa vekâlet edebilirdi. İsmet Paşa'nın bir zaman için reislik vazifesinden ayrılmaması ordunun hazırlanmasında sürat temini için faydalı görüldüğü gibi, Refet beyin de vekillik vazifesini muvakkaten muhafaza etmesi bilhassa mıntıkası içinde asayişi temin ve ahaliden hayvan ve malzeme toplamak suretiyle, vücuda getirmeğe mecbur olduğu süvari teşkilâtını bir an önce ortaya çıkarmak için lüzumlu idi.

Ali Fuat paşa 8 Teşrinisanide Ankara'ya geldi. İstikbal için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşayı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuvay-i milliyye kıyafetinde gördüm. Garp cephesi kumandanını bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve cereyanının bütün Garp cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal yoktu. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir mütalaadan sonra yeni alabileceği vazifeyi söyledim. Memnunlukla kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet ederek yeni vaziyet ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kati direktif: «Süratle muntazam ordu ve büyük süvari kitlesi» vücuda getirmekten ibaretti. Bu suretle 336 senesi Teşrinisani'sinin sekizinci günü «Gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı» fiil ve tatbikat sahasına onulmuş oldu.»

(11) Atatürk Ethem'in kardeşi Tevfik beye ait olan hususları büyük nutkunda şöyle anlatmaktadır:

«İsmet beyin cephede faaliyete başlamasını müteakip, Ethem bey, rahatsızlığını beyan ederek Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet oturdu. Kardeşi yüzbaşı Tevfik bey, Ethem beye vekâleten Kuvve-i seyyare'nin başında bulunuyordu. Vaziyeti lüzumu gibi aydınlatabilmek için, bir silsile-i vekayiin bazı esas noktalarını işaret etmek münasip olur: Kuvve-i seyyare kumandanlığı, Karacaşehir'ae kendine bağlı olmak üzere gizlice «Karakeçili» namında bir müfreze teşkil etmişti. Bundan, Garp cephesi kumandanlığının malumatı yoktu. Bu müfrezenin varlığı 17 Teşrinisanide tesadüfen öğrenildi. Cephe kumandanlığının, bu müfrezenin mevcudiyeti hakkında malûmat istediği ve kıtanın teftişe arzedilmesi emri. Ethem bey tarafından icaf olunmadı. Cephe kumandanlığının, mülki işlere ve geri hizmetlere müdahale etmemeleri hakkında verilen umumî emre aykırı olarak, Kuvve-i seyyare kumandanlığı, bilâkis Kütahya havalisinde,

her şeyde gösterdiği müdahale ve örfî harekâtını artırdı.

Cephe kumandanı, Ethem bey Kuvve-i seyyaresinin, diğer gezici kuvvetlerden ayrılması için «Birinci Kuvve-i seyyare» namiyle yâd edilmesini emrettiği halde, Ethem bey ve kardeşi bunu dikkate almak şöyle dursun, bu emre rağmen kendi kendine «Umum Kuvve-i seyyare ve Kütahya havalisi kumandanı» suretinde bir kumanda vaziyeti ihdas eyledi. Görülüyor ki, Ethem bey ve kardeşi emirleri altındaki kıtaları teftiş ettirmiyorlar ve hâiz oldukları salahiyet ve ünvanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

«Umum Kuvay-i seyyare kumandan vekili Tevfik» imzasiyle 21 Teşrinisani 336 da, cephe kumandanlığına gelen bir raporda 13 üncü düşman fırkasının Emir Fakılı, İlyas bey, Çardak, Umur bey üzerinden gelmekte olduğu ve kendi mıntıkasında bulunan Gördeslilerin düşman askerini davet ettiklerine dair malûmat vardı. Halbuki hakikatte, ne düşman fırkası ilerliyor, ve ne de Türk ahalinin düşmanı davet ettiği vaki idi. Bu malûmatın hususi maksadla verildiği anlaşılacaktır. İslâm ahalinin, düşmanı daveti yalnız bir sebeple izah olunabilirdi, ki o da tarafımızdan zulüm ve taaddiye uğrayacaklarına zahip olmalarıdır. İşte cephe kumandanı vaziyeti bu noktadan mütalâa ederek verdiği umumî emirde demişti ki: «Muharebenin buhranı esnasındaki tehevvürün tesiriyle, örfî tedbirler almaya katiyen mani olmak lâzımdır. Hiyaneti, ne derece muhakkak olursa olsun, hiç bir köy katiyen yakılmayacak, ahaliden hiç bir kimse hiç bir müfreze tarafından, hiç bir cürümle idam olunmayacaktır. Casuslukları ve sair hiyanetleri tebeyyün etmiş adamların muhafaza altında istiklâl mahkemelerine gönderilmeleri icap eder.» Tevfik bey bu emirlere de itiraz etti.

Düşman kuvvetlerini toplu bulundurmak maksadiyle aldığı tertibat yüzünden Kuvay-ı seyyare kumandanlığı mıntıkasında bazı yerleri boşaltmıştı. Buralarda, mülkî hükûmet teessüs edinceye kadar ahalinin emniyetle idaresi için acele teşkilata lüzum vardı. Bu sebeple, jandarma hizmetin de bulunmuş efraddan yüzelli mevcudunda bir sahra jandarma bölüğü teşkil ve Simav ve havalisi kumandanlığı altında bir makam ihdas edildi. Düşmandan kurtarılan bu kazalar halkı iki ay müddetle de askerlikten muaf tutulmuştu. Tevfik bey bir takım esbap ve mütalâa ile bu kumandanlığa da itiraz etti.»

(12) Atatürk nutkunda anlatıyor: «Tevfik bey, 23 Teşrinisani 336 tarihli raporunda «Bir düşman fırkasının taarruzu üzerine kuvvetlerimi Gönen şimalindeki sırtlara çektiğini» bildiriyor ve «sol cenahında bu

lunan Cumburdu istikametini temin ediniz» diyordu. Düşmanın ciddî bir taarruzu olmamıştır. Kuvay-ı seyyare kumandanlığının maksadının, nizamî kıtaları cepheye sürdürüp kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı. Cephe kumandanı İsmet paşa, Tevfik beyin verdiği malumatı ciddî telâkki ederek gerekli emirleri lâzım gelenlere vermekle beraber, kendisinden de düşmanın kaç top kullanmakta olduğunu sordu ve Cumburdu vadisinin İslâm köyüne doğru teminin cenup cephesine ait olduğunu da bildirdi.

Tevfik bey, 24 Teşrinisani'de cephe kumandanlığına yazdığı telgrafda, bir takım tarizkâr sözlerden sonra «Bendeniz şimal ve cenup cephelerinin her ikisi de aynı hükûmetin emrinde olduğunu zannediyorum. Mademki değildir. İdaresizlik yüzünden beyhude burada evlâd-ı vatanı kırdırmayacağım. 24 saate kadar sol cenahımız, kuvvetli bir surette temin edilmediği halde, Kuvay-i seyyareyi.. Efendi köprüsüne kadar çekeceğim. Bu hususda mesuliyetin kime ait olduğunu hükûmet bulsun» diyordu. İsmet paşa şu cevabı verdi: «12. kolordu sol cenahımızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan mada, gerek çekilmiş olan düşmanı katî taarruzla ve zorla yerinden atmak vazifesi kıtaatımıza verilmemiştir. Binaenaleyh Kuvay-i seyyare, düşmanı takip eden müstakil bir süvari kıtası vaziyetindedir. Düşmanın faik kuvvetle taarruz karına karşı yalnız başına tedbir alır ve düşman mevzii ve ciddî bir hareket yaptıkca buna karşı muharebeden çekinir. Bu vazifeler suvari fırkalarına verilir. Cenup cephesinde kuvvetli suvari olmadığından sizin cephenizi suvari hattiyle temdide imkân yoktur. Hülâsa cephemiz iyi idare edilmek tedir.

Garp cephesi kumandanlığı bittabi ordusunun bütçesini tanzim etmek istiyordu. Bu maksadla umum cephe kıtaatından muntazam bir Kuvay-i Umumiye istendi. Cephe kıtalarından kâmilen cevap geldi. Kuvay-ı seyyare istenilen malumatı vermedi. Bu hususda cepheden vukubulan istizaha gelen cevapta Tevfik bey diyordu ki: «Kuvay-i seyyare bir fırka, ne de bir Kuvay-ı muntazama haline getirilemez. Bu serserilerin başına ne bir zabit, ne de bir hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü zabit gördüler mi Azrail görmüşcesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz, Pehlivan ağa, Sarı Mehmet, Halil efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük emirleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan müteşekkildir. Sen ya pamıyorsun diye de bunları tebdile imkân yoktur. Kuvay-i

seyyarenin şimdiye kadar olduğu gibi idare edilmesi zaruridir.»

(13) Atatürk nutkunda anlatıyor : Tevfik bey Ankara'da bulunan kardeşine yazdığı mektupta Sivas ve havalisi kumandanlığını bildiriyor, bura - ya tayin edilen Kumandanı Eskişehir'e dönmesi için emir veriyor. İsmet paşa'nın beyannamesinde -Bu beyanname bi zim adaletsiz, emniyetsiz, namussuzca hareket ettiğimizi ilân ediyor» şeklinde tefsir edip Kuvay-ı seyyare kumandanlığının Garp cephesi kumandanlığını tanımıyacağını bildiri yordu. Kuvay-i seyyare muharebe raporları Garp cephesi ku mandanlığına gönderilmiyor, Ankara'da bulunan Ethem be ye geliyordu Bundan başka Kuvay-i seyyare, Garp cephesi muhaberatına sansür de koymuş. Kuvay-ı seyyarenin Eskişehir'e tecavüzde bulunacağı da ortaya yayılmıştı.

Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem ve Tevfik kardeş ler, kendilerinin hemfikir oldukları bazı arkadaşları, milli hükûmete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının tatbikine cephede, Tevfik bey vesile ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken. Ankara'da Ethem bey ve kardeşi mebus Reşit bey ve daha bir takımları siyaseten çalışıyorlardı. İsyan plânında muvaffak olabilmek için, her şeyden evvel buna mani tasavvur bulunan Garp cephesin_deki ordunun başındaki kumandanı, itibar ve makamından düşürerek orduya hakim olmak lâzımdı. Ondan sonra da mec lis umumi efkârını kendi lehlerine çevirerek kumandan, vekil veya hükûmet düşürmekte kolaylığa mazhar olmak mü_himdi. İşte bu maksadla çalıştıklarında bizce şüphe kalmamıştı. Ethem beyin, İsmet paşa'ya ve kardeşi Tevfik beye yazdığı telgraflarda kullandığı mülayim ve nazikâne bazı kelimelerin, henüz zaman kazanmak maksadına matuf olduğuna şüphe etmemek mümkün değildi. Biz de vaziyeti olduğu gibi ciddî telâkki ettik. Siyasî ve askerî tedbirlerimizi ona göre tatbike başladık.

Her noktaî nazardan gerek cephede ve gerek Ankara'da icap eden tedbirleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanlarından çekinmiyordum. İsyanları halinde tedip ve tecziye olunacaklarından şüphem yoktu. Onun için gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle itaate getirmeğe çalışmağı, bunda muvaffak olamadığım taktirde mütecavizane fiil ve hareketlerinin icabını yapmağı tercih ediyordum. Bu düşünceye binaen Ethem ve Reşit beyleri ve bazı zevatı beraber alarak bizzat Eskişehir'e gitmeğe ve orada İsmet paşa ile de birleşerek yüz_yüze konuşmağa ve anlaşmağa karar verdim. Ethem beyin

bu seyahatte bana refakatten çekineceğini tahmin ediyordum. Halbuki, kendisini behemal götürmek lüzumlu idi. Bunun için arzusu olsun olmasın, Ethem beyi beraber götürmek veyahut ısrarı halinde ona göre muamelede bulunmak üzere gerekli tedbirleri de emretmiştim.

Filhakika ertesi gün Ethem bey hastalığından bahsederek beraber seyahat edemiyeceğini bildirdi. Doktor Adnan bey de Ethem beyin rahatsızlığının seyahatine mani olduğunu söyledi. İsrar ettim. Nihayet 3 kânunuevvel 336 akşamı bir hususî trenle Eskişehir'e hareket ettik. Ethem ve Reşit beylerden başka Kâzım paşa, Celâl bey, Kılıç Ali, Hakkı Behiç ve Hacı Şükrü beyler de vardı.

4 Kânunuevvel 336 sabahı erkenden henüz ben uykuda iken tren Eskişehir'e vardı. Daha evvel İsmet paşa'nın henüz Bilecik'de bulunduğu anlaşılmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeğe karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durup-hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı için istasyon karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim. Bir kaç dakika sonra, hazırız denildi. Bütün arkadaşlar geldi mi? dedim. Tahkikat yapılınca anlaşıldı ki, herkes hazırdır ama, Ethem bey bir arkadaşiyle ortada yoktur. Derhal Ethem beyin firar ettirildiğine hükmettim. Fakat bu hükmü kimseye söylemedim. Yalnız o halde, dedim. Ethem bey olmaksızın bizim Bileciğe gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet paşa'yı buraya davet ederiz.

İsmet paşa da telgraf başında, hususi görüşmeden sonra Eskişehir'e hareket etti. Daha evvel yalnız ve hususî görüşmemiz lüzumlu olduğundan ben de, bir iki istasyon ileri giderek, bulustuk. Beraberce 4 Kânunuevvel akşamı Eskişehir'e geldik Orada bekliyen arkadaşlarla hep beraber bir lokantada yemek yedik. Ethem bey hazır değildi. Nerede olduğunu biraderine sordum, rahatsızdır, yatıyor, dedi. O gece İsmet paşa'nın karargâhında Resit ve Ethem beylerle konuşacaktık. Onun izin Reşit beyi Ethem beyin hasta olduğunu söylerken görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilâve etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik fakat Ethem bey gelmemişti. Reşit beye ne zaman geleceğini sordum. verdiği cevap su idi: Ethem bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır. Bu habere rağmen sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik.»

(14) Atatürk Büyük Nutkunda Eskişehir'e gidiş olayını ve oradaki konuşmaları şöyle anlatıyor:

«Ben Eskişehir'e bir sıfat-ı resmiye ile gitmemiştim. İs-

met Paşa, vaziyeti ve cereyan eden muhabereleri, kuvay-i seyyare kumandan vekili sıfatiyle Tevfik Beyin aldığı ser leşçe vaziyeti izah etti. Reşit Bey kardeşleri namına cevap veriyordu. Ve bir aralık Reşit Bey, gayet dürüst ve mütecavizane konuşmağa başladı, kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini ve bunu herkesin böylece kabul etmeğe mecbur olduğunu pervasızca söylüyor, ordu, zabt-u rabt, kumanda, hükûmet mefhumlarına ve bunların icaplarına dair serd edilen müta lâalara kulak dahi vermiyordu. Onun üzerine ben dedim ki: «Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaş sıfatiyle ve sizin lehinizde bir neticeye vasıl olabilmek için samimi hisle görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve samimiyete ait vaziyetim son bulmuştur. Şimdi karşınızda, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin Reisi bulunmak tadır. Devlet Reisi sıfatiyle Garp Cephesi Kumandanına ha lin icabını tatbikte selâhiyetini kullanmasını emrediyorum» İsmet Paşa derakap dedi ki: «Maiyyetimdeki kumandanlar dan her hangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben onu terbiye ve tedipe muktedirim. Bu hususda hiç kimseye henüz acizmi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu vazife nin kolaylaştırılmasına deâletini rica etmiş değilim. Ben vaziyetin icabını yaparım.»

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddî vaziyet üzerine avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan Reşit bey, derhal ilticakârane bir vaziyet aldı ve ileri gitmekte acele edilmemesini ve kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir tesviye çaresi bulabileceğini beyan etti. Bundan bir netice çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini aydınlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydanda idi. Buna rağmen, Reşit Beyin bu teklifini kabul ettik. Ertesi gün İsmet Paşanın hazırlattığı bir hususî trenle Kütahya'da kardeşlerinin yanına gitmesine muvafakat edildi. Kâzım Paşanın da Reşit Beyle birlikte gitmesi uygun görüldü.»

(15) Atatürk büyük nutkunda, İstanbul heyetile görüşme meselesini şöyle anlatmaktadır: «İstanbul'da Tevfik Paşa iktidara getirildi. Dahiliye Nazırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı olarak da Salih Paşa kabinede bulunuyordu. Tevfik Paşa derhal bizimle temas ve münasebet aradı. Bu vazifeyi de Ahmet İzzet Paşa üzerine aldı. İstanbul'un kurtuluş çaresi için vukubulan itilâf ve mülâkat tekliflerini, umumi efkârı tatmine medar olacak şartları hazırlamadan red etmeyi uygun bulmadık, onun için İzzet ve Salih Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecik'de görüşmeyi

muvafık bulduk. Heyet ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. İki paşadan başka sefirlerden Cevat, Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir ve Hoca Fatin efendi de gelmişlerdi. Bilecik'de istasyon binasının bir odasına yerleştik. Ben ilk söz olarak «Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmet Reisi» diyerek kendimi takdim ettim ve «Kiminle müşerref oluyorum, sualini tevcih etim. Salih Paşa, benim maksadıma intikal edemiyerek kendisinin Bahriye ve İzzet Paşanın Dahiliye Nazırı olduğunu izaha kalkışırken ben hemen İstanbulda bir hükûmet ve kendilerini o hükûmetin ricali olarak tanımadığımı ve eğer İstanbul'da bir hükûmetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileriyle görüşmekte mazur olduğumu beyan ettim. Ondan sonra sıfat selâhiyet bahis mevzuu edilmeyerek konuşulmak tensip edildi.

Görüşmelerin bazı safhalarına Ankara'dan beraber gelen bazı mebus arkadaşları da iştirak ettirdim. Bir kaç saat cereyan eden görüşmelerden gelen zevatın esaslı hiç bir malûmat ve kanaatleri olmadığı anlaşıldı. Nihayet İstanbula dönmelerine müsaade etmiyeceğimi ve birlikte Ankaraya gideceğimizi tebliğ ettim.

(16) Çerkes Ethem'in hâtıralarının bir kısmında Mustafa Kemal Paşanın Bilecik'de Ethem'in Eskişehirden Kütahya'ya gittiğini haber alması üzerine aynı trenle Eskişehir yolu ile adetâ kaçar gibi Ankaraya geçtiği ve Eskişehirden geçerken Kâzım Paşa'yı Kütahya'ya göndermiş olduğu yazılmaktadır. Adı geçen emekli general ve eski Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Özalp bu konuda şunları söylemiştir:

«Mustafa Kemal Paşa Bilecik yolunda İsmet Paşa ile görüştükten sonra beraberce Eskişehir'e geldiler. Orada Garp Cephesi Karargâhında Ankaradan gelen heyetle birlikte bir toplantı yaptık. Ethem'in Kütahya'ya gitmiş olduğunu bu toplantıda öğrendik. Mustafa Kemal Paşa, Reşit'in sözleri üzerine, nutkunda olduğu gibi, bu toplantıda, şimdiye kadar eski bir arkadaş sıfatiyle bulunduğunu beyan ile bundan sonra devlet reisi sıfatiyle Garp Cephesi Kumandanına icab-ı hal ne ise yapılmasını emrediyorum, dedi. Toplantı sonunda benim Reşit ile beraber Kütahya'ya gitmem kararlaştı.

Ben Ertuğrul grupu kumandanlığından hayli zaman evvel ayrılmış, Ankara'da Karesi mebusu olarak bulunuyordum. Atatürk'le Eskişehir'e gelen heyet arasında idim. Kütahya'da Ethem'le görüşürken «Kuvay-i Seyyare aleyhinde

bir hareket olursa ben de maiyetimdeki iki fırka ile beraber onlarla olacağımı» söylemiş değilim. O zaman benim emrimde iki fırka değil, iki nefer bile yoktu. Ethemin Garp Cephesine emniyeti olmadığını ve Refet beyin Konya'da kendi aleyhinde kullanılmak üzere süvari kıtalar teşkil ettiğini beyan etmesine karşı da, Kuvay-i Seyyare aleyhinde hiçbir tasavvuru olmadığını katiyetle ifade ettim. Nizami kıtalar teşkilâtının süratle yapılabilmesi için Kuvay-i Seyyarenin bilhassa gerilerde geniş selâhiyetle yaptığı faaliyetlerin tahdidine zaruret hasıl olmuş bulunduğunu bildirdim. Atatürk'ün nutkunda olduğu gibi, maksadlarını cebren yaptırmaya teşebbüs etmelerinin en tehlikeli bir yol olduğunu. Yunanlıları bir tarafa bırakıp kendi askerlerimiz üzerine hareket etmenin bütün memlekette infial uyandıracağını ve her tarafta bulunan kıymetli kumandan, zabit ve silâhlı kuvvetlerin ve halkın karşı hareketlerde bulunacaklarını, bu suretle Yunanlılara fırsat verilmiş olacağını ilâveten söyledim. Düşündü ve «İş böyle olmamalı idi, vaziyeti idareye çalışacağım ama Refet beyi Konya'dan alsınlar» dedi. Konuşmamız bitti. Ben Eskişehire dönüp konuşulanları İsmet Paşaya anlattım. Ondan sonra da Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa'ya da malûmat verdim.»

(17) Atatürk'ün nutkundan Kütahyaya gönderilen heyete dair olan şu kısmı aynen alıyoruz:

« Reşit bey Meclisde hararetli telkinat ve teşebbüslerde bulunuyordu. Birgün meclisde kırk elli kadar mebus toplanmış, bunlar, cephe hakkında bazı şüpheler varmış, heyeti vekileyi davet ederek bunu anlamak istiyorlarmış. Bolu mebusu bulunan merhum Yusuf İzzet bey bu vaziyeti ve içtima eden mebusların arzusunu bir mektupla bana bildirdi. Ben içtima halinde bulunan heyeti vekilenin yanında bulunuyordum. Vekiller Heyeti bu suretle içtima eden mebusların her hangi bir meseleyi istizah için hükûmeti davet etmesi usule muvafık değildir, kabul edemeyiz, dedi. Ben, bu kararı yine Yusuf İzzet Paşa vasıtasiyle tebliğ etmekle beraber şahsî mütalâam olarak ilâve ettim ki. «Siz mebussunuz. Ben de reisinizim. Her hangi bir mesele hakkında benimle görüşmek isterseniz maalmemnuniye kabul ederim.» Benim cevabımı Yusuf İzzet Paşa, içtima halinde bulunanlara tebliğ ettiği vakit, Reşitbey ayağa kalkarak: «Efendiler, bu cevap göğsünüzü kapayın demektir. malûm-u âlileridirki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması zabt-u rabt içabıdır.» Reşit beyin, reis bizi askerî inzibat altına al-

mak istiyor, demek istediği anlaşılıyor.. Içtimaı tertip eden Reşit beydi.

22 Kânun-u evvel 336 günü. Reşit beyi, vekillerden ve mebuslardan onbeş kadar arkadaşı, hükûmetteki daireye davet ettim. Bu arkadaşlar meyanında Celâl oey Kâzım Paşa, Eyüp Sabri, Adnan, Vehbi, Hasan Fehmi, İhsan, Kılıç Ali beylerle Yusuf İzzet ve Emir, Fevzi Paşalar da vardı. Bu heyete, bahis mevzuu meselelenin bütün cereyan şekilini icap eden vesikaları göstermek suretiyle açık bir tarzda izah ettim. Reşit bey, söylediklerimin hiç birini inkâr etmedi. Düşman tecavüzlerine karşı yegâne kuvvetin, Ethem beyin kuvveti olduğunu ve bizim teşkil ettiğimiz fırkaların çil yavrusu gibi dağılacaklarını beyan ederek her halde Ethem bey kuvvetinin artırılması ve kuvvetlendirilmesine ihtiyaç olduğunu bildirdi.

Cevaben dedim ki: «Ethem beyin şahsen tesiri altında kullanabileceği kuvvetin azamî miktarı bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir.

Bu tezyid olunursa, inzibatsızlıktan dağılıp felâkete sebep olur. Her halde memleket mukadderatının, şahıslara bağlı kuvvetlere değil, ancak büyük millet meclisinin kanunlarına tâbi muntazam kıtalara verilmesi lâzımdır. Kuvay-i seyyare, muayyen bir kadro dahilinde verilen emirlere tamamen itaat ve inkıyad eylemek suretiyle istifadeli olabilir.»

Reşit bey, serd olunan hakikatleri teslim eder gibi bir vaziyet aldı. Bunun üzerine son bir teşebbüs olmak üzere, Reşit beyin bazı arkadaşlarla beraber kardeşlerinin yanına gidip nasihatta bulunması kabul olundu. Bundan sonra, meselenin halli için şimdiye kadar yaptığım şahsî teşebbüslere de son vereceğimi heyete bildirdim. Gidecek heyet, Kuvay-i Seyyareye hükûmetin son ve kati ısrarı olmak üzere şu hususları da tebliğ edecekti:

1— Kuvve-i Seyyare, diğer kıtalar gibi, emir ve kumanda ve tamamen tebaiyyet ve kanun haricinde her türlü taşkınlıklardan çekinecektir.

2— Kuvve-i Seyyare, kuvvet artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir suretle adam toplamayacak ve bu maksadla gönderdiği adamların faaliyetine son verecektir. Fırat ihtiyatı, diğer kıtalar gibi vaki olacak müracaat üzerine cephe kumandanlığınca temin edilecektir.

3— Kuvve-i Seyyare, firarilerini yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar tayin edip göndermiyecek, bunlar cephe kumandanlığınca takip ve yakalanacaktır.

4 — Kuvve-i Seyyare, mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat zabitlerinin şahıs-

ları, hükûmetçe malûm olacak ve bu irtibat zabitleri elleriinde bulunacak şifrenin bir suretı de bize verilecektir.

Bu şerait ifa olunduğu takdirde, Kuvve-i Seyyare şimdiye kadar olduğu gibi muayyen bir kadrö dahilinde yine vazifesine devam edecektir.

Reşit beyle beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi beyler Kütahya'ya gittiler. Ethem ve Tevfik beylerin cephe kumandanının malûmat ve tensibi olmaksızın mıntıkaların da bulunan nizamiye kıtalarını cepheye dağıtarak, Kuvay-i Seyyarenin atlılarını Gediz'de ve Pehlivan ağa müfrezesini Kütahya'da topladığını haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Kânunu Evvel 336 da Kütahya'da Celâl bey ve arkadaşlarına yazdığım açık bir telgrafda «Bu hareket tarzından maksad ve mânanın ne olduğunu katiyen bilmek isterim, bu babtaki kanaatinizin iş'arına makine başında intizar ederim» dedim. Bu telgrafın suretini İsmet, Refet ve Fahrettin Paşalara şifre ile bildirerek dikkatlerini çektim. Heyet müşterek imza ile şu kısa cevabı verdi: «Müsterih olunuz suitefehhümü mucip hiçbir maksad yoktur. Tevfik bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Neticeyi tafsilâtiyle arzederiz.» Ben, bu cevaptan giden arkadaşların ya vaziyetten haberdar edilmeyerek kandırılmakta olduklarına veyahut tevkif olunup arzu edildiği gibi yazı yazmağa mecbur edildiklerine hükmettim. Onun için hakikî vaziyeti anlamamış ve kısa telgraflariyle verdikleri teminata kani olmuş görünmek istedim. Bu sebeple Tevfik beyle dahi görüşmelerinden sonra, memleket ve milletin büyük menfaatini temin edecek esaslar üzerinde ittifak edeceklerine şüphem olmadığını, bana gelen haberleri dedikodu telâkki ettiğimi, hükümetçe hiçbir tedbir alınmasına lüzum olmadığı kanaatinde bulunduğumu, ancak samimiyeti bozucu hallerin biran önce zail olmuş bulunduğu haberini beklediğimi, beni kırmamalarını yazdım.

Heyetin, 26/27 Kânnu Evvel'de müşterek imza ile çektikleri mufassal ve açık telgrafda mühim noktalar şunlardı:

1 — Emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Vaziyetleri tamamen tedafüidir. Kendilerine karşı tahşid ve ikame edilen kuvvetler ve yeni karakollar aslî mevzilerine çekildiği takdirde bu harekâttan vazgeçeceklerdir.

2— Hasmane harekete maruz kalmadıkça, memleketin selâmet-i âtiyesi için ve sizin şahsınıza karşı besledikleri dostluğa binaen, her türlü fiilî hareketten çekileceklerini en büyük yeminlerle temin eylemişlerdir.

3— Kuvay-i Seyyarenin, Konya ve Alaca'da bulunan efradiyle Konya'dan müdâzım Sadrettin efendi kumandasiy-

le gelmekte iken Fahrettin Paşa tarafından tevkif edilen 80 neferin ve Kuvayi - Seyyare kumandanlarından Kürt İsmail ağanın, Kadecik'ten akrabasından cihada iştirak etmek üzere toplananların iltihaklarına mümanaat edilmemesi,

4— Kuvay-i Seyyareye para verilmesi için Kütahya mutasarrıflığına emir verilmesi,

5— Emniyet ve itimadın fiilen tesis ve idamesi için Fahrettin ve Refet beylerin cepheden uzaklaştırılması.

Bu noktalardan çıkan mâna nedir? Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin bu mânayı idrâk edemiyeceklerine ihtimal verilebilir mi idi? Filhakika, Kütahya'ya giden heyet tevkif edilmişti. Bu yazılan şeyler kendilerine dikte ettiriliyordum. Bunun böyle olacağını heyet gitmeden evvel biliyordum. Bu sebeple idiki, Reşit bey, Kâzım Paşayı beraber götürmek için ısrar ettiği halde müzakere sırasında tesadüfen yanımda oturan Kâzım Paşaya gitmemesi lâzım geldiğini ihsas etmiştim. Çünkü Kâzım Paşayı muvakkaten değil, ilanihaye tevkif ederek imzasını kullanmaktan çok istifade edebilirlerdi. Aynı gece kendilerine şu cevabı verdim: «Telgrafınızı yarın vekiller heyetine arzedeceğim.» Aynı zamanda Garp Cephesi Kumandanı İsmet beyefendiye de şu şifre telgrafı çektim: Kütahya'ya giden heyetin telgrafını aynen dercediyorum. Bunun esas noktalarını hülâsa ederek Refet ve Fahrettin beylere bildirmenizi rica ederim. Yarın Vekiller Heyeti karariyle heyete vazifelerinin sona erdiğini, süratle Ankaraya dönmelerini tebliğ edeceğim. Kuvay-i Seyyareye karşı, kuvvetlerin bulundukları yerlerde toplu ve müteyakkız olmalarını ve alınmış bulunan tedbirlere daha çok ehemmiyet verilmesini rica ederim. Fiili harekete, her halde onlar başlamadan şimdilik başlanmaması taraftarıyım.»

(18) Atatürk büyük nutkunda Çerkes Ethem kuvvetlerine karşı yapılan hareketi şöyle anlatmaktadır: «Kütahya'ya, Vekiller Heyeti kararını ve heyetin avdeti lüzumunu tebliğ müteakip cephe kumandanlarına da asî Ethem ve kardeşleri aleyhine harekât-i fiiliyeye geçmelerini emrettim. Vekiller Heyeti Kütahya'ya gönderilen heyetten gelen telgrafı müzakere etmiş ve şu kararı almıştı: Birinci kuvve-i seyyare diğer bütün askerî kıtaat gibi kayıtsız ve şartsız Büyük Millet Meclisinin kanun ve nizamlarına ve hükûmet emrine tebaiyyet ve itaatle mükellef ve zabt-ü rabt-u askerî ile mukayyettir. Birinci kuvve-i seyyare kumandanlığının vezaife ve hususat-i askeriyeden dolayı bil-

cümle teklifat ve mutaleatı, ancak emri altında bulunan kumandanlığa ve mezkûr kumandanlık vasıtasiyle icap eden makamlara iblağ olunur.»

Heyetten gelen bir telgraftan anladığımız mânaya göre asî kardeşler bunu kabul etmiyorlardı. Kütahya'daki heyetin, meclisde vaziyeti izah ederek kendilerine nafi olabileceklerini Ethem ve kardeşlerini ikna suretiyle ellerinden kurtuldukları anlaşılmıştır.

Aldığımız zarurî tertibat şu idi:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade fırkası bırakılarak, iki piyade fırkası ve bir süvari livası Eskişehir'in Cenub-u garbisinde ve Kütahya istikametinde toplanmıştık. Uşak'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da yalnız bir tabur bırakılarak iki piyade fırkası ve yedi süvari alayı Dumlupınar civarında ve yine Kütahya istikametinde toplanmıştı.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz derhal Kütahyada bulunan Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. Üç gün sonra da Garp ve Cenup cephelerinden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz istikamet-i umumiyesinde bir hatta birleştiler. Ethem, kuvvetlerini hiç bir yerde durdurmadan ve mukavemet ettirmeğe cesaret edemeden Gediz üzerine çekilmişti.

Nefes alamaksızın firar eden Ethem, İstanbulda sadırazama şu telgrafı çekmişti- «Ankarada tevkif edilen muhterem refiklerinizin İstanbula iadeleri için Ankara Meclis Riyasetine çektiğim protestoname berceci zır maruzdur. Şimdiki halde millet meclisinin kararıyle taarruza maruz bulunuyorum. Kuvvetim müdafaaya hattâ taarruza bile kâfi olmamakla beraber cephe ve cenahım Yunanlılarla temasda bulunduğundan ve suret-i hareket hakkında Yunan kumandanlığı ile itilaf edilmiş ise de muvafakat-i devletlerinin inzimamı her cihetten lâzım görülmekle icray-i icabı maruzdur ferman.»

Sabık Umum Kuvay-i Seyyare ve Kütahya havalisi kumandanı ve elyevm umum Kuvay-i Milliye Kumandanı Ethem

Kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Meclisde bazı mebuslar tarafından istizaha çekilmiş bulunuyordum. Ethem'e karşı hareket, ona taarruz, onu takip etmemize itiraz ediliyordu. Ali Fuat Paşanın Ethem ve kardeşini iyi idare edebildiğinden değiştirilmemesi muvafık olurmuş. Bü-

tün ihtilâfa sebebiyet veren yeni tayin ettiğim kumandanların tecrübesizlikleri ve hale uygun harekette bulunmamaları imiş. Orduda ciddiyet ve intizam aramak zamanı mı imiş? Allah muhafaza etsin, Ethem bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışız? Bu kadar mühim bir hadiseye kim ve nasıl karar vermiş? Bu gibi bir takım sualler ve tenkidlerden sonra, her halde Ethem bey ve kardeşleri vurulmamalıdır istekleri ileri sürüldü. 29 Kânun-u Evvel gününün bütün celselerini ve 30 Kânun-u Evvel gününün birkaç gizli celsesini izahat vermekle geçirdim. Vaziyetin bütün safhalarını vesikaları ile, delilleri ile, hakikatleri ile izaha çalıştım. Meclisin heyecan ve tereddüdünü giderecek tatminkâr bir surette konuşarak gizli celseler müzakerelerini fiilî neticeye intizaren kapadık.

Ethem kuvvetlerini takip eden kıtalarımız 5 Kânun-u Sani günü Gediz'i işgal ederek o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de kuvvetleri ile birlikte düşman saflarında lâyık oldukları vaziyeti aldılar. Artık Ethem vakası kalmamıştı. Bundan sonra yalnız bir cephe ve hareketi müşahade edeceğiz. Bir gün sonra 6 Kânun-u Sâni 337 de umum Yunan ordusu bütün cephe üzerinden harekete geçti. Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz Eskişehir üzerinden bu fırkaları karşıladı, mağlûp etti. İnkılâbımız tarihine Birinci İnönü Zaferini kaydetti.

8 Kânun-u Sani 337, Cumartesi günü Meclisin âlenî celsesinde vaziyeti izah ediyordum. Artık herkes hakikatı görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşleri lehinde müdâyim hareket mütalâasında bulunanlar bu defa aleyhlerinde pek coşkun idiler. Ben beyanatta bulunurken Ethem, Reşit ve. Tevfik beyler diyerek konuşmama itiraz olundu.

Yükselen bir seda «Paşa Hazretleri, artık bey demeyiniz» ihtarında bulundu. Reşit beyin mebusluktan iskatını istedim, eller kalktı, kabul olundu.

Yunan ordusunun icra ettiği bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen vaziyeti ifadan geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya dönerek orada bulunan zayıf fırkamıza taarruza başladılar. İzzettin paşanın metin kalarak teri ve vakıfane kumandası ve mayyetindeki zabit ve neferlerin yüksek kahramanlıkları, Ethem kuvvetlerini ricate mecbur etti. Eğer, şahısları da dahil olduğu halde kâmilen imhadan kurtulabilmişlerse bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşaya medyun olduklarını söylemeliyim.

Bu noktayı da izah edeyim: Refet Paşa, iki süvari fırkası ile, Dumlupınar'ın 10 kilometre kadar şarkında küçük

köyde bulunuyordu. Kütahya'da bulunan 61 inci fırkaya, Garpten taarruz eden Ethem kuvvetlerini, seri bir surette mağlûp ve imha etmek üzere hareketi emredildi. Refet Paşa, süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu mevkiden şimale, Kütahyaya bakılacak olursa, bu vazifenin tabiî yürüyüşle ve pek müessir bir surette yapılabileceği meydanda idi. Halbuki Refet Paşa, icap eden yere gitmemiş, bunun aksi tarafına, Kütahya'nın garbinde değil, şarkında, Alanyut'a gitmiş. Süvari kuvvetleri 12 Kânun-u sanî 337 zevaline doğru Alanyut mıntıkasına vasıl oldu.

Refet Paşa, tarafların muharebe vaziyeti hakkında tam bir malûmatı olmadığını ileri sürerek böyle bir harekete yanaşmamış. Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin Şarkan Porsuk suyu gerisine çekilmesi halinde, süvarileriyle Kütahya ovasından âsilerin yan ve gerilerine taarruzu düşünüyormuş. Atlı âsiler hayvanlarından inmiş, piyade fırkamız karşısında yaya muharebe yaptığı en zayıf vaziyetinde at üzerine yürümekte tereddüt gösteren kumandan, piyade fırkamız mağlûben ricat ederken atları üzerinde bulunacak, kuvvei maneviyeleri yükselmiş âsilerin hangi yanına ve nasıl taarruz etmeği düşündüğü, hakikaten her asker için düşünülecek bir meseledir.

Böyle şey olmaz. Bu düşman süvarisi, ricate mecbur ettiği piyadeyi bırakıp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacaktı!.

İzzettin Paşa, 11 Kânun-u Sânî 337 zevalinden 13 Kânun-u Sânî gece yarısına kadar cereyan eden şiddetli ve buhranlı muharebeler esnasında, süvari gruplarının da taarruza iştiraki zamanının geldiğine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine maruzatta bulunmuştu. Refet Paşa, Cenup cephesinden getirttiği sekizinci fırka yetişebildiği takdirde, 14 Kânun-u Sanî'de taarruza geçmek niyetinde olduğunu kıtalarına bildiriyordu. İzzettin Paşa, üç gün, yani 11, 12, 13 Kânun-u Sânî günlerinde yalnız başına düşmanla muharebe ettikten sonra akşam grup zamanı, yaptığı mukabil bir taarruzla âsileri mağlûp ve firara mecbur etti. Refet Paşa muharebeye seyirci kalmak suretiyle büyük bir fırsat kaçırdı. Ve Ethem'in ve kuvvetlerinin ricatine müsait vaziyet bıraktı.

14 üncü günü emrinde bulunan bütün süvari kuvvetlerini fırka kumandanlarından Derviş beyin emrine vererek

onu, Ethem'in takibine memur etti. Derviş Paşa, Afşar'da bilhassa Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, gece leri de yürümek suretiyle darbeler vurdu, âsi kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş bey, Ethem kuvvetlerini 14 Kânunusâniden 22 Kânunusâniye kadar dokuz gün nefes aldırmaksızın mütemadiyen takip etmiştir. Neticede bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş, yalnız Ethem ve iki kardeşi yeni vazifeler almak üzere düşman ordugâhına firar edebilmişlerdir. Asi Ethem kuvvetleri böylelikle ortadan kaldırıldı. Yunanlıları da üç günde İnönü'nde mağlûp ettik.

(19) Emekli general Fevzi Akarçay, iki fırkanın dağıtılması konusunda şu açıklamada bulunmuştur:

«Ethem, iki buçuk saat süren çetin bir boğuşma sonunda İsmet bey kuvvetleri bozgun gösterdi, neticede bir fırka kamilen dağıldı, diğeri de bozuldu» demektedir. Bu, doğru değildir. Bu fırkalardan biri İnönü'nden gelmiş, diğeri yani 8 inci fırka da Dumlupınar'dan getirilmiştir. Yunanlılar İnönü'ne doğru taarruza başlayınca, Ethem'in peşi bırakılarak bu kuvvetler eski yerlerine çekilmişlerdir. Ben o zaman sekizinci fırkanın erkân-ı harbi idim. Bu geri çekilişte Ethem kuvvetleri ile bir muharebe teması bile olmamıştır.

Yalnız İnönü muharebeleri cereyan ederken Ethem, Kütahya'ya bazı saldırışlar yaptı ise de hiç bir netice alamadı. Kütahya'ya giremedi. Birinci İnönü muharebesinin neticesi belli olunca Refet bey suvarileri ile beraber 8 inci fırka tekrar Ethem'in takibine memur edildi ve kendisine hiç bir yerde nefes aldırılmaksızın Gediz, Simav, Demirci üzerinden Gördes'e kadar kovaladık. Ve orada bütün kuvvetleri dağılarak Yunanlılara iltica edince, biz aynı yoldan eski yerimize, yani Dumlupınar'a döndük.»

DÜNYA

Aydının ve Aydınlığın Gazetesidir.